

KÁRPÁT-UKRAJNA AUTONÓMIÁJA TELEKI PÁL NEMZETISÉGI POLITIKÁJÁBAN

AZ AUTONÓMIA KÉRDÉSÉNEK SZEREPE A KÁRPÁT-UKRAJNA BIRTOKBAVÉTELET CÉLZÓ MAGYAR REVÍZIÓS TÖREKVÉSEKBE

Kárpát-Ukrajna autonómiájának kérdése 1918-ba nyúlik vissza. A Monarchia felbomlásakor, Csehszlovákia megalakulásakor, Masaryk széles körű autonómia kilátásba helyezésével érte el Kárpát-Ukrajnának az új, csehszlovák államalakulathoz való csatlakozását. Ezt nem tudta megakadályozni az sem, hogy az ország integritását védeni próbáló magyar kormány 1918 decemberében maga is sietett törvényben biztosítani a kárpátukrán területi autonómiát, – Magyarország kebelében.¹ Kárpát-Ukrajna Csehszlovákia egyik tartománya lett; az 1919. szeptember 10-i Saint-Germain-en-Laye-i szerződésben kimondott, 1920. november 29-én a Népszövetség által is garantált és a csehszlovák alkotmánytörvénybe is belefoglalt kárpátukrán autonómiát azonban a csehszlovák kormány nem valószínűsítette meg: nem hívták össze az autonóm kárpátukrán nemzetgyűlést, hanem a prágai kormány által kinevezett kormányzó fennhatósága alatt lényegében a prágai minisztériumnak alá voltak rendelve a kárpátukrán terület ügyei.² A kárpátukrán nép már korábbról közismert nyomorúságos helyzete a csehszlovák köztársaságban sem javult lényegesen; különösen a 30-as évek elején öltött egészen katasztrofális méreteket a nyomor és az éhezés.

A kárpát-ukrajnai állapotok, és a kárpátukrán autonómia elsikkasztása jelentették az e terület elvesztésébe bele nem nyugodott magyar kormányok számára a legfőbb lehetőséget arra, hogy az elégedetlenséget szítsák, és az autonomista törekvéseket erőteljesen támogassák, azzal a céllal, hogy a kárpátukránokat az autonómiát megtagadó Csehszlovákiától elidegenítsék, s az azt kilátásba helyező Magyarországhoz való csatlakozásra ösztönözzék.³ Az autonomista mozgalom különösen 1936-tól mutatott erős aktivitást. A kárpát-ukrajnai autonomista pártok és nemzeti tanácsok memorandumai a magyar kormány szakembereinek közre-

---

¹ A Károlyi-kormány által „A Magyarországon élő ruszin (ruthén) nemzet autonómiájáról” hozott 1918. évi X. Néptörvény. Kihirdettetett az Országos Törvénytár 1918. december 25-én kiadott 23. számában.

² Vö. ÁRKY ÁKOS: *Ruszinszko küzdelme az autonómiáért*. Bp. 1928. és BALOGH-BEÉRY LÁSZLÓ: *A ruthén autonómia*. Pécs, 1937.

³ Vö. FLACHBART ERNŐ: *Ruszinszko autonómiaja a nemzetközi és a csehszlovák alkotmányjog szempontjából*. Miskolc, 1934. 49–50. l.: „Csehszlovákia másfél évtized alatt eléggé bebizonyította, hogy Ruszinszkoval szemben vállalt kötelezettségeit nem akarja komolyan teljesíteni... Ruszinszko lakossága és a ruthén nép Magyarország kebelében elérheti azt, amit Csehszlovákia megtagadott tőle.”

működésével készültek, és oly messzemenő autonómiát követeltek, mint amelyet annak idején az 1868. évi XXX. tc. Horvát-Szlavónországnak biztosított.⁴

Az autonomista mozgalom 1938 őszén érte el csúcspontját. A kárpát-ukrajnai nacionalisták magyarok és részben lengyelek által pénzelt „orosz” irányzatait⁵ sikerült a németek pénzelt ukrán irányzattal akcióegységbe fogni,⁶ s ezáltal a Csehszlovákia bomlasztását célzó autonomista törekvéseknek minden korábbinál nagyobb átütőerőt adni.⁷ A csehszlovák kormány rákényszerült, hogy Szlovákia után Kárpát-Ukrajnának is autonóm kormányzatot engedélyezzen. Ez a kárpát-ukrajnai autonóm kormány az autonomista akcióegységben résztvevő irányzatok vezető képviselőiből jött létre,⁸ a magyar kormányügynök Bródy elnöklete alatt.⁹ A magyar kormány elérkezettnek vélte ilyen körülmények között az időt arra, hogy Bródyn keresztül a csehszlovák kormánytól kárpát-ukrajnai népszavazást követeljen, és keresztülvigye e területek Magyarországhoz csatlakozását.¹⁰ Egyidejűleg megindult a Kárpát-Ukrajna területére átdobott diverzáns alakulatok tevékenysége,¹¹ amely amellet, hogy a lakosságot terrorizálta, azt a látszatot igyekezett kelteni, hogy a kárpátukrán nép fellázadásáról van szó a csehszlovák uralom ellen.¹²

A magyar kormány, amely a kárpátukrán nacionalista politikusokat a legradikálisabb autonómia követelések támasztására biztatta a csehszlovák kormánnyal szemben, korántsem volt ilyen határozott, amikor arra vonatkozóan intéztek

⁴ Az orosz és a ukrán nemzeti tanács 1936. március 12-i közös memorandumába foglalt autonómia-tervezetet a Magyar Miniszterelnökség nemzetiségi és kisebbségi ügyosztályának vezető tisztviselői, Oszwald György és Pataky Tibor készítették, Illés (Illjasevics) József kárpát-ukrajnai származású budapesti egyetemi tanár, a Magyarországi Ruszinszkóiak Szervezete elnökének bevonásával. Vö. OL Küm. Res. Pol. 68. cs. 43/1938; OL ME Nemzetiségi o. 65. cs. P 17242/1939; OL BM Res. 1939–2–7834.

⁵ Bródy Autonóm Földműves Szövetségét és Fenczik Autonóm Orosz Nemzeti Pártját.

⁶ Az ukrán irányzat vezérét, Edmund Bacsinszkyt, az Amerikában élő kárpátukránok egyesületének titkára, az autonomista törekvések támogatására érkezett amerikai szlovák-kárpátukrán delegáció tagja, Alekszij Gerovszky bírta rá a Bródyval való együttműködésre. OL ME Nemzetiségi o. 59. cs. L 17545/1939.

⁷ A Csehszlovákiával kapcsolatos magyar külpolitikát szélesebb összefüggéseiben RÁNKI (i. m. Századok, 1959. évf. 117–158, 356–372. l.) világítja meg. Kárpát-Ukrajnára leszűkítve és vázlatosabban M. ADAM: *Zagarbannja Zakarpattja horthysztzkoju Ugorscsinoju v 1938–1939 rr.* Ukrainszko-ugorszki isztoricsni zvjazki. Kijev, 1964. 78–108. l.

⁸ A Csehszlovák Távirati Iroda jelentése. 1938. október 9. OL Küm. Res. Pol. 68. cs. Számzatlan, 390. folio. Fenczik tárca nélküli miniszter lett Bródy kormányában.

⁹ Bródy a magyar kormánnyal fennállott titkos kapcsolatában „Bertalan” fedőnévvel és „283” számmal szerepelt. A magyar kormánytól évek óta rendszeres szubvencióban részesült; most a népszavazás előkészítésére külön tetemes összeget bocsátottak rendelkezésére.

¹⁰ „A Ruténföld elfoglalásának előzményei.” OL Küm. Sajtó o. 412. cs. 427/8.

¹¹ A diverzáns akció politikai irányítására Kozma Miklós, a Gömbös-kormány volt belügy-minisztere kapott megbízást Imrédy miniszterelnöktől. A katonai vezetés a vezérkari főnökség 5. osztálya, Homlok Sándor vezérőrnagy kezébe volt letéve. Az egész akcióról részletesen beszámol Kozma 1938 őszi naplója. OL Kozma-iratok. 27. cs.

¹² Ezt a célt szolgálta a Nyíregyháza környékén működő magyar katonai rádióadónak egy „Ruszín Függetlenségi Komité” adójaként való jelentkezése. Kozma idézett naplója. OL Kozma-iratok. 27. cs.

kérdést hozzá, hogy Magyarországon belül milyen fokát és fajtáját érhetnék el Kárpát-Ukrajna autonómiájának. Sőt, amikor még október 4-én, az „orosz” és az ukrán nemzeti tanács közös küldöttsége kereste fel a prágai magyar követséget, Wettstein követ ki is jelentette előttük, hogy „arra a területre 30 000 magyar munkanélküli hivatalnok vár, és hogy a ruszinok számíthatnak valami kulturális önkormányzatra, de semmi többre”. Bródy ekkor a Károlyi-kormány autonómia-törvényére hivatkozott, de „gróf Wettstein erre azt válaszolta, hogy nagyon sajnálja, de a mai kormányt nem kötik Károlyi törvényei”.¹³

Az ellenforradalmi Magyarország, amely Károlyit és a forradalmat tette felelőssé az ország területi veszteségeiért, nem méltányolta a törvény tulajdonképpen „területvédő” célzatát, hanem valamiféle bűnös, az elszakadást csak elősegítő engedékenységet látott benne, s a magyar állameszme ezzel kapcsolatos elárulását emlegető vádak az évek múlása során nem sokat enyhültek.¹⁴ S ha az elszakadt területek nem magyar lakosságának visszacsábítására megfelelő eszközöket keresve, mégis foglalkozniuk kellett az autonómia kérdésével, ennek igazán csak a propagandisztikus kihasználása volt a fontos, s annak adott esetben valóságos életbe-léptetésére úgyszólván alig gondolt valaki komolyan.

Amikor Bródy Kárpát-Ukrajna miniszterelnöke lett, és a magyar kormány a kedvezőnek vélt helyzetben megindította akcióit e terület átcsatlakoztatására, már nem is autonómiát, hanem csak bizonyos „ipari és gazdasági terveket, melyek az ország felvirágoztatását céloznák” – hangoztatott. A magyar kormánynak az volt a véleménye, hogy így is célt lehet érni; elég, ha a kárpát-ukrajnai politikusok „személyes kívánságait teljes jóindulattal fogadjuk”.¹⁵

A magyar kormány magatartásából azonban nemcsak az autonómia megvalósításától való húzódozás tűnt ki, hanem az is, hogy az „orosz” és ukrán irányzatok együttműködése is csak addig fontos számára, amíg Csehszlovákia bomlasztásáról van szó: a Magyarországhoz való csatlakozás magával fogja vonni az ukrán politikusok mellőzését; a személyes kívánságok méltánylására vonatkozó ígéret is tulajdonképpen csak Bródynak szól. Ennek a felismerésnek tulajdonítható, hogy a kárpát-ukrajnai autonóm kormány ukrán irányzatú tagjai nevében Revay miniszter és Volosin államtitkár a prágai német követségen keresztül október 24-én azt kérték, hogy a német birodalom gyakoroljon olyan irányú nyomást a csehszlovák kormányra, hogy a kárpát-ukrajnai autonóm kormányból az „orosz” irányzat képviselői, Bródy és Fenczik eltávolíttassék, és tiszta ukrán kormány jöjjön létre.¹⁶ Ugyanezen a napon az Ukrán Nemzeti Tanács memorandumot inté-

---

¹³ OL Küm. Res. Pol. 71. cs. 1499/1938.

¹⁴ Vö. BALOGH-BEÉRY i. m. 10–11. l.

¹⁵ Kánya külügyminiszter számjeltávirata a prágai magyar követséghez. Budapest, 1938. okt. 20. OL Küm. Res. Pol. 72. cs. 1185/1938. E tárgyban Budapesten kívántak Bródyval tárgyalni, de a kapcsolat lelepleződésétől való félelem miatt a meghívást Kánya másnap lemondta: „Bertalan ideutazását ne forszírozza, mert tény, hogy ez igen kellemetlen következményekkel járhatna!” OL Küm. Res. Pol. 72. cs. 1186/1938.

¹⁶ A prágai német követség jelentése. Prága, 1938. okt. 24. OL Filmtár. 11057. doboz, 445672–3.

zett Hitlerhez, amely a tiszta ukrán kormány gondolatát perspektivikusan már Kárpát-Ukrajna teljes állami önállósága gondolatával kapcsolja egybe, kilátásba helyezve a legszorosabb bolsevizmus elleni együttműködést a német nemzeti-szocializmussal.¹⁷

A német birodalom keleti expanziós terveiben, amelyek ha nem is voltak teljesen kiforrottak, és a mindenkori szükségleteknek megfelelően változásokon mentek keresztül, Kárpát-Ukrajna lényeges szerepet játszott. E terület ukrán lakosságát megkülönböztetett buzgalommal igyekezett befolyásolni az ukrán nacionalisták minden ukránt egyetlen hatalmas ukrán birodalomba egyesítő vágyalmának szításával, politikai támogatásával. Az „ukránizmus” kitűnő eszköz volt kezében arra, hogy súlyos nyomást gyakorolhasson Csehszlovákiára, Lengyelországra, s hogy csápjait kinyújthassa Szovjet-Ukrajna felé. A németek ukrán-politikájának szovjetellenes éle – az az elgondolás, hogy egy Nagy-Ukrajna létrehozásával ki lehetne kezdeni a Szovjetunió egységét, és meg lehetne próbálni nemzeti államokra való felbomlasztását – igen szimpatikus volt a nyugati hatalmak számára is, és jelentős szerepe volt abban, hogy viszonylag könnyen szemet húnytak a német birodalom agresszivitásának újabb és újabb megnyilvánulásai fölött, sőt maguk is igyekeztek az agresszort kelet felé ösztönözni.¹⁸ A németek nem csináltak nagy titkot abból, hogy Kárpát-Ukrajnát akarják megtenni a messzemenő ukrán tervek megvalósítása kiinduló bázisának; ez a terület játszaná az „Ukrán Piemont” szerepét a különböző országok között megoszló ukrán területek – német birodalmi befolyás alatti – egyesítésében.¹⁹

A magyar kormány vegyes érzelmekkel fogadta a németek ukrán terveit. Ezek szovjetellenes tendenciáját elvben igen értékelte; ugyanakkor azonban nem volt hajlandó lemondani Kárpát-Ukrajnára irányuló revíziós igényéről.

Ezt az igényt hathatósan támogatta a lengyel kormány, amelyet a német tervek Lengyelország ukránlakta területeinek elvesztésével fenyegettek.²⁰ A magyar és lengyel kormány között Kárpát-Ukrajna magyar kézre kerülése érdekében kifejtett szoros együttműködés, a magyar–lengyel közös határ mindkét fél részéről igen hangsúlyozott követelése azzal függött össze, hogy a németek ukrán terveit megakadályozva, Magyarország birtokba vehesse, Lengyelország pedig megtart-

¹⁷ OL Filmtár. 11057. doboz, 44589–97.

¹⁸ Vö. *A Nagy Honvédő Háború története.* (Szerk. P. N. Poszpelov, A. A. Andrejev stb.) I. Bp. 1964. 167–169. I. Az ukrán tervek támogatásában lényeges szerepet játszott a Vatikán is. A keleti kongregáció, élén Tisserand bíborossal, a keleti egyház visszacsatolásának ábrándképét kergetve, különös figyelmet szentelt Kárpát-Ukrajnának, amely e szempontból a híd szerepét tölthetné be. A keleti kongregáció ez irányú törekvéseinek legfőbb kárpát-ukrajnai letéteményese Nyárády Dénes huszti apostoli vizitátor volt. Tevékenységének lehetetlenné tétele érdekében lengyel részről a befolyásos Hlond bíborost Rómába küldték; magyar részről pedig az apostoli nunciushoz juttattak el Nyárády személyére nézve kompromittáló anyagot. Szarvas Zoltán levele Kozmához. Ungvár, 1938. dec. 2. OL Kozma-iratok. 11. cs.; Badics László levele Kozmához. Róma, 1939. febr. 16. Uo. 27. cs. Kárpát-Ukrajna magyar megszállásakor Nyárády Zágrábba menekült.

¹⁹ Az egységes Olaszország megteremtéséért a XIX. sz.-ban folytatott harcban Piemont (szárd királyság) játszott kezdeményező és vezető szerepet.

²⁰ „A ruszinszkói kérdés.” 1938. dec. 30. OL Kozma-iratok. 27. cs.

hassa azokat az ukrán területeket, amelyeket az előbbi Csehszlovákiával szemben elveszített, az utóbbi viszont Szovjet-Ukrajnától elragadott, az első világháború után.²¹

Mindez természetesen nem maradt hatás nélkül Kárpát-Ukrajna különben is igen bonyolult viszonyaira. Az ukrán irányzat, amely abból indult ki, hogy e terület népe ukrán, és küzdött az ukrán nyelv jogaiért, egy ukrán jellegű kultúra kialakításáért,²² hamarosan beletagozódott a német tervekbe.²³ Az ukrán irányzattal állandó harcban álló nagyorosz irányzat, amely e terület népeit éppúgy, mint tulajdonképpen az egész ukránságot, a „Kamcsatkától a Poprádig” terjedő hatalmas orosz nép részének, nyelvét pedig – az eltérések elhanyagolásával – orosznak minősítette, és egy oroszos jellegű kultúra kiépítésén fáradozott,²⁴ ebben a helyzetben szükségképpen az ukránizmus ellenségeinek befolyása, lengyel és később magyar befolyás alá került. A magyar befolyás elsősorban egy harmadik irányzat uralomrajuttatását célozta: azt hirdette a kárpátukrán népnek, hogy ők se nem ukránok, se nem oroszok, hanem „magyaroroszok”, akiknek a sokévszázados magyar uralom alatti, Kárpátokon túli testvéreiktől független fejlődése mind etnikumukban, mind nyelvükben és kultúrájukban olyan átalakulást eredményezett, hogy ezek alapján immár inkább a magyarokhoz állnak közelebb; s nyelvük, kultúrájuk további fejlesztése szempontjából is ez kell, hogy mérvadó legyen.²⁵

A Kárpát-Ukrajnában dúló nyelvi harccal összefüggésben kialakult ezen irányzatok korántsem fejezik ki a kárpát-ukrajnai politikai élet rendkívüli tarkaságát. A csehszlovák kormány törekvése e terület politikai erőinek megosztására maga is hozzájárult ehhez.²⁶ A csehszlovák kormány főleg az agrárpárt révén igyekezett biztosítani kárpát-ukrajnai befolyását. A magyar befolyás – a csehszlovákiai magyar kisebbség Kárpát-Ukrajnában is erős Egyesült Magyar Pártján kívül – Bródy Autonóm Földműves Szövetség elnevezésű pártján keresztül érvényesült, amely a legszorosabb összefüggésben állt a helyi szervezetekkel is rendelkező Központi Orosz Nemzeti Tanáccsal. Míg a „magyarorosz” törekvéseknek a Bródy-párt

²¹ A szovjet kormány az 1921-ben megkötött rigai békében kényszerült arra, hogy Lengyelországnak átengedje Nyugat-Ukrajnát és Nyugat-Beloruszsiát.

²² Ebben főleg az 1920-ban alapított Prosvita kultúregyesületnek volt szerepe.

²³ Az ukrán nyelvi-kulturális irányzat politikai irányzattá válásában és német járszalagra kerülésében döntő szerepe volt a Lengyelországból és részben Szovjet-Ukrajnából az utolsó két évtizedben Kárpát-Ukrajnába tömegesen áttelepedett ukrán nacionalistáknak.

²⁴ A nagyorosz irányzatnak, amely az 1922-ben alapított Duchnovics kultúregyesület hálózatára támaszkodott, a XIX. sz. második felére visszanyúló gyökerei voltak Kárpát-Ukrajnában, olyan kiemelkedő kulturális és politikai személyiségekkel, mint Duchnovics, Dobrjanszky. Vö. J. PERÉNYI: *Iz isztorii zakarpatszkih ukraincev (1849–1914)*. Studia Historica, 14. köt. Bp. 1957. E pánszláv gondolattól áthatott irányzatnak az első világháború utáni továbbfejlődésében nem hagyható figyelmen kívül a Kárpát-Ukrajnába menekült és ott nagy számban letelepült cári fehér orosz emigránsok hatása.

²⁵ A „magyarorosz” irányzat elsősorban Illiczky ungvári kanonok „népnyelven” kiadott kis naptáira, népkönyveire, Negyilja (Vasárnap) címen indított lapjára támaszkodhatott.

²⁶ Politikai helyzetjelentés a Felvidékről és Kárpátaljáról.” OL Küm. Res. Pol. 68. cs. 43/1938.

volt a tömegbázisa, a „nagyorosz” irányzat politikailag Fenczik Autonóm Orosz Nemzeti Pártjában manifesztálódott. Az autonomista harc létrehozta e két párt „Orosz Blokk”-ját, s a lengyel kormánynak a kárpát-ukrajnai kérdésben a magyar kormánnyal egyre inkább azonosuló álláspontja 1938 őszen már Fenczik pártját is magyar befolyás alá rendelte. A munkáspártok közül a szociáldemokrata párt kevés érdeklődést mutatott a Kárpát-Ukrajnában különösen kiéleződött nemzeti kérdés iránt. Előnyösen különbözött ettől Kárpát-Ukrajna legnagyobb pártjának, a kommunista pártnak a politikája. A kárpát-ukrajnai kommunisták, akik a csehszlovák kormányzattal szemben a leghatározottabban harcoltak Kárpát-Ukrajna népének szociális felemeléséért, a kizsákmányolás igája alóli felszabadításáért, tekintet nélkül a nemzetiségi különbségekre, ugyanakkor védelmezték a csehszlovák köztársaságot a magyar és „orosz” aknamunkával szemben, s az ukrán nacionalisták németekre támaszkodó tervei ellenében a Szovjetunió felé tekintve harcoltak az ukrán nemzeti kérdés megoldásáért.²⁷

A németek erősen veszélyeztetve érezték ukrán terveiket a legújabb kárpát-ukrajnai fejlemények következtében: az önrendelkezési jogra hivatkozva a népszavazás kieroszakolására tett erőfeszítések, és a magyar szabadcsapatok kárpát-ukrajnai diverzáns tevékenysége, valamint a politikai és katonai akciók erőteljes lengyel támogatása²⁸ kétségtelenné tette, hogy sürgősen közbe kell avatkozniuk, ha nem akarják kockára tenni az ukrán tervek bázisának esetleges elvesztését. Ebben a helyzetben nem volt vitás, hogy az Orosz Nemzeti Tanács október 21-én Hitlerhez intézett, és az önrendelkezési jog érvényesítésének támogatását kérő táviratát²⁹ vagy az Ukrán Nemzeti Tanács október 24-i, tiszta ukrán kormányt sürgető, és a németeknek felajánlkozó memorandumát kell-e figyelembe venni. A rövidéletű „orosz”-ukrán akcióegység, miután az autonóm kormány kivívásával beteljesítette feladatát, felbomlóban volt.

A csehszlovák kormányra nem kellett a németeknek különösebb nyomást gyakorolniuk az ügy érdekében. Amikor Bródy az október 25-i prágai közös minisztertanácson a magyar kormány utasítására előadta a kárpát-ukrajnai népszavazásra irányuló követelését, és nemcsak a minisztertanács cseh és szlovák tagjai, hanem saját kormányának az ukrán irányzatot képviselő tagjai is leszavazták, az

²⁷ Az 1935. évi csehszlovákiai parlamenti választások alkalmával Kárpát-Ukrajnában a szavazatok 25,61%-át (80 000 szavazat) a kommunista párt kapta. Az agrárpárt 19,60%-ot, Bródy pártja 14,85%-ot, az Egyesült Magyar Párt 11,05%-ot, a szociáldemokrata párt 9,59%-ot, Fenczik pártja 9,34%-ot ért el. A többi szavazat kisebb pártok között oszlott meg. OL Küm. Sajtó o. 368. cs. „Statistika.”

²⁸ Az együttműködés módozatait Csáky István külügyi államtitkár, a későbbi magyar külügyminiszter tárgyalta meg Varsóban. Lengyel vezérkari tisztek érkeztek a magyar szabadcsapatok főhadiszállására; az ungvári lengyel konzul is hatékonyan támogatta a diverzáns tevékenységet. A magyar diverzáns csoportok, miután Kárpát-Ukrajnán végighaladtak, a lengyel határra érkezve meghatározott méretű és megbeszélte sorozatszámokkal ellátott szeptekkel igazolták magukat. A lengyel határ felől is próbáltak bevetni repülőgépen odaszállított magyar diverzáns csoportokat. OL Küm. Res. Pol. 72. cs. 1017, 1169/1938, továbbá Kozma idézett naplója. OL Kozma-iratok. 27. cs.

²⁹ OL Filmtár, 11057. doboz, 448687. Az 586 község nevében Ungvárról küldött távirat aláírói: Kaminszky, Bencze, Földesi, Demkó.

elnöklő Sirovy erre hivatkozva megszűntnek jelentette ki Bródy miniszterségét. Ezt követően Bródyt vizsgálati fogságba vetették, mert napfényre kerültek a magyar kormánnyal fennálló kapcsolatai.³⁰ Amikor október 26-án az ukrán Volosint nevezték ki Bródy helyett miniszterelnöknek, s ugyanakkor nem voltak hajlandók a „magyarország” Demkót a kormányba bevenni, a magyar kormány felszólította Fencziket, hogy tiltakozása jeléül mondjon le miniszteri tárcájáról. Fenczik „engedelmes készsége” hangoztatta ugyan, de sehogy sem volt ínyére a miniszterségtől búcsút venni. Mikor azonban a Bródy ügyével kapcsolatos nyomozás kiszélesedése folytán magának is letartóztatással kellett számolnia, Magyarországra szökött.³¹

A magyar kormány arra vonatkozó terve, hogy a kárpát-ukrajnai diverzáns tevékenység segítségével kierőszakolja a népszavazást, amely a szabadcsapatok által kifejtett terror légkörében meghozza e terület Magyarországhoz csatolását, Bródy letartóztatásával és a fogságba esett diverzánsok lelepleződésével súlyos vereséget szenvedett.³² Volosin, mint újdonsült miniszterelnök, fölényesen tudatta, hogy Kárpát-Ukrajna magyar bekebelezéséről többé szó sem lehet; a magyar kormány csupán a kárpátukrán kormánnyal való megfelelő gazdasági kooperáció formájában számíthat azon előnyök élvezésére, amit Magyarország számára e terület jelenthet.³³

A magyar kormány tehát egyelőre nem juthatott ki „történelmi határaihoz”, a Kárpátokhoz, hanem be kellett érnie azzal, hogy a november 2-i bécsi döntés – etnikai alapon – csupán Kárpát-Ukrajna déli szegélyét juttatta birtokába, Munkács és Ungvár városokkal.³⁴ De nem adta fel reményeit és nem hagyta abba próbálkozásait. Nagyszabású „csatlakozási mozgalmat” szervezett Sztojka ungvári görög katolikus püspök segítségével, akinek papjai alig egy hét leforgása alatt mintegy 200 kárpát-ukrajnai község lakói nevében adtak írásos, pecsétetes nyilatkozatot arról, hogy Magyarországhoz kívánnak tartozni. Magyar részről megkezdtek e községek névsorának nyilvánosságra hozatalát, de ezt az első közlések után haladéktalanul abba kellett hagyni, mert a csehszlovák államvédelmi szervek igen heves reagálását vonta maga után.³⁵ Megnehezült, de nem szűnt meg a kárpát-ukrajnai diverzáns tevékenység sem, amely azt a célt szolgálta, hogy e területen a magyar

³⁰ „A Ruténföld elfoglalásának előzményei.” OL Küm. Sajtó o. 412. cs. 427/8.

³¹ Wettstein prágai magyar követ számjeltáviratai. 1938. okt. 27 és 28. OL Küm. Res. Pol. 72. sz. 1253, 1275/1938. és Hory András varsói magyar követ távirata. 1938. okt. 30. OL Küm. Res. Pol. 72. cs. 1289/1938.

³² A Salánknál foglyul ejtett és az illavai börtönbe szállított mintegy 300 magyar szabadcsapatos személyi adatainak, valamint viaszlemezre vett vallomásainak a csehszlovák rádió általi közzététele leleplezte, hogy nem „a ruszinszkói őslakosság felkeléséről”, hanem magyar diverzánstevékenységről van szó. OL Küm. Res. Pol. 61. cs. 3265–7/1938. A magyar kormány német–olasz intervenciót kért kiszabadításukra. OL Filmtár, 11057. doboz, 448678. Az Egyesült Magyar Párt részéről Korláth Endre a prágai német követségtől táviratban. Uo. 11057. doboz, 448672. a szélsőjobboldali nyilas mozgalom részéről Meskó Zoltán a berlini német Külügyi Hivataltól személyesen kért segítséget. Uo. 1057. doboz, 448677.

³³ Volosin levele Illés Józsefhez. Ungvár, 1938. okt. 26. OL Küm. Res. Pol. 68. cs. számozatlan. 428. folio.

³⁴ F. VÁVRA–J. EIBEL: *Viedenská arbitráž–dosledok Mnichova*. Bratislava, 1963. 99–109. l.

³⁵ „A ruszinszkói kérdés.” OL Kozma-iratok. 27. cs.

csapatok bevonulását „indokoltá tevő” körülményeket idézzen elő. Kísérlet történt arra is, hogy Volosint rávegyék, jöjjön át a már magyar megszállás alatt levő Munkácsra, s az oda invitált külföldi újságírók előtt teendő nyilatkozatával hívja be Kárpát-Ukrajnába a magyar csapatokat.³⁶

A német kormánynak az olasz döntőbírótarssal közös szigorú figyelmeztetése azonban november 21-én leállította a Kárpát-Ukrajna birtokbavételére irányuló magyar katonai intézkedéseket, hangsúlyozva, hogy nem tűrhetik a bécsi döntőbírói határozatok ilyen semmibevevését.³⁷ Ez a fellépés a revízió vágyától fűtött magyar vezető körökben nagy levertséget eredményezett, és tetemesen súlyosbította az Imrédy-kormány amúgy is válságos helyzetét. Míg ez ügygel kapcsolatban általában azt vetették szemére, hogy habozott idejében és elszántan cselekedni, a nyilas Hubay Kálmán lapja, a Magyarország, sietett akceptálni a német álláspontot, és azért támadta a kormányt, hogy történelmi igényeivel a mindennél fontosabb szovjetellenes ukrán tervek ellen tört.³⁸ Ez a szolgálai alkalmazkodás annál kirívóbb, mivel a kárpát-ukrajnai akcióban való részvételből a nyilasok az imént még presztízskérdést csináltak.³⁹

A magyar kormánykörök kettős tanulságot vontak le az esetből: Mindenekelőtt azt, hogy a németek hozzájárulásának megszerzése nélkül Kárpát-Ukrajnával kapcsolatban semmit sem lehet elérni. Azt tartották tehát feladatuknak, hogy a német kormányt meggyőzzék: számára is előnyösebb, ha Kárpát-Ukrajnát Magyarországnak átengedi, mert ezáltal „Magyarország erősebb, gazdaságilag és katonailag szövetségképesebb lesz”. A magyar gazdasági és katonai potenciálnak revíziós érdekek fejében való ezen felajánlását összekötötték annak hangsúlyozásával, hogy egy Kárpát-Ukrajnával megerősödött Magyarország megbízhatóbb szovjetellenes pajzs, mint egy ukrán állam, amelynek különben sem szabad benyúlnia a Kárpát-medencébe, mert „pánszláv kisugárzással” lehetne nemcsak Szlovákiára, hanem a déli szláv népek, Jugoszlávia, Bulgária felé is.⁴⁰ A második tanulság a magyar kormány számára az volt, hogy a magyar keretek közt biztosítandó autonómia konkrétabb körvonalazása nélkül, a pusztá ígéret magában véve nem kellő vonzóerő a csatlakoztatásra. Viszont áthidalhatatlan nehézséget okozott, hogy az

³⁶ Kuthy őrnagy levele Kozmához. Budapest, 1938. nov. 10. OL Kozma-iratok. 11. cs. Adatgyűjtemény. I. 1940.

³⁷ A berlini magyar követség összefoglaló politikai jelentése az 1938. évről. OL Küm. Pol. 178. cs. 21. tétel, 2070/1939. sz.

³⁸ „...ma, mikor a németiség Oroszország belső felrobbantására készül a nemzeti önrendelkezési elvek jegyében egy önálló Ukrajna megteremtésével... akkor minden ez ellen való propaganda türése is vétség a magyar nemzet érdekei ellen. Vétség még akkor is, ha olyan szent külsővel jelenik meg nálunk, mint a »történelmi igények« most hangoztatni kezdett jelszava.” *Külpolitikai betyárok* c. vezércikk. Magyarország, 1938. nov. 29.

³⁹ Az Imrédy-kormány súlyos válsága, a nyilas hatalomátvétel remélt lehetősége jegyében igyekeztek a nyilasok „haláltmegvető hazafias áldozatvállalással” politikailag kamatoztatható „érdemeket”, népszerűséget szerezni. A valóságban a hősködő nyilas alakulatok voltak a szabadcsapatok legfegyelmetlenebb és leggyávább magatartást tanúsító részlegei; jelentős mértékben épp ezek voltak okai a nagyarányú fogságbaesésnek, és az akció lelepleződésének. Vö. Kozma idézett naplója. OL Kozma-iratok. 27. cs.

⁴⁰ „A ruszinszkói kérdés.” OL Kozma-iratok. 27. cs.

autonómiának azt a formáját és fokát, amelyet a csehszlovák kormánnyal szemben követeltettek a kárpát-ukrajnai autonomista erők által, a magyar kormány semmiképpen sem akarta a maga részéről biztosítani; a kárpátukrán autonómia magyar keretek közti devalválódása tehát rögtön kitűnik, mihelyt a magyar részről ígért autonómia tartalmának közelebbi meghatározására kerül sor. Pataky Tibor államtitkárral, a miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztálya vezetőjével mégis kidolgoztatott a kormány egy kárpát-ukrajnai autonómiatervezet,⁴¹ amelyet december elején Imrédy miniszterelnök titokban eljuttatott Volosinhoz, azzal az üzenettel, hogy „még mindig van idő a magyar álláspont elfogadására”. Volosin azonban nemcsak hogy elutasította, hanem a sajtóban és röplapokon is nyilvánosságra hozta a magyar ajánlatot.⁴²

A magyar kormány kárpát-ukrajnai kudarcait meglehetősen örömmel fogadta a román kormány, amely annál is inkább ellene volt Kárpát-Ukrajna magyar birtokbavételének, mert Kárpát-Ukrajnára maga is igényt formált. Carol román király a kárpát-ukrajnai magyar akció német letiltása után, november 24-én Hitlernél folytatott megbeszélése során erősen puhatolódzott a Kárpát-Ukrajna sorsára vonatkozó német elgondolások felől, érzékeltetve, hogy német szempontból mennyire előnyösebb lenne, ha a fokozni kívánt román gazdasági szállítások egy megbízhatóan kézben tartott Kárpát-Ukrajnán keresztül közvetlen – azaz a magyarokat kiiktató – összeköttetés formájában bonyolódhatnának le, s hangsúlyozta szovjetellenes „védelmi” szempontból is egy ilyen megoldás jelentőségét. Hitler azonban – aki előzetesen abban állapodott meg Ribbentroppal, hogy a kérdést nyitva hagyják, és a fejleményekre bízzák, hogy Kárpát-Ukrajnát a magyaroknak vagy a románoknak lesz-e előnyösebb odaadni – azt a választ adta, hogy jelenleg ragaszkodnia kell ugyan ahhoz, hogy a bécsi döntés tiszteletben tartassék, de tévedés volna azt hinni, hogy elvileg ellenzi Kárpát-Ukrajna magyar annexióját.⁴³

Kárpát-Ukrajna átengedése „a többet ígérőnek” a Csehszlovákia teljes felbontására vonatkozó német terv megvalósításának képezvén egyik láncszemét, csakis a német kormány által gondos mérlegeléssel megválasztott időpontban effektuálható. E terv idő előtti lelepleződéséhez vezetne a Csehszlovákiával szemben etnikai alapon hozott döntésektől, így a bécsi döntés határozatától való minden eltérés. A német döntőbíró számára emellett presztízskérdés is, hogy ne tűrje meg a döntőbírói ítélet negligálását. De önálló akció már csak azért sem engedélyezhető, mert az átengedés természetesen feltételekhez kötendő. Ezek lényege egyrészt az, hogy a németek kárpát-ukrajnai gazdasági, politikai és egyéb érdekei az átengedés következtében nem szenvedhetnek csorbát, másrészt az átengedés fejében megfelelő gazdasági engedmények, külpolitikai gesztusok stb. várhatók el.

Ezek a megfontolások vezették a német kormányt gyakorlati politikai lépései-

---

⁴¹ OL Küm. Res. Pol. 71. cs. 1499/1938. Az autonómiatervezet, amelyre az 1938. dec. 8-i szigorúan bizalmas jelentés utal, nem került elő.

⁴² Kozma levele Ullein-Reviczky Antal külügyi sajtófőnökhöz. Budapest, 1939. ápr. 5. OL Kozma-iratok. 27. cs.

⁴³ Feljegyzés Hitler és Carol román király 1938. nov. 24-i berchtesgadeni megbeszéléséről. TTI Filmtár. 222/I/25556–61.

ben, amikor a legerélyesebben tiltakozott a Kárpát-Ukrajna önálló politikai és katonai akcióval való birtokbavételét célzó magyar törekvések ellen; amikor újra és újra szigorúan intett a bécsi döntés határozatai megtartására, és sem az 1939. január 6-i munkácsi csehszlovák betörést, sem a kárpát-ukrajnai állapotokra való hivatkozást nem ismerte el jogcímül a beavatkozásra.⁴⁴ A német birodalmi és párt-sajtó rendkívül ellenséges hangot ütött meg, s a magyar kormány más vonatkozásban is aggódva észlelte a németek baljóslatú nyomását. A németekkel való viszony tisztázására január 16-án Berlinbe utazó új magyar külügyminiszter, Csáky István előtt azonban, miután kifejezte a magyar kormány készségét különböző külpolitikai gesztusok, gazdasági és nemzetiségpolitikai engedmények tételére, célzás történt arra, hogy bár a bécsi döntést akceptálni kell, a végső szó e kérdésben még nincs kimondva.⁴⁵ Ettől kezdve a magyar kormány alig várta már a jelet, hogy megindulhasson „a kárpátukrán kérdés likvidálására”. Egyelőre azonban nyugalomra intették: ha a dolog aktuális lesz „majd szólnak”.⁴⁶

Volosin kárpát-ukrajnai autonóm kormánya ezalatt mit sem sejtve folytatta berendezkedését; január 21-én beszüntettek minden pártot, egypártrendszer vezettek be; minden községben megalakult az Ukrán Nemzeti Egységpárt szervezete. A német segítséggel megszervezett és felfegyverzett Szics-gárdista alakulatok terrorizálták a népet, üldözték a zsidókat, magyarokat, cseheket, a német nemzetiségűek viszont kivételes elbánást élveztek. Miután internáló táborokba hurcolták politikai ellenfeleiket, február 12-én választási komédiát rendeztek: megválasztották a kárpátukrán nemzetgyűlést; a kék-sárga ukrán lobogók együtt lengtek a horogkeresztesekkel.⁴⁷ A német birodalmi és párt-sajtó üdvözölte, méltatta a kárpát-ukrajnai eredményeket; a Völkischer Beobachter hatalmas „történelmi” cikkben adózott az ukrán nacionalizmusnak, többek közt azt hirdetve, hogy a még III. Béla idején is földalatti barlangokban lakó magyarok minden kultúráját az ország ukrán lakosságától sajátították el.⁴⁸

A német kormány, miután előzetesen felmérte a kárpát-ukrajnai gazdasági helyzetet,⁴⁹ közvetlen tanácskozásokat kezdett a kárpátukrán kormánnyal a gazdasági kapcsolatok kiépítéséről. Megállapodások történtek Kárpát-Ukrajna ásványi kincseinek német segítséggel történő feltárásáról, a fa és más nyersanyagok Németországba exportálásáról.⁵⁰ Amikor a faexportra vonatkozó hároméves megállapodást március 8-án aláírták, kárpátukrán részről senki sem gondolta volna, hogy a

⁴⁴ Weizsäcker feljegyzése. Berlin, 1939. jan. 9. OL Filmtár, 11586. doboz, 51709.

⁴⁵ Feljegyzés Ribbentrop és Csáky 1939. jan. 16-i berlini megbeszéléséről. TTI Filmtár, 222/I/25798–805. Ribbentrop kifejtette, hogy az ukrán kérdést szovjetellenes szempontból ítéli meg, de egyéb terveit Ukrajnára vonatkozólag nincsenek.

⁴⁶ Weizsäcker feljegyzése. Berlin, 1939. febr. 7. OL Filmtár, 11586. doboz, 51758.

⁴⁷ OL ME Nemzetiségi o. 64. cs. P 15428, 15473, 15617, 15673, 15689/1939.

⁴⁸ Belügyminisztériumi átirat, bizalmi egyén jelentéséről. Budapest, 1939. jan. 9. OL Küm. Pol. 179. cs. 21. tétel, sz. n./1939.; OL ME Nemzetiségi o. 64. cs. P 15660/1939.

⁴⁹ Hofman követségi tanácsos jelentése. Prága, 1938. nov. 29. OL Filmtár, 11057. doboz, D 500328–33.

⁵⁰ Jegyzőkönyvek J. Revay és W. Keppler gazdasági tárgyalásairól. OL Filmtár, 11057. doboz, D 500318, 500319, 500320–25.

német kormány egy március 11-i jegyzéke már a magyar kormánnyal szemben fogja kikötni e gazdasági megállapodások elismerését.

Biztonságot látszott adni a kárpátukrán kormánynak az az erély, amellyel a német kormány a magyar részről folytatott diverzánstevékenység és katonai előkészületek ellen fellépett. Ez nem is maradt hatás nélkül, azonban „időjárásmegfigyelőknek”, majd „térképhelyesbítőknél” álcázott katonai szervek, a magyar vezérkari főnökség V. osztályának, Homlok Sándor vezérkari ezredesnek irányításával továbbra is a határ mentén helyezkedtek el, nem mondva le a kárpát-ukrajnai helyzet alakulásának éber megfigyeléséről. Az elemi megélhetési gondokkal küzdő kárpát-ukrajnai lakosok köréből mintegy száz hírszerzőt szerveztek be, a tőlük nyert értesüléseket feldolgozták; segítségükkel Kárpát-Ukrajna úgyszólván valamennyi helységének lakosairól „megbízhatósági katasztert” fektettek fel.⁵¹ Titkos rádióleadók révén és röplapok, valamint egy ugyancsak kárpát-ukrajnai tájnyelven írt újság példányainak átcsempészésével magyar érdekű propagandát fejtettek ki.⁵² Kellő elővigyázatossággal fegyvereket is juttattak át a határon. Mindezek ellenére az effajta tevékenység hasonlíthatatlanul szerényebb méretekben és intenzitással folyt, mint az erélyes német figyelmeztetés előtt. Ezzel függ viszont össze, hogy a lengyelek szükségesnek látták fokozni kárpát-ukrajnai saját diverzánstevékenységüket. Magyar részről féltékenyen figyelték ezeket a lengyel akciókat, attól tartva, hogy a lengyelek megúnván a magyar tehetetlenséget, maguk fogják likvidálni az őket Kárpát-Ukrajna felől fenyegető ukrán veszélyt. Így történt, hogy a „térképhelyesbítő” szükségesnek látták néhány lengyel ügynököt megvesztegetni, „hogy azok szervezetüket, ha kell, szétrobbantsák”.⁵³

A magyar kormánynak – Kárpát-Ukrajna egészére formált igényének alátámasztására – szüksége volt olyan kárpátukrán politikusokra, közéleti emberekre, akik a Magyarországhoz való csatlakozást kárpátukrán érdekek tüntethetik fel. Bródy letartóztatása után, akinek kiszabadítása érdekében a magyar kormány mindent elkövetett,⁵⁴ Fenczik személye került e szempontból előtérbe. Ez a korrupt kalandor, ungvári görög katolikus teológiai tanárságát cserélte fel politikai karrierre. Kezdetben a csehszlovák agrárpártban próbált érvényesülni, de miután az nem juttatta képviselői mandátumhoz, felcsapott autonomistának. Lengyel pénzen 1935-ben ukránellenes „oroszl” nacionalista pártot alapított, s ennek képviselőjeként még az évben sikerült is bejutnia a prágai parlamentbe. Együttműködött Bródy pártjával – ha Bródyval való személyes viszonya nem is volt valami közvetlen – az Egyesült Magyar Párttal azonban nehezen fért meg, mert nagy-

⁵¹ Egan Imre ny. főispán beadványa Jaross Andor „felvidéki miniszterhez”, 1938. dec. 29. OL ME Nemzetiségi o. 58. cs. L 16277/1939.

⁵² Ilinczy levele Pataky Tibor államtitkárhoz. Ungvár, 1939. febr. 18. OL Küm. Békeelőkészítő o. XXVI–2.

⁵³ A Térképhelyesbítő Igazgatóság jelentése. 1939. márc. 6. OL ME Nemzetiségi o. 69. cs. C 15778/1940.

⁵⁴ Pacelli vatikáni államtitkár közbenjárását is kérte. Kiszabadulása és Magyarországra szökése esetére tervbe vették képviselővé tételét, bár tartottak tőle, hogy ez a „magyaroroszl” mozgalmat túlságosan is leleplezné. OL Küm. Res. Pol. 72. cs. 123, 1254, 1270, 1489/1939.

orosz nacionalizmusa valóságos kihívás volt a magyar nacionalisták szemében. Bródy pártja a politikailag és nemzetileg meglehetősen öntudatlan paraszttömegek lomha, konzervatív képviselője volt, ezzel szemben Fenczik pártja nemcsak élénk nemzeti, hanem szociális demagógiát, antiszemita propagandát is folytatott a fő bázisául szolgáló városi kispolgárok körében. A faszizmus szelleme és külsőségei iránt erős vonzódást tanúsított, s e tekintetben csak az különböztette meg leggyűlöltebb ellenfelétől, az ukrán irányzattól, hogy míg azok a németek felé orientálódtak, Fenczik elsősorban az olasz fasizmusért lelkesedett. Pártja mellett Feketeinges Gárdát szervezett, mely testőrsége és egyben terrorcsapata volt a kommunisták, a zsidók, az ukrán-irányzatúak üldözésére.⁵⁵

Bródy letartóztatásának és a hazaárulási ügy megindult felgöngyölítésének hatása alatt Fenczik Ungvárott jelentkezett a Magyar Nemzeti Tanács elnökénél, Korláth Endrénél,⁵⁶ s rajta keresztül felajánlotta szolgálatait a magyar kormánynak. Személyét alkalmasnak tartotta, hogy Rómában és Berlinben a magyar kormány egyetértésével maga folytasson tárgyalásokat a „kárpátorosz” nép nevében „Kárpátoroszország” Magyarországhoz csatolásáról, autonómia ellenében. Figyelmeztette a magyar kormányt, hogy sürgősen fogadja el ajánlkozását, mert a Volosin-kormány csak átmeneti lesz, s ő van tervbe véve új miniszterelnöknek.⁵⁷

A magyar kormány természetesen tisztában volt azzal, hogy a történet fordulat után Fenczikre Kárpát-Ukrajnában nem miniszterelnöki szék, hanem letartóztatás vár, de lényeges volt, hogy ne Lengyelországba, hanem Magyarországra emigráljon, hiszen ha igényeit le is kell szállítani, személye mindenesetre igen jól felhasználható. A kérdést Ungvárnak és Munkácsnak, Fenczik lakhelyének, illetve fő politikai bázisának a bécsi döntéssel Magyarországhoz kerülése úgyszólván automatikusan megoldotta. Feketeingesei már részt vettek az átcsatolás elleni tüntetések leverésében, a kommunisták üldözésében.⁵⁸ Rádióelőadást tartattak vele, amelyben állást foglalt a „kárpátoroszok” Magyarországhoz csatlakozása, a magyar–lengyel közös határ mellett, s közben dicsőítette saját feketeinges mozgalmát, amely „főleg a nagy Mussolini keresztény fascizmusával emelte öntudatra a kárpátoroszokat és készítette elő az ő szabadságharcukat”.⁵⁹ A bécsi döntéssel átcsatolt területről behívott képviselők sorában bevonult ő is a magyar parlamentbe, ahol 1938. december 5-én tartott első felszólalása alkalmából, nagy megrökönyődésre, fasiszta karfelemeléssel üdvözölte a tisztelt házat.⁶⁰ 1939. január 1-én „kár-

⁵⁵ OL ME Nemzetiségi o. 67. cs. T 15503/1939.

⁵⁶ Korláth Endre, az Egyesült Magyar Párt kárpát-ukrajnai területi szervezetének vezetője, „Tüzoltó” fedőnéven és „280”-as számmal a magyar kormány fizetett ügynöke volt.

⁵⁷ Fenczik beadványa Korláth Endréhez, az ungvári Magyar Nemzeti Tanács elnökéhez. (Dátum nélkül.) OL Küm. Békeelőkészítő o. XXVI.–2.

⁵⁸ OL ME Nemzetiségi o. 52. cs. P 17228.

⁵⁹ Az MTI jelentése Fenczik budapesti magyar nyelvű rádióbeszédéről. 1938. nov. 17. OL Küm. Sajtó o. 368. cs. 383/1. A rádióbeszéd előre beterjesztett vázlatát lásd OL Küm. Békeelőkészítő o. XXVI.–2.

⁶⁰ OL ME Nemzetiségi o. 67. cs. T 15503/1939.

pátorosz” küldöttség élén jelent meg Imrédy miniszterelnöknél, hogy az újesztendő alkalmával ünnepélyesen-kifejezést adjon a „kárpátoroszek” azon vágyának és reménységének, hogy hamarosan csatlakozhatnak Magyarországhoz, mely biztosítja autonómiájukat. Nagyon jellemző Imrédy válaszában kitérése az autonómia kérdésében való határozott és világos állásfoglalás előtt: „Jól tudjuk, hogy a kárpátorosz nép lelkében él az ő népiségének tudata, és hogy ez bizonyos konzekvenciákkal jár. Igyekeztünk ezt idáig is bizonyítani, és hogyha a sors úgy hozza majd, hogy valamennyien együtt lehessünk, meg kell találnunk a módját, és olyan életformát kell keresnünk, amely a ti igényeiteket épp úgy kielégíti, mint a mi óhajainkat.”⁶¹

Kárpát-Ukrajna Magyarországhoz csatolt déli szegélyén ezalatt a magyar részről céltudatosan nem is nagyon hangoztatott autonómia gondolatával homlok-egyenest ellenkező lépések történtek: Ungvárott és Munkácson eltávolították az összes „kárpátorosz” nyelvű feliratot az utcákról, középületekről, hivatalokról, üzletekből; a Duchnovicsról, Dobrjanszkyról, vagy éppen Puskinról elnevezett utcákat átkeresztelték.⁶² A Magyar Nemzeti Tanács, az Egyesült Magyar Párt „vadmagyar” nacionalistái lépten-nyomon azt kiáltozva, hogy Ungvár és Munkács magyar város, zaklatták, bántalmazták a kárpátukránokat. A területátcsatolás nyomán beállott nagyarányú munkanélküliség, drágaság, élelmiszerhiány nyomorúságos körülményei mellett ez a nemzetiségi üldözés és megaláztatás is többeket arra bírta, hogy átszökjenek a meg nem szállt területre.⁶³ A magyar „vonzóerőt” veszélyeztető állapotok megszüntetésére és egy helyes politika kialakítására Kozma Miklós, a németek által letiltott diverzáns tevékenység politikai irányítója, teljes hatalmú kormánybiztos kinevezését tartotta szükségesnek Kárpát-Ukrajna átcsatolt részére, e javaslat megtételekor elsősorban önmagára gondolva.⁶⁴

A „vadmagyar” nacionalisták különösen nehezen viselték el Fenczik „kárpátorosz” politikai tevékenységét. A magyar kormány azonban engedélyezte pártját; csupán az egyenruha viselését tiltotta el: ezután kabát alatt hordták a fekete inget.⁶⁵ De ha egy „kárpátorosz” párt tevékenységét az etnikai alapon Magyarországhoz csatolt területen teljesen megengedhetetlennek is tartották, azt minden ellenszenvük ellenére is be kellett látniuk, hogy Kárpát-Ukrajna egészének megszerzése érdekében Fenczik felhasználására elengedhetetlenül szükség van.⁶⁶ Hiszen Fenczik volt az, akinek 1939. március 8-i interpellációja a parlamentben „Európa lelkiismeretére, barátaink és a nagyhatalmak jóakarására” appellálva

⁶¹ Kozma által személyesen fogalmazott MTI jelentés, Imrédy által jóváhagyva. OL Kozma-iratok. 10. cs. Adatgyűjtemény. I. 1939.

⁶² OL ME Nemzetiségi o. 59. cs. L 17660/1939.

⁶³ Szarvas Zoltán levele Kozmához. Ungvár, 1938. dec. 2. OL Kozma-iratok, 11. cs. Adatgyűjtemény. I. 1939. és OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1938. dec. 3.

⁶⁴ Kozma levele Jaross Andor miniszterhez. 1939. márc. 2. OL Kozma-iratok. 27. cs.

⁶⁵ Fenczik beadványa a belügyminiszterhez. Ungvár, 1939. jan. 26. és 1939. febr. 18. OL ME Nemzetiségi o. 55. cs. G 15686/1939.

⁶⁶ R. Vozáry Aladár állásfoglalása Fenczik politikai szereplésével kapcsolatban. 1939. febr. 10. OL ME Nemzetiségi o. 67. cs. T 15503/1939.

sürgette, hogy magyar beavatkozással el lehessen tiporni a kárpát-ukrajnai kommunista tűzfészket, s hangsúlyozta, hogy „a kárpátorosz nép Magyarországhoz akar csatlakozni, a szentistváni Szent Korona eszméihez akar hű lenni, – teljes népi jogainak és nemzeti autonómiájának realizálása mellett”.⁶⁷

A magyar kormány azóta, hogy Csáky január 16-i látogatása alkalmával Hitler német érdektelenséget helyezett kilátásba Kárpát-Ukrajna tekintetében, mindent elkövetett, hogy e terület birtokbavételének engedélyezését elérje. Különösen élénk tevékenységet fejtett ki ez irányban február elején, mert mindenáron meg akarta akadályozni, hogy a 12-ére kiírt kárpát-ukrajnai választások egy kárpátukrán nemzetgyűlést hozzanak létre. De hiába tett ígéretet a magyar kormány arra, hogy biztosítani fogja Kárpát-Ukrajnán keresztül a németek Romániával való szabad közlekedését és áruforgalmát;⁶⁸ hiába nyújtott át fehér lapot a német kormánynak, hogy írja rá a kárpát-ukrajnai németiség igényeit, amelyeket a magyar kormány messzemenően akceptálni fog,⁶⁹ a német kormány határozott hangon, ismételten csak várakozásra intett. A magyar kormány ennek következtében nem tudta elejét venni, hogy Kárpát-Ukrajna csehszlovák részről két évtizede elszabotált autonómiája, amelyet a magyar kormány hasonlóképp el akart szabotálni, a kárpátukrán nemzetgyűlés létrejöttével „az utolsó percben” ki ne épüljön.

Február 16-án Teleki Pál vette át Imrédytól a miniszterelnöki tiszteletet. Az erőfeszítések Kárpát-Ukrajna birtokbavétele engedélyezésének eléréséért tovább folytak. Teleki az antikomintern paktumhoz való csatlakozás végrehajtásával (február 23.) jelezte, hogy kész vállalni az Imrédy-kormány Csáky látogatásakor tett és német részről kedvező fogadtatásra talált ígéreteit; külügyminisztere pedig igyekezett illetékes német körök előtt hangsúlyozni, hogy „Kárpát-Ukrajna magyar közigazgatás alá helyezésének sürgetését elsősorban gazdasági, és nem politikai okokból eredőnek tekintsek”.⁷⁰ Sztójay berlini magyar követ is igyekezett elosztatni a magyar–lengyel közös határral, blokk képzéssel kapcsolatos német aggodalmat; közvetítve Csáky azon ígéretét, hogy a magyar kormány Kárpát-Ukrajna birtokában nem a magyar–lengyel, hanem a magyar–német barátságra fog elsősorban hagyatkozni és támaszkodni. A Kárpát-Ukrajnára főleg közlekedéstechnikai érvekkel emelt román igények ellensúlyozására Csáky ígéretet tett a németeknek arra is, hogy a magyar kormány kész e területen a német kívánságoknak, technikai előírásoknak teljesen megfelelően kiépíteni az utakat, amelyek a német birodalom Romániával való összeköttetését szolgálnák. Csáky arra sem mulasztott el rámutatni, hogy német szempontból sem közömbös, hogy Kárpát-Ukrajna megszerzése belpolitikailag megerősítené a Teleki-kormány pozícióját, amelyet a kormánypartból történt múlt év őszi nagyarányú disszidálás jelentősen meggyöngyítve tett ki az ellenzék fokozódó nyomásának, és ez a kormány

---

⁶⁷ KN 1935/XXII. 224–227. l.

⁶⁸ Weizsäcker feljegyzése, ill. a berlini magyar követség jegyzéke. Berlin, 1939. febr. 7. OL Filmtár, 11586. doboz, 51758, 51759–60.

⁶⁹ Weizsäcker feljegyzése, ill. a berlini magyar követség jegyzéke. Berlin 1939. febr. 7. OL Filmtár, 11586. doboz, 51763, 51764.

⁷⁰ Weizsäcker feljegyzése. Berlin, 1939. febr. 27. OL Filmtár, 11586. doboz, 51784.

kész a német kívánságok messzemenő figyelembevételére. Csáky március 10-én éppen belpolitikai okokra hivatkozva akart a németektől határozott ígéretet kicsikarni arra vonatkozólag, hogy Németország elismeri Magyarország Kárpát-Ukrajnára formált igényét.⁷¹

Mivel ekkorra már a német kormány – a fejlemények alapján – elérkezettnek látta az időt a Csehszlovákiával való végleges leszámolásra, március 11-én egy ígérettel felérő jegyzékben hozta a magyar kormány tudomására Kárpát-Ukrajna magyar megszállása esetére szóló kikötéseit: a magyar kormány biztosítja Kárpát-Ukrajnában a németek zavartalan közlekedését; elismeri azokat a gazdasági megállapodásokat, amelyeket a kárpátukrán kormányval kötöttek; elismeri a kárpát-ukrajnai népi németek jogait; nem vonja felelősségre és más módon sem üldözi a kárpátukrán kormány minisztereit és az ottani politikai élet más vezető személyiségeit, mint pl. a Szics-szervezet vezetőit.⁷²

Anélkül, hogy a jegyzékben foglalt kikötések elfogadásáról a magyar kormány bármilyen választ adott volna, március 13-án reggel Sztójay berlini magyar követ a Ribbentrop által rendelkezésére bocsátott repülőgépen Budapestre érkezett Hitler Kárpát-Ukrajna birtokbavételére vonatkozó engedélyével. Most már a németeknek is sürgős volt a magyar akció, mert ezzel is hatni akartak a szlovákokra, akiknek elszakadása döntő láncszeme volt a Csehszlovákia felszámolását célzó terveknek. Tiso és társai, attól megrettenve, hogy a németek Magyarországnak Szlovákiára is szabad kezet engednek, 14-én kikiáltották az önálló szlovák köztársaságot. Volosinek követték ezt a példát és német védelem alá helyezését kérték. A német kormány azonban elhárította kérésüket, és a magyar kormányval való tárgyalásra utasította őket. A Budapestre érkező Brascasajko kárpátukrán miniszterrel azonban a magyar kormány nem állt szóba; a honvédcsapatok 15-ére virradó éjszaka megkezdett kárpát-ukrajnai előnyomulását nem tudták megakadályozni. Kárpát-Ukrajna teljes birtokbavétele 18-ára be is fejeződött; Volosin Románián keresztül Jugoszláviába menekült. A birtokbavétel lebonyolításának lázas sietségében Teleki és Csáky azon félelme is tükröződött, hogy a románok beavatkozhatnak. Így csak Kárpát-Ukrajna keleti részére jelentettek be – részben etnikai alapon – igényt, amelyet azonban magyar részről diplomáciai úton egyelőre elhárítottak, később kereken elutasították.⁷³

A Kárpát-Ukrajnát megszálló magyar csapatok először hadműveleti okokra, az ungvári vasútvonal biztosítására, majd Kárpát-Ukrajna nyugati határának megállapíthatatlanságára hivatkozva, 20 kilométer mélységben Kelet-Szlovákiába is betörték, ki akarván puhatolni a németek Szlovákiával kapcsolatos álláspontját. A németek elnézték ezt a támadást (és magyar kézen hagyták eredményeit is),⁷⁴ mert

⁷¹ Weizsäcker feljegyzése. Berlin, 1939. márc. 10. OL Filmtár, 11586. doboz, 51786–7.

⁷² Feljegyzés. Budapest, 1939. márc. 11. OL Filmtár, 10945. doboz, E 597259.

⁷³ Részletesebben lásd RÁNKI, ill. M. ADAM idézett tanulmányában, továbbá C. A. MAC-ARTNEY: *October fifteenth*. I. Edinburgh, 1956. 332–337. l.

⁷⁴ A berlini magyar követség jegyzéke. 1939. márc. 17. OL Filmtár, 11057. doboz. D 600834. és márc. 29. OL Filmtár, 11586. doboz, 51807. OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1939. ápr. 4. Napijelentések az 1939. márc. 27–30 közti magyar–szlovák határmegállapító tárgyalásokról. OL ME Nemzetiségi o. 56. cs. K 16376/1939.

a magyar agresszió nagyban elősegítette a megrettent szlovákok német védelem alá helyezkedését, az ún. „védelmi szerződés” megkötését, amely Szlovákiát német katonai támaszponttá és további hódító tervükhöz alkalmas felvonulási tereppé tette. Román vonatkozásban is kihasználták a németek azt a hatást, amit a magyar kormány a Kárpát-Ukrajna birtokbavételére adott szabad kéz és a Romániát is fenyegető magyar csapatmozdulatok jelentettek.⁷⁵

De valószínű, hogy Kárpát-Ukrajna magyar birtokbavételének engedélyezésével a német kormány nem utolsósorban Lengyelországra akart hatni, amelyet már régóta zsarolt ukrán terveivel, annak érdekében, hogy engedje át számára Danzigot, s tegye lehetővé, hogy egy korridor létesítésével, a Szovjetunió közelébe férkőzhessen. Mint Ribbentrop március 21-i tárgyalása Lipski berlini lengyel követtel tanúsítja, Kárpát-Ukrajna magyar kézre engedésével gesztust kívántak tenni Lengyelország felé: Németország elejti az ukrán terveket, melyeknek Kárpát-Ukrajna lett volna kiinduló bázisa, annak reményében, hogy a lengyelek viszont méltányolni fogják a Danzigra és a korridorra vonatkozó igényt. Ez azonban nem következett be: a német ajánlatra március 26-án a lengyelektől elutasító válasz érkezett.⁷⁶

Az ukrán tervek elejtésének gondolatával függött össze, hogy amikor a német kormány jegyzéke összefoglalta Kárpát-Ukrajna magyar kézre való átengedésének feltételeit, mindössze személyi büntetlenséget és üldöztetéstől való mentesítést kötött ki az ukrán irányzat vezetői részére; de arról, hogy a magyar kormány a kárpátukrán autonómia, s annak szervei, a nemzetgyűlés és a kormány létezését egyáltalán számításba kellene vennie, egyetlen szó sem esett. Ebben tükröződött természetesen az a német felfogás is, amely szerint Csehszlovákia megszűnése minden vonatkozásban tabula rasát teremtett.⁷⁷

Ismerve azt az ellenérzést, amellyel az autonómia gondolatával szemben nemcsak a magyar közvélemény, hanem a vezető körök nagy része is viseltetett, szinte biztosra vehetjük, hogy birtokon belül kerülvén, az autonómia vállalására ilyen körülmények között egyáltalán sor nem került volna, ha nem Teleki Pál áll a magyar kormány élén. Teleki azonban ennek a kérdésnek igen nagy jelentőséget tulajdonított, s személyében a leghatározottabban ragaszkodott az autonómia napi-
renden tartásához. Amikor 1939. március 16-án bejelentette a képviselőházban, hogy a „csehszlovák államnak részeire bomlása és az ennek nyomán keletkezett anarchikus állapotok folytán” szükségessé vált, hogy az Orosz Nemzeti Tanács által bevonulásra felkért magyar honvédség birtokba vegye egész Kárpát-Ukrajnát,

---

⁷⁵ Ezekre a vonatkozásokra utal Kozma idézett naplójának 1939. márc. 29-i bejegyzésében. OL Kozma-iratok. 27. cs.

⁷⁶ *A Nagy Honvédő Háború története*. I. 166–167, 170. I. H. RÖNNEFARTH–H. EULER: *Konferenzen und Verträge*. Band 4. Teil II. Würzburg, 1959. 164–165. l.

⁷⁷ MTI jelentés Berlinből, 1939. II. 15.: Német birodalmi illetékes hely véleménye szerint „kizárólag Magyarországra tartozik, hogy ezt az ügyet Kárpátoroszországgal miként intézi el. A kárpátorosz kérdés magyar ügyé vált.” OL Küm. Sajtó o. 368. cs. 383/1.

egyúttal arra is utalt, hogy a magyar kormány önkormányzatot fog biztosítani a kárpátukrán népnek.⁷⁸

E bejelentés többet jelentett Teleki részéről, mint a megindult katonai akció kárpát-ukrajnai és nemzetközi fogadtatásának megkönnyítését célzó egyszerű politikai fogást. Továbbá kétségtelenül nemcsak az a meggyőződése vezette, hogy a magyar kormány nem hazudtolhatja meg az autonómiára vonatkozó ígéreteit, amelyeket az autonómia megvalósítását elszabotáló csehszlovák kormány ellenében a kárpátukránok átorientálása érdekében évek hosszú során át tett. Hanem a kárpát-ukrajnai autonómia kiépítésén keresztül azt a megoldást akarta megkeresni, amellyel Magyarországon az „ősi magyar alkotmány” sérelme nélkül lehetne biztosítani a nagyobb tömbben élő nem magyar népek érdekeinek érvényesítését. „Tisztában kell lennünk egy olyan országnak felépítésével, és megtartásával, amely nemcsak magyarokból áll és nemcsak olyan országrészekből, amelyeknek többsége magyar” – mondotta. Ismerte jól a magyar nacionalizmus ingerült türelmetlenségét a nemzetiségekkel szemben; ezért a szemléletmód, a közgondolkodás átformálásában, egy újra soknemzetiségű ország viszonyai közt tanúsítandó helyes magatartás kialakításában látta annak feltételét, hogy az ország szerzeményei megtarthatók, s majd ismét tovább gyarapíthatók legyenek.⁷⁹

Teleki tehát igen nagy határozottsággal lépett fel az elődje, Imrédy által csak lagymatagon és inkább propagandisztikusan kezelt autonómia mellett, és kész volt szembeszállni mindazokkal az erőkkel, amelyek értetlenségből, szűk látókörű nacionalizmusból, rosszul értelmezett nemzeti érdekekből, „nemzetföltésből”, valójában azonban többnyire kicsinyes önzésből hallani sem akartak erről. De Telekinek a megvalósítandó kárpátukrán autonómiáról való elképzelései messze elmaradtak azoktól az igényektől, amelyeket az autonómiával szemben kárpátukrán részről tápláltak. Még el sem csitultak a fegyverek, és máris megindult az autonómia jellege, tartalma, megvalósításának módja vagy teljes elejtése körüli szenvedélyes vita, amelynek dühös hullámverése bele-belezúdult az egész magyar belpolitikába.

---

⁷⁸ KN 1935/XXII. 387. 1. A Központi Orosz Nemzeti Tanács 1939. márc. 15-i memoranduma, amely a magyar csapatok bevonulását kéri, a valóságban később, és – Pataky államtitkár szobájában készült. Aláírói: Spák, Kaminszky, Földesi, Marina, Demkó, Hajovics. OL BM Res. 1940–2–5073.

⁷⁹ MTI jelentés kézírata a képviselőház külügyi bizottságának üléséről. OL Küm. Sajtó o. 368. cs. 383/1.

VITÁK ÉS POLITIKAI HARCOK AZ AUTONÓMIA KÖRÜL,
A KÁRPÁT-UKRAJNAI MAGYAR KATONAI KÖZIGAZGATÁS,
ÉS A POLGÁRI KÖZIGAZGATÁSRA VALÓ ÁTTÉRÉS IDEJÉN

Miközben a Budapesten éppen ülésező katolikus püspökkari konferencia rendeletére országszerte félórás harangzúgás köszöntötte „ruszin testvéreink visszatérését”,¹ Horthy levélben mondott köszönetet Hitlernek,² Csáky pedig azt üzenté Ribbentropnak, hogy egy magyarországi látogatás esetén Horthyval együtt tárt karokkal fogja várni.³ Sztójay berlini magyar követ pedig azt az ünnepélyes nyilatkozatot tette a német külügyi hivatalban, hogy a hálás magyar kormány első szeretne lenni a német birodalom cseh-térségbeli új területi szerzeményeinek nemzetközi elismerésében.⁴ Sztójay néhány nappal később is hangsúlyozta, hogy mily döntő benyomást tett Horthyra, hogy a „függő problémák” Hitler általi megoldása, azaz Csehszlovákia felszámolása, a magyar történelmi gondolattal összhangban történt.⁵ A hálás kormányzónak az volt a szándéka, hogy egy ezredet adományoz Hitlernek, közelgő születésnapjára. Hangsúlyozta, hogy e különleges kitüntetésben eddig csak Hindenburg birodalmi elnököt, és az olasz királyt részesítette.⁶

Közben befejeződött Kárpát-Ukrajna katonai birtokbavétele.⁷ A helyenként – így Tiszaújhely, Nagyszöllős, Huszt, Ókemence környékén – kifejtett fegyveres ellenállást a honvédsapatok leküzdötték,⁸ a foglyul ejtett ellenállókat, mint a nagyszöllősi ukrán tanítóképző 16–17 éves növendékeit, kivégezték. Técsőn Bélydy dandárparancsnok, ez a „príma katona és ember”, a csapatok nyomában az elfoglalt területet szemrevételező Kozmának „megsúgta”, hogy eddig 200 ukránt végeztek ki. Ókemencénél filmoperatórral örökítették meg azt a jelenetet, amint az Ung partján a honvédség elfogott ellenállókat végez ki.⁹

A birtokba vett területen nyomban megindult a „tisztogatási akció”. Most kerültek felhasználásra a már korábban létrehozott „megbízhatósági kataszterek”.

¹ OL ME Társadalompolitikai o. 2. cs. „Rádió ügyek.”

² OL Filmtár, 11586. doboz, 51791. Weizsäcker feljegyzése. Berlin, 1939. márc. 15.

³ OL Filmtár, 11586. doboz, 51792. Weizsäcker feljegyzése. Berlin, 1939. márc. 15.

⁴ OL Filmtár, 11586. doboz, 51795. Weizsäcker feljegyzése. Berlin, 1939. márc. 16.

⁵ OL Filmtár, 11586. doboz, 51800. Weizsäcker feljegyzése. Berlin, 1939. márc. 23.

⁶ Feljegyzés Ribbentrop számára. Berlin, 1939. márc. 25. OL Filmtár, 11586, doboz, 51804.

⁷ Sztójay levele Ribbentrophoz. Berlin, 1939. márc. 19. OL Filmtár, 11057. doboz, D 600839.

⁸ A vezérkari főnökség helyzetközlései. 1939. márc. 16. és 17. OL ME Nemzetiségi o. 64. cs. P 16014, 16091/1939.

⁹ Kozma Miklós naplója, 1939. márc. 22–24. OL Kozma-iratok. 27. cs.

A „nemkívánatos elemek” felkutatásában a honvédségi szervezeteknek a helyi „nemzeti tanácsok”, „nemzetőrsek” nyújtottak segédkezet.¹⁰ Fenczik feketeinges gárdistái fegyverrel is támogatták a Munkácsról, Ungvárról előretörő honvédséget; ezért később emléklapot kaptak.¹¹ Bemutakozott Kárpát-Ukrajnában a magyar csendőrség is. A Munkács melletti, oroszvégi (cserekhegyi) bazilita kolostorban március 23-án 15 csendőr élén házkutatást tartó Zöldi Márton csendőrfőhadnagy két szerzetest bilincseltetett meg; emberei törtek-zúztak, egyházi pénzeket, személyi tárgyakat, órákat, töltőtollakat, fényképezőgépet raboltak. A Babos őrnagy hadbíró, honvéd ügyész által lefolytatott vizsgálat csupán „szabálytalanságokért” találta bűnösnek Zöldit, akit közben áthelyeztek délre, a csurgói csendőrszárnyhoz.¹² Nevét azután 1942-ben, az újvidéki vérengzésben vitt szerepével tette még inkább hírhedtté.

A „tisztogató akciót” elsősorban a kommunisták és az ukrán-irányzat hívei ellen folytatták. A kommunisták elleni hajtóvadászatot mi sem gátolta; az ukrán nacionalisták tekintetében azonban számolni kellett a német birodalom pártfogásával. A vezetőkhöz – már akik nem választották a menekülés útját – a német kívánságnak megfelelően nem is nyúltak, az Ukrán Nemzeti Párt és a Szics-gárda egyszerű tagjait azonban kíméletlenül üldözték.¹³ Ennek során veszélybe kerültek a német kémfőnök, Canaris admirális kárpát-ukrajnai bizalmi emberei is, akik védelmében a német külügyi hivatalnak sürgősen közbe kellett lépnie.¹⁴

Német részről lemondtak ugyan Kárpát-Ukrajnáról, mint ukrán bázisról, de az ukrán terveket azért korántsem ejtették el teljesen, s a lengyel elutasító válasz után az ukrán mozgalom szítása újabb lendületet vett. Ebben nagy szerepet játszottak a bécsi rádió ukrán nyelvű adásai. Német szempontból nem volt összeegyeztethetetlen, hogy miután engedélyt adtak a kárpát-ukrajnai ukrán kormány magyar csapatok általi felszámolására, most engedélyt adjanak az így felszámolt kormány Bécsbe menekült tagjának, Revaynak, hogy a magyar kormány „jogtíró cselekedetét” a legelősebben bírálja az ukrán adások keretében.¹⁵ Ez a ködösítés azt a látszatot is alkalmas volt alátámasztani, hogy a magyar kormány Kárpát-Ukrajna birtokbavételében önállóan járt el, s ez – a Revay rádióbeszédei okozta múltó nyugtalanságon túlmenően¹⁶ – tulajdonképpen jól is jött a magyar kormánynak, amely a maga szempontjából még inkább fontosnak tartotta mind

¹⁰ Különösen Huszton, Budai (Moncsák) István ügyvéd vezetése alatt. OL ME Nemzetiségi o. 61. cs. L 19377/1939., 67. cs. T 16663/1939.

¹¹ A munkácsi rendőrkapitányság jelentése. Munkács, 1939. ápr. 22. OL ME Nemzetiségi o. 58. cs. L 16734/1939

¹² OL ME Nemzetiségi o. 58. cs. L 16630/1939.

¹³ Kozma idézett naplója. 1939. márc. 25. OL Kozma-iratok. 27. cs.

¹⁴ Weizsäcker feljegyzése. Berlin, 1939. márc. 23. OL Filmtár, 11586. doboz, 51803.

¹⁵ Weizsäcker feljegyzése. Berlin, 1939. márc. 23. OL Filmtár, 11586. doboz, 51801.

¹⁶ A berlini magyar követség jegyzéke. Berlin, 1939. ápr. 3. OL Filmtár, 11586. doboz, 51810. A bécsi rádió ukrán nyelvű adásai szerint a kárpátukrán nép még mindig fegyveresen harcol a magyar megszállók ellen; Volosin a kárpátukrán kérdést a népszövetség és a nagyhatalmak elé fogja vinni, mert ez a terület a nép önrendelkezési joga ellenére került megszállás alá.

kül- mind belpolitikailag, hogy kárpát-ukrajnai akciója a kormány teljesen önálló lépésének tűnjék.¹⁷

Kárpát-Ukrajna magyar birtokbavétele után a huszti német konzulátus közreműködésével mintegy 7500 ukrán nacionalista hagyta el Kárpát-Ukrajnát, és települt át Kelet-Szlovákiába, ahol német irányítással hozzáláttak politikai és katonai szervezésükhöz.¹⁸ A magyar kormány Kárpát-Ukrajnában nem tűrte az „ukránizmust”, s a lengyel kormánnyal abban állapodott meg, hogy a közös határon közös erővel megátolják a két ország ukrán lakosságának egymással való érintkezését is.¹⁹

A brutális kegyetlenséggel folytatott kárpát-ukrajnai tisztogatás azonban magyar nacionalista szenvedélyektől vezetve át-átcsapott a szövetséges nagyorosz, sőt „magyarorosz” irányzatok híveire is, s ez már aggodalomba ejtette a kormányt. A helyszínre küldött Pataky államtitkár már március 23-án éjjel telefonon figyelmeztette Teleki Pál miniszterelnököt a napirenden levő atrocitásokra, sürgette a „térképhelyesbítő” visszarendelését, és hangsúlyozta, hogy Kárpát-Ukrajna népét „európai eszközökkel” lehet csak megnyerni.²⁰ Ez azonban nem volt könnyű feladat, mert Kárpát-Ukrajnában, melyről büszkén hirdették, hogy „fegyverrel” szerezték vissza, „a hadijog természetes folyamányaképpen” katonai közigazgatás lépett életbe, melynek élén Novákovits Béla tábornok, legfelsőbb fokon pedig a vezérkari főnökség állott.²¹ A polgári kormány a tanácsadóként kinevezett Marina ungvári teológiai tanár, papnöveldei vicerektor személyén keresztül próbálta a katonai szerveket befolyásolni.²²

Teleki a katonai közigazgatás időtartamát eleve a lehető legszűkebbre szeretne volna korlátozni; ezért a kárpát-ukrajnai autonómiára vonatkozó tervek előkészítése és az e tárgyban tanácskozások megindulása egybeesett a katonai birtokbavétel kezdetével. Oszwald miniszteri tanácsossal kidolgoztatott egy törvényjavaslat-tervezetet, amelyet még március 14-én megtárgyalt Keresztes-Fischer belügyminiszterrel,²³ másnap pedig Bródyval, aki már március elején – ugyanakkor, mikor az illavai szabadcsapatos foglyok – amnesztiával szabadult, és Magyarországra jött. A március 17-i minisztertanácsot Teleki tájékoztatta ezekről

---

¹⁷ Vö. RÁNKI GYÖRGY: *Emlékiratok és valóság Magyarország második világháborús szerepéről*. Bp. 1964. 67–74. l.

¹⁸ Teleki Pál levele Werth Henrik vezérkari főnökhöz. Budapest, 1939. ápr. 11. OL ME Nemzetiségi o. 67. cs. T 16295/1939.

¹⁹ Farkas Ferenc ezredes jelentése Csáky külügyminiszterhez. Budapest, 1939. ápr. 12. OL ME Nemzetiségi o. 58. cs. L 16474/1939.

²⁰ Kárpát-Ukrajnára vonatkozó adatok. 1939. márc. 24. OL Küm. Békeelőkészítő o. XXVI–2.

²¹ OL ME Nemzetiségi o. 77. cs. L 17029/1940.

²² OL ME Nemzetiségi o. 57. cs. L 15981/1939.

²³ Kászonyi Ferenc történeti összefoglalása az autonómia tárgyában folytatott tanácskozásokról, és a „Kárpátaljai Vajdaság iktatmányai” c. iratjegyzék azokról az iratokról, amelyek „Kárpátaljai autonómia” felírású külön csomagban lettek 1940. aug. 5-én elhelyezve a miniszterelnökség irattárában, de e csomagnak nyoma veszett. OL ME Nemzetiségi o. 74. Cs. H 19167/1940.

az előkészületekről, 18-ára pedig Pataky államtitkár által szélesebb körű értekezletet hivatott össze a kárpát-ukrajnai autonómia tárgyában.²⁴ A megbeszélésen a kormány ez ügyben különösen érdekelt tagjain (Teleki, Keresztes-Fischer, Hóman, Tasnádi-Nagy) kívül részt vettek a volt miniszterelnökök (Bethlen István, Károlyi Gyula, Darányi Kálmán, Imrédy Béla) is; báró Perényi Zsigmond koronaőr – ősi kárpát-ukrajnai földbirtokos család tagja – meghívása pedig már mintegy jelezte, hogy neki fontos szerepet szánnak. Mellőzték viszont Kozma Miklóst, akinek kezéhez az 1938 őszi diverzánsakciók idejéből sok vér tapadt, és így nem tartották alkalmasnak arra, hogy egy kárpát-ukrajnai békés berendezkedés előkészítésében szerepe lehessen; különben is túlságosan szoros szálak fűzték a katonai körökhöz.²⁵ Egyelőre be kellett érnie a kormányzó teljes elismerésével, amellyel március 28-án „a legutóbbi történelmi idők alatt teljesített kiváló szolgálataiért” kitüntette.²⁶

Bródy sem kapott meghívást a kárpát-ukrajnai autonómiát tárgyaló értekezletre. Ez nem volt véletlen, hanem annak az elvi álláspontnak gyakorlati kifejeződése, hogy a kárpát-ukrajnai politikusok véleményét kikérik ugyan, de a kárpátukrán autonómia nem a velük való egyezkedés tárgya, hanem a magyar kormány szuverén elhatározásának kérdése. Ez volt az első nagy csalódás, amely Bródyt érte. Abba a Vörnle külügyminiszterhelyettes által vezetett delegációba bevették ugyan, amely a szlovák haderővel való megütközés után a Szlovákia és Kárpát-Ukrajna közti határvonal megállapításáról március 27-től 30-ig tárgyalta a szlovák delegációval, de álláspontját, hogy ti. a Poprádig kell kiterjeszteni Kárpát-Ukrajna nyugati határát, maga Vörnle is csak elvileg tette magáévá; gyakorlatilag beérte a Telepócz–Vendégi–Méhesfalva–Szinna-vonallal; délebbre pedig a magyar csapatok által ténylegesen megszállt területekkel.²⁷

Bródy úgy vélekedett, nem azért állt évek hosszú során a magyar kormány szolgálatában, nem azért volt hónapokig a prágai Pankrác-börtön foglya, hogy szolgálatait, szenvedéseit most ily olcsón kifizessék: ragaszkodott hozzá, hogy a magyar kormány a kárpátukrán autonómiát olyan formában és terjedelemben valósítsa meg, ahogyan azt általa a csehszlovák kormánytól követeltette. De hogy erről már eleve nem lehetett szó, mutatja Kozma Telekivel március 15-én folytatott beszélgetése. Mikor Kozma azt fejtegette, hogy „Ruszinszko nem alkalmas a valódi autonómiára, de annál inkább kell egy bizonyos foka”, Teleki kijelentette, „erre nem is gondolt; külön kormányról szó sem lehet”. Elmondotta, hogy „ő a vajdaság gondolata felé hajlik, mely idea Hómantól származik”.²⁸ Hóman már 1938 decemberében kidolgozott a kárpát-ukrajnai autonómia ügyében egy memorandumot, amelyben az nyerte meg Teleki tetszését, hogy „a történelmi vonalat

---

²⁴ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1939. márc. 17.

²⁵ OL ME Nemzetiségi o. 74. cs. H 19167/1940. „Kárpátalja önkormányzatának időrendbeli összefoglaló története.”

²⁶ Nemzeti Újság, 1939. márc. 28.

²⁷ Napi jelentések a szlovák–magyar tárgyalásokról. OL ME Nemzetiségi o. 56. cs. K 16376/1939.

²⁸ Kozma Miklós naplója. 1939. márc. 15. OL Kozma-iratok. 10. cs.

domborítja ki”.²⁹ Teleki a MOVE-ban (Magyar Országos Véderő Egyesület) mondott március 22-i beszédében is „sajátos önrendelkezési jogot” emlegetett, „amely nem a XIX. század imperialisztikus demokráciájának a folytatása, hanem ellenkezőleg, annak a 900 éves tradíciónak, amely ennek az országnak örökös tradíciója volt”.³⁰

Fenczik, akinek véleményét ugyancsak kikérte a kormány, így nyilatkozott: „Ami a kárpátorosz nép autonómiáját illeti, én csak akkor fogok állást foglalni, ha e tekintetben tudom a magyar kormány intencióját. Lehet szó: *a)* a békeszerződésben 1919. szeptember 10-én lefektetett autonómiának realizálásáról, *b)* a magyar kormány által 1918. dec. 10-én törvénybe iktatott autonómiának realizálásáról, *c)* lehet szó kárpátaljai bánásgról vagy pedig a Korjatovics hercegség megújításáról, *d)* elfogadhatók kiindulási pontul az Orosz Nemzeti Autonóm Párt, vagy Földműves Autonóm Szövetség által kidolgozott autonóm javaslatok is, *e)* elfogadható a Horvát-Szlavónia autonómiájának javaslata.” Egyszóval Fenczik számára tulajdonképpen nem az a fontos, hogy milyen megoldásra kerül sor, hanem hogy bármelyik megoldás esetén – milyen szerep jut neki! Mindenesetre már most figyelmébe ajánlja Telekinek a nagyorosz irányzat fehér-képiros lobogóját, amely a Szent Korona jelvényével ellátva Kárpát-Ukrajna hivatalos zászlója lehetne, és kéri elfogadni Duchnovics általa megzenésített himnuszát.³¹

Míg Teleki március 25-étől 27-éig látogatást tett Kárpát-Ukrajnában, hogy az ottani viszonyokról személyes benyomásokat szerezzen,³² az autonómia kérdése kilépett a szűk körű megbeszélések keretei közül. Milotay István lapjának március 25-i számában azzal érvelt a kárpátukrán autonómia mellett, hogy „a nekik juttatott, elismert nemzeti jogokon keresztül tudjuk demonstrálni a tótok felé is, hogy mit várhatnak, mit kaphatnak tőlünk; hogy miként értelmezzük azt az új testvériséget, amelynek nevében a szentistváni birodalom vonzókerét rájuk is ki akarjuk terjeszteni”.³³ Más hangok ugyanakkor kifejezetten autonómia ellensek voltak, s azt alig palástolták. A legegységelműbben a Magyarországi Turán Szövetség foglalt állást, amely azt kívánta, hogy Kárpát-Ukrajna bekebelezését az e tárgyban hozandó törvény azzal indokolja, hogy „a ruténség, fajiságát tekintve – ugyanúgy, mint főleg a keleti tótság – velünk azonosan turán”.³⁴

A kárpát-ukrajnai magyarság autonómiaellenes álláspontot foglalt el. Különösen a kárpát-ukrajnai magyar értelmiségi- és tisztviselőréteg, amelyet eddig háttérbe szorítottak a cseh és ukrán tisztviselők, tiltakozott az ellen, hogy egy kárpát-ukrajnai autonóm apparátus kiépülése őket továbbra is háttérbe szorítsa,

²⁹ Hóman e memoranduma nem került elő. Kozma Miklós tesz róla említést Sztójay berlini magyar követhöz írt 1939. január 4-i levelében. OL Kozma-iratok. 27. cs.

³⁰ Vö. KN 1939/VI. 264. l.

³¹ Fenczik levele Teleki Pálhoz. Ungvár, 1939. márc. 20. OL Küm. Békeelőkészítő o. XXVI–2.

³² OL ME Nemzetiségi o. 67. cs. T 16276/1939.

³³ Új Magyarság, 1939. márc. 25.

³⁴ OL ME Nemzetiségi o. 63. cs. O 16085/1939.

és maga kívánta betölteni a közigazgatási, közművelődési stb. pozíciókat. A „magyarország” irányzatúak azon része, amely túlságosan is magyar öntudatú ahhoz, hogy egy autonóm Kárpát-Ukrajnában megfelelően érvényesülhessen, természetesen szintén a legélesebben nyilatkozott az autonómia ellen.³⁵

A legnagyobb izgalmat kétségkívül az autonóm terület határaitra vonatkozó, Rónai Andrással, az Államtudományi Intézet helyettes igazgatójával kidolgozott tervezetről kiszivárgó hírek okozták. Ez ugyanis Kárpát-Ukrajna déli szejélyének helyét, amely az első bécsi döntéssel etnikai alapon csatolódt Magyarországhoz, és ahol a vármegyei rendszer ismét helyreállt, bizonyos határkorrekciók lehetőségét ugyan nem kizárva, lényegében a kárpátukrán területi autonómia határain belül jelölte ki, nemcsak azért, mert a csehszlovák uralom alatti Kárpát-Ukrajnának ez is része volt, hanem abból a meggondolásból is, hogy csak úgy tartható fenn e terület magyarosodásának perspektivikus lehetősége az autonómia ellenére is, ha a magyarlakta vidékek az autonóm terület határain belül maradnak. Az e vidéki magyarság hallatlan felháborodással fogadta e tervet, s Korláth Endre, aki ekkor már Ung vármegye főispánja volt, lapjában, a Kárpáti Magyar Hírlapban, tiltakozó gyűlésre szólította fel a kárpátukrán autonóm terület fővárosának szánt Ungvár lakosságát. A tiltakozó akciót Pataky államtitkár megakadályozta, mire Korláth Budapestre utazott, hogy bejelentse lemondását. „Teleki erre azt felelte egész komolyan, hogy ha *ezzel* mond le, azonnal fejbölveti.”³⁶ Kárpátukrán részről viszont óvást emeltek e vidékeknek az autonóm területről való esetleges leválasztása ellen, rámutatva arra, hogy e „magyar” vidéken mily nagyszámú kárpátukrán is él.³⁷

Ezek a problémák már kezdetben vitássá tették, hogy helyes-e területi autonómiára törekedni. A „Térképhelyesbítő Igazgatóság” a területi autonómia ellen foglalt állást; véleménye szerint elegendő valamiféle kulturális autonómia, de az is „minél szűkebb körű legyen”.³⁸ Kozma, aki a kárpátukrán dolgokban nem minden személyes cél nélkül igyekezett újra és újra bizonyítani hozzáértését, Telekinek április 1-én átnyújtott memorandumában lényegében arra intette a miniszterelnököt, hogy ne vegye túlságosan komolyan az autonómiákra vonatkozó ígéretet, mert azzal feszítővasat ad belpolitikai ellenfelei kezébe. Az autonómia úgy sem valósítható meg, mert nincs megfelelő kárpátukrán középosztály annak vitelére. A kis és kisközép állásokban a kárpát-ukrajnai magyar és lojális „magyarország” intelligencia gyerekeit kell elhelyezni, egyébként azonban kvalifikált anyaországi szakemberekkel kell betölteni a kárpát-ukrajnai posztokat. Gazdaságilag az Egan Ede vezetésével, a századforduló éveiben folytatott „hegy-

---

³⁵ Ungvári helyzetjelentés. 1939. ápr. 12. OL ME Nemzetiségi o. 65. cs. P 17349/1939.

³⁶ Kozma Miklós naplója. 1939. márc. 25. OL Kozma-iratok. 27. cs.

³⁷ J. Vaszócsik nagyszöllősi ügyvéd 1939. márc. 26-i memorandumuma Teleki Pálhoz, a nagyszöllősi és técsői járásnak az autonóm területről való esetleges leválasztása ellen. OL ME Nemzetiségi o. 59. cs. L 17253/1939. Egy técsői küldöttség viszont épp ezt kéri Pataky államtitkártól. Feljegyzés. 1939. május 2. OL Küm. Békeelőkészítő o. XXVI–2.

³⁸ A Térképhelyesbítő Igazgatóság jelentése. 1939. márc. 25. OL ME Nemzetiségi o. 67. cs. T 16162/1939. és Kozma Miklós naplója. 1939. márc. 23. OL Kozma-iratok. 27. cs.

vidéki segélyakció” felelevenítése, kulturálisan a „magyarorosz” nyelvi irányzat támogatása, a jelenlegi tanítói gárda kicserélése, a görög katolikus egyház favorizálása, a pravoszlávok elnyomása, a tisztviselői áthelyezések és a garnizon-cserék által lehetne e terület problémáit megoldani.³⁹ Egész memoranduma azt sugallja, hogy nem autonóm szervek kellenek, hanem a kormány által megbízott, kellő hatáskörrel felruházott olyan személyi tényező, aki kiismeri magát a kárpát-ukrajnai viszonyokban, és tudja, mi ott a teendő.

Közben a március 18-i értekezlet alapján 23-án elkészült az Oszwald-féle tervezet újabb változata, amelyet másnap az Igazságügyminisztériumnak Vladár Gábor által benyújtott tervezete követett.⁴⁰ De Bethlen István, volt miniszterelnök is sorompóba állt, és 27-én benyújtotta saját tervezetét „a kárpát-ukrajnai vajdaság közigazgatási autonómiája” tárgyában.⁴¹ E tervezet arról tanúskodik, hogy az autonómiát nem tartotta leszűkíthetőnek kulturális vonatkozásokra, hanem azok kidolgozását ezúttal mellőzve is, a lényeg kimunkálására vállalkozott: hogyan lehetne elképzelni Kárpát-Ukrajna közigazgatási autonómiáját, s hogyan épülhetne ez a magyar állam közjogi rendszerébe. Mint már a tervezet címéből is kitűnik, ebből a szempontból elfogadta Hómannak Teleki által felkarolt, s a megoldásnak történelmi tradíciókra utaló vajdasági formáját.

Bethlen – Telekivel egyetértőleg – területi autonómiának fogta fel a kárpát-ukrán autonómiát, s ha nem is vonta meg tervezetében annak pontos határait, arra utalt, hogy Ungvárt és Munkácsot beletartozónak tekinti. Leszögezte, hogy a „kárpátaljai vajdaság” közjogilag Magyarországgal egységet képez, mind az államfő személyére nézve, mind az állampolgárság tekintetében; de a törvényhozás szerve tekintetében is: a magyar országgyűlés által hozott törvények általában Kárpát-Ukrajnában is minden vonatkozásban érvényesek. Kárpát-Ukrajna Magyarországgal egy vámterületet alkot, egy a pénzrendszere és bankügye. Az államvasutak, posta, távirida, távbeszélő és az útrendszer is egységes. A magyar kormány végrehajtó hatalma is épp úgy kiterjed Kárpát-Ukrajnára, mint az ország bármely részére, azzal a különbséggel, hogy ezt a hatalmát e terület különleges közigazgatási szerve útján gyakorolja.

Kárpát-Ukrajna közigazgatási berendezése a tervezet szerint a következő lenne: A helyi közigazgatás szervei: a vajda, a helytartó és a vajdasági nagygyűlés; ezek nagyjából megfelelnek a magyar vármegyék alispánjának, főispánjának és közgyűlésének. A vajdasági nagygyűlés tagjainak felét Kárpát-Ukrajna választói titkos szavazással választanák, másik része korporatív alapokon nyugodna: egynegyedét a helyi nagybirtokosok, nagyvállalatok képviselői, virilisták, második negyedét az egyházi, tanári és tanítói testület, felerészben pedig az ipari, kereskedelmi, mérnöki kamarák által kiküldött képviselők (ezek sorában munkások is) képeznék.

³⁹ Kozma Miklós naplója. 1939. ápr. 1. OL Kozma-iratok. 10. cs. Adatgyűjtemény. I. 1939. „Gondolatok Kárpátukrajnával kapcsolatban.”

⁴⁰ OL ME Nemzetiségi o. 74. cs. H 19167/1940. „Kárpátaljai Vajdaság iktatmányai.”

⁴¹ OL ME Nemzetiségi o. 232. cs. 11. dossier, 10. sz. Pásint-gyűjtemény.

A helyi közigazgatás fejét, a vajdát, az államfő nevezné ki, a nagygyűlés által javaslatba hozott 3 jelölt közül. A helytartó személyére a magyar kormány javasolna 3 jelöltet, akik közül a nagygyűlés választ. Első ízben azonban a helytartót is az államfő nevezné ki.

A vajdasági nagygyűlés megfelelő számú képviselőt küldene a budapesti parlamentbe, és tagot a felsőházba.

A helyi közigazgatás és a kulturális autonómia ügyeit a vajda intézné a helytartó felügyelete alatt. A helytartói hivatal minden minisztériumból megfelelő szakreferensekkel rendelkezne; az elvi jelentőségű ügyeket azonban az illetékes minisztériumokhoz mindig fel kellene terjeszteni. Az adminisztráció nyelve mind a magyar, mind a kárpátukrán; a tisztviselőknek – záros határidőn belül – mindkét nyelven tudniuk kell. Kétnyelvűek lennének a bíróságok is, amelyek egy külön kárpát-ukrajnai tábla alá tartoznának. A hadseregben külön vajdasági ezredek állíttatnának fel, amelyeknél „ezrednyelvű” a kárpátukrán is alkalmazandó. A csendőrség, és különösen a politikai rendészet központi irányítás alatt kell hogy maradjon.

Kárpát-Ukrajna természeti kincsei állami tulajdonban maradnának; legfeljebb arról lehetne szó, hogy az ottani állami erdők jövedelmei a helytartóság útján helyi célokra fordíttassanak. A kulturális autonómia feladatainak költségeit ugyanis helyi pénzforrásból kell fedezni; míg az állam közmunkákra, szociális és egyéb jóléti ügyekre évente pausál összeget utalna ki, amelyet a helytartóság osztana fel.

Bethlen tervezete két megjegyzéssel zárul: egyrészt Kárpát-Ukrajna speciális viszonyaira utalva előre hangsúlyozza, hogy a meghozandó zsidótörvény alkalmazásában e területen kivételekre és könnyítésekre lesz szükség, másrészt aláhúzza kárpát-ukrajnai aratómunkások magyarországi szerződésének a fontosságát.

A kárpát-ukrajnai autonómia tervezetének kidolgozásából kirekesztett kárpát-ukrán politikusoknak ezekután szükségképpen ki kellett nyilvánítaniuk a maguk álláspontját. Ez lényegesen különbözött a magyar kormánykörök elképzeléseitől.

Fenczik március 31-én benyújtott tervezete „A Kárpát-ország Vajdaság alkotmánya” címet viselte.⁴² Az a felfogás, amely egész Magyarországra vonatkozóan egyetlen alkotmány, a magyar alkotmány kizárólagos érvényét képviselte, már a címben súlyosan elítélendő szeparatiztikus tendenciát talált, amit nem enyhített a „vajdasági alkotmány” azon kimondott alapelve, hogy az egységes autonóm terület „elválaszthatatlan része Magyarországnak”. Az autonóm terület határait Fenczik tervezete nem vonta meg; de annak kikötésével, hogy ide kell tartoznia azon vegyes lakosságú területeknek is, ahol a kárpátukrán lakosság száma az összlakosság 50 százalékát meghaladja, eleve igyekezett útját állni a Kárpát-Ukrajna déli szegélyének leválasztását célzó törekvéseknek.

Érdekes vonása a tervezetnek, hogy hajlandó lett volna az autonóm területen az 1918 előtti magyar megyerendszer helyreállítására, alispánokkal és főszolgabírákkal. Ez kétségtelen gesztus volt azok felé, akik a szeparatizmus veszélyének kiküszöbölése és a csehszlovák múlt felszámolása szempontjából igen nagy súlyt

---

⁴² OL ME Nemzetiségi o. 56. cs. K 16563/1939.

fektettek arra, hogy az autonóm terület beletagozódjék az ország megyerendszerébe. De e magyar kormánykörök épp azért tartózkodtak a „nyomós érvek” ellenére a megyerendszer – perspektivikusan úgyszólván nem is vitatott – helyreállításától, mert így az autonóm terület egészét szállíthatták le megyei szintre, nem szánván a vajdának nagyobb hatáskört, mint egy megyei alispánnak, a vajdasági gyűlésnek pedig mint egy megyei közgyűlésnek.

Fenczik „alkotmányában” természetesen a vajdasági önkormányzat szervei messzemenően szélesebb hatáskörrel rendelkeznek. Idevonatkozó elgondolásai könnyen felismerhetően a Károlyi-kormány 1918. decemberi, kárpát-ukrajnai autonómia-törvényére vezethetők vissza, amelyet azonban az ellenforradalmi rendszer kormányai eleve nem ismertek el. Amikor tehát Fenczik egy Budapesten székelő „kárpátorosz minisztériumban” jelölte meg az autonóm kormányzat legfelsőbb kormányzati szervét, amely egyben a „közös ügyek” képviselője a magyar kormányban – „rossz emlékeket idéz”, és túlságosan sokat akar ahhoz képest, amit a kormány egy helytartói hivatal felállításával elintézhetőnek vél.

Még kevésbé találták elfogadhatónak Fencziknek a kárpát-ukrajnai nemzetgyűlésre (szojm) vonatkozó terveit. A törvényhozási önkormányzati jog ilyenfajta hangsúlyozása teljesen ellentétes azokkal a kormányintenciókkal, amelyek a magyar törvényhozás kárpát-ukrajnai alapvető érvénye fenntartásával csupán helyi statutumok erejéig engednek öntevékenységet, s tűrhetetlen követelésnek minősült, hogy ez a nemzetgyűlés szuverén módon határozhassa meg „a kárpátorosz vajdaság himnuszát, címerét, zászlaját, nyelvét, és a nemzetiségekkel és Magyarország kormányával való érintkezés módját”, a magyar országgyűléssel egyetértésben pedig az autonóm terület határait és fővárosát. Fenczik tervezete természetesen teljességgel nélkülözte a nemzetgyűlés összetételére vonatkozóan az olyanféle garanciákat, amelyeket Bethlen a „nagygyűlés” vonatkozásában oly gondosan kidolgozott, s ráadásul az olyan igények, mint a szojm tagjai részére vindikált mentelmi jog, a szojm sajátmaga által hozott és elfogadott házszabályok alapján való működése, vagy hogy a magyar országgyűlésben a kárpátukrán képviselők, illetve felsőházi tagok saját nyelvükön is felszólalhassanak, valósággal arcátlanságnak hatottak.

Nem kevesebb felháborodásra adott okot, hogy – mint Károlyi 1918-as törvényében – Fenczik „alkotmánya” szerint is „a kárpátorosz vajdaságban az államkincstári földek, bányák és erdőségek az autonóm terület vagyontát képezik”, s ezek jövedelmei kizárólagos felhasználása mellett Fenczik még az autonóm kormányzat költségeihez állami hozzájárulásra is számot tart, s a költségvetést is a szojm hatáskörébe tartozónak ítéli.

A tervezet több helyen utalt a magyar kormány ellenőri szerepére, az államfő jóváhagyásának szükségességére, de mindez nem befolyásolhatta azt a meggyőződést, hogy az ilyenfajta javaslatok a kormány szándékaival diametrálisan ellentétesek.

Míg Fenczik a kormányhoz nyújtotta be autonómiatervét, Bródy nem kívánt a kormánnyal alkuba bocsátkozni, hanem saját lapjának április 2-i, húsvéti számában hozta nyilvánosságra eltökélt ragaszkodását annak a széles körű autonó-

miának életbeléptetéséhez, amelyért a csehszlovák kormánnyal szemben a magyar kormány ösztönzésére és támogatásával küzdött.⁴³ A Ruszkij Vesztnyik 5–6000 példányban megjelenő, kis közönségű politikai hetilap volt csupán, de a cikket közlő számát Bródy 50 000 példányban jelentette meg, és elárasztotta vele egész Kárpát-Ukrajnát. Ez a „Milyen autonómiát kívánunk?” című cikk világosan leszögezi, hogy Kárpát-Ukrajna népének „a legszelebb területi autonómiát” követeli, amelynek „lényege nagyjában megfelelne Horvátország valamikori autonómiájának”, azaz a külügyi és hadügyi természetű „közös ügyeken” kívül minden belügyi, közrendészeti, közigazgatási, közlekedésügyi, pénzügyi, igazságszolgáltatási, közoktatási kérdés a kizárólagos autonóm jogkörbe tartozna. Minden kincstári ingatlan és ingó vagyon Kárpát-Ukrajna területén az autonómia tulajdonába menne át. Bródyék elképzelése szerint a hadügy közönsége csak a felsőbb katonai parancsnokság vonatkozásában érvényesülne, és a kárpátukrán alakulatokat semmiképpen sem lehetne szolgálattételre az ország más részeibe vezényelni. A külügy közös volta viszont elképzelésük szerint azt is megkívánja, hogy az ország azon külképviseleteivel, amelyek kárpátukrán szempontból fontossággal bírnak, így elsősorban Amerikában, kárpátukrán külügyi tisztviselők is alkalmaztassanak. A cikk foglalkozik továbbá a Budapesten felállítandó kárpát-ukrajnai minisztérium, és a szojm részéről a magyar parlamentbe küldendő közösügyes delegáció kérdésével; kárpátukrán kormányról beszél, amely a magyar kormánnyal való érintkezésében a kárpátukrán nyelvet használhatja; az autonóm területen ez lenne a kizárólagos hivatalos nyelv. A cikk e szavakkal végződik: „Ilyen autonómiáért küzdött az Autonóm Földműves Szövetség 20 esztendőn keresztül, és küzd ma is!”

A magyarországi hűsvéti sajtóban is bőven szerepeltek a kárpátukrán autonómia kérdésével foglalkozó cikkek. Az Új Magyarság hasábjain Illés József, a Magyarországi Ruszinszókiai Szervezetének elnöke úgy nyilatkozott, hogy „a ruszin nép érett az önkormányzatra”; de egy szót sem ejtett arról, milyennek képzelné el ezt az autonómiát.⁴⁴ A Pesti Hírlapban Szabó Oreszt, a Károlyi-kormány egykori „ruszin minisztere” fejtette ki, hogy az autonómiát csak bizonyos minimális keretek között lehet és szabad megszervezni, de nem most, hanem majd csak megfelelő politikai és gazdasági konszolidáció alapján. Az autonómia kérdésében „a különböző ruszin pártprogramokat félre kell tenni”, az autonómia kidolgozása a magyar kormány feladata. Véleménye szerint kárpátukrán politikai pártokat nem is szabad megtúrni; a nép közéleti bekapcsolódását ezek helyett egy közművelődési egyesület vagy társulat alakítása által kellene előmozdítani.⁴⁵

A Magyar Nemzetben Bölöny József írt vezércikket Kárpát-Ukrajna önkormányzatáról. Véleményének summázata: „Előbb jöjjön a kenyér, azután jöhet az autonómia.” Vagyis „amíg a rutén nép elsőrendű életpszükségeinek zavartalan

---

⁴³ Ruszkij Vesztnyik, 1939. ápr. 2.

⁴⁴ Új Magyarság, 1939. ápr. 2.

⁴⁵ Pesti Hírlap, 1939. ápr. 2, 9., továbbá OL Küm. Békeelőkészítő o. XXVI-2. „Kárpát-aljára vonatkozó adatok. Megjegyzések Szabó Oreszt cikkére.”

kielégítése biztosítva nincsen, és műveltségi színvonala nem éri el az országos átlagot”, addig az autonómia megvalósítása nem aktuális. Az autonómiára vonatkozó tervekkel, elképzelésekkel kapcsolatban hangsúlyozza, hogy „új intézmények felállítása és új szabályozások keresése helyett a vármegyékre kell építeni az önkormányzati rendszert”. Helyesli az autonóm terület „vajdaság” elnevezését, mert az „már hosszú idő óta csak történelmi emlék”, szemben a több oldalról felmerült, „bánság” elnevezéssel, amelynek alkalmazása veszedelmes lenne, hiszen a társországok autonómiájának konkrét tartalmát idézi fel.⁴⁶

Bródy lapja kétségkívül egy társországi autonómia igényét támasztotta Kárpát-Ukrajna vonatkozásában. Ez ellen a legélesebben az ottani magyarság napilapja, a Kárpáti Magyar Hírlap április 16-i, Korláth Endre által írt vagy sugalmazott vezércikke tiltakozott, amely azt követelte a magyar kormánytól, hogy e szeparatív törekvésre válaszul vonjon meg a kárpátukránoktól minden gazdasági segítséget, „mert hiszen van elég szegény ember magyar is, akik bizony nagyon is rászorulnak mindenféle fajta segélyezésre”.⁴⁷ Két nap múlva azonban már enyhébb hangnemben tett megjegyzéseket „a kárpátaljai autonómia margójára” Egressy Gyula, „mindössze” azt hangsúlyozva, hogy előbb egy mindenre kiterjedő ötesztendős gazdasági tervet kell kidolgozni Kárpát-Ukrajna gazdasági erőinek kifejlesztésére, s csak akkor jöhet az autonómia. A gazdasági előfeltételek megteremtésének szükségességére való hivatkozással szeretné minél messzebbre kitolni az autonómia életbeléptetésének időpontját; de általában az egész kérdés háttérbeszorításának vágya tükröződik a vezércikkíró kiadott jelszavában: „Dolgozzunk és ne politizáljunk!”⁴⁸

A sajtóvitán túlmenően hamarosan megjelentek a kárpátukrán autonómia kérdésével foglalkozó első röpiratok. Egan Imre nyugalmazott főispán jelentkezett elsőnek „Milyen legyen a ruszin autonómia?” című röpiratával.⁴⁹ Már régen azon törte fejét, hogyan kamatoztathatná atyjától, a „hegyvidéki akciót” 1898-ban életre hívó Egan Edétől örökölt, s a magyar fülek számára kárpátukrajnai vonatkozásban jó hangzású nevét. 1938 ősze óta ott sürgölődött Kárpát-Ukrajna határán a „rongyosgárdisták” és a „térképhelyesbítők” között, s már akkor nagy erővel propagálta hogy Kárpát-Ukrajna számára ma sincs jobb megoldás, mint az Egan-akció korszerűsített felújítása. 1939 április végén megjelent röpirata elutasítja a Bródy-féle túlzó autonomisták terveit, de keményen kikel Korláth és környezete magyar sovinizmusával szemben is. A magyar-kárpátukrán viszony elmérgesedését megakadályozandó, sürgősnek tartja a területi autonómia életbeléptetését – a vármegyei rendszer fenntartásával. Elgondolásának lényege, hogy ne legyen a kárpátukránoknak önálló nemzetgyűlésük, mert „hiba lenne az önrendelkezésnek oly mértékével ajándékozni meg a népet, melyet ő, mint neki idegen játékszerrel, élni sem tudna, s amely őt, ellenkezőleg,

⁴⁶ Magyar Nemzet, 1939. ápr. 5.

⁴⁷ Kárpáti Magyar Hírlap, 1939. ápr. 16.

⁴⁸ Kárpáti Magyar Hírlap, 1939. ápr. 18.

⁴⁹ EGAN IMRE: *Milyen legyen a ruszin autonómia?* Ungvár, 1939.

romlásba döntené”. Elég egy kárpát-ukrajnai kormánybiztos, és melléje egy kormányzótanács kinevezése. A nemzetiségi különállást már csak azért sem tartja megengedhetőnek, mert felfogása szerint Kárpát-Ukrajna népe nem is tekinthető másnak, mint „ruszinul beszélő és görög katolikus hitet valló magyarnak”, akiknek további magyarosodása egy, őket magyarlakta területekkel egybezáró területi autonómia keretében biztosítva lenne.

Egan röpiratára – ugyancsak „Milyen legyen a ruszin autonómia?” címmel – Morvay Zsigmond, nyugalmazott főispán, május 10-én kelt röpirata reagált.⁵⁰ Egyetértett Egannal a Korláth-féle sovinizták kemény elítélésében, de védelmébe vette Bródyt, azt állítva, hogy az ő tudomásán kívül jelent meg a Ruszkij Vesznyik oly nagy vihart keltett cikke. Morvay véleménye szerint Bródyval kell és lehet is a megoldást megtalálni. Ha el is utasítjuk a szélsőséges autonómiát, olyan autonómiára van mégis szükség, „amelyiknek keze-lába van”, az autonóm nemzetgyűlés tehát nem mellőzhető. Ettől függetlenül teljesen egyetértett az Egan-akció folytatásának szükségességével; a Magyarországi Ruszinszkiek Szervezete már beadványban is sürgette a „Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség” felállítását. Ellenezte viszont a megyerendszer azonnali visszaállítását; szerinte erre akkor kerülhetne leginkább sor, amikor Máramaros, Ugocsa, illetve Ung megyék most még román, illetve szlovák uralom alatti részei is felszabadulnának. Az autonóm terület déli határául a Tisza jobb partját jelölné meg, mert akkor beleesne Nagyszőlős, Beregszász, Munkács is. Ezek „erős magyar gócpontok, ahová mehetne a rutén ifjúság magyarul tanulni, magyar kultúrán nevelkedni, ruszinul is beszélő magyarokká lenni, s azután nekünk abban is segíteni, hogy Kárpát-alján minél előbb magyarnak vallja magát mindenki”. Morvay röpiratából is világosan kitűnik tehát, hogy a területi autonómia elgondolás a magyarosító törekvésekkel mily szoros összefüggésben állt.

A sajtóban és a röpiratokban nyilvánosan folyó vita mellett természetesen továbbra is szerepet játszottak a kormány illetékes szerveihez benyújtott memorandumok. Kozma György nyugalmazott főispán, Kozma Miklós testvére, aki anyagi gondokkal küzdve kereste a lehetőséget, hogy egykori Bereg megyei tapasztalatai alapján valami megfelelő pozícióhoz juthasson Kárpát-Ukrajnában, már 1938 őszén „közigazgatási tanácsadóként” ott volt a szabadcsapatok törzskarában. Az autonómia problémáját alapjában véve ő is abban látta, hogy „mi az ott élő nagy tömegű magyarságot nem szoríthatjuk rutén hegemonia alá, ha pedig mégis valahogy összegyűrnánk őket, ezt a magyarság nem tűrné el; valóságos Macedoniát csinálna abból a földből. A tiszta rutén területekből pedig egyszerűen nem lehet autonóm tartományt alakítani, mert azok ehhez sem anyagi, sem szellemi erőkkal nem rendelkeznek.” Ezért véleménye szerint egyetlen járható út mutatkozik: néhány évre provizórikusan kell berendezkedni Kárpát-Ukrajnában. Ha ezalatt jelentékeny szociális eredményeket tudnánk felmutatni, az autonómia kérdése veszítene jelentőségéből, „mert nincs hálásabb népe a földkerekségnek, mint a rutén”. Ami azonban a provizórium alatti közigazgatás

---

⁵⁰ MORVAY ZSIGMOND: *Milyen legyen a ruszin autonómia?* Bp. 1939.

kereteit illeti, szerinte ragaszkodni kellene a vármegyei rendszerhez: „A csehek mindent megváltoztattak; mi térjünk vissza a régi magyar tradíciókhoz.”⁵¹

Kozma György észrevételeit Kozma Miklós hasznosította április 13-án kelt, „Megjegyzések a ruszin kérdéshez” című memorandumában. Síkra szállt a provizórikus berendezkedés és a megyék visszaállítása mellett, és hangsúlyozta, hogy „a ruszin nép elsősorban kenyeret kíván, s mindenképpen óvatosan kell eljárni azokkal szemben, akik hangoskodva tőljük fel magukat a ruszin nép vezéreikül”. Nem kívánja ezek kizárását minden közfunkcióból, de nagyobb hatáskört, különösen politikai hatáskört nem bízna megnyugvással rájuk.⁵²

Közben azonban mind Fenczik, mind Bródy megkezdte a politikai szervezkedést a kárpátukrán autonómia kivívásáért. Fenczik április 3-án néhány újságíró jelenlétében „sajtókonferenciát” tartott Budapesten a Hungária-szálló egyik különtermében. Bejelentette, hogy autonómia-tervezetet dolgozott ki és juttatott el a kormányhoz; részletekbe azonban egyelőre nem bocsátkozott. Jellemezte azonban a kárpátukrán politika jelenlegi két irányzatát, összehasonlítást téve a „felvidéki” magyar politika megfelelő irányzataival. Eszerint Fenczik a Jarosséhoz hasonló, erősen jobboldali politikát képvisel, míg Bródy irányzata lényegében a Szüllő-féle vonalnak felel meg. Abban a tekintetben, hogy ezek az irányzatok mely magyar belpolitikai erők támogatására számíthatnak, meg kellett állapítania, hogy Teleki és Bethlen a Bródy- és Szüllő-féle irányzat mellett állnak, míg ő és Jaross Imrédytől és a szélsőjobboldaltól várhat támogatást. A jelenlevő újságírók egyike azt tanácsolta Fencziknek, hogy ne vigyen Bródytól eltérő vonalat, mert értesülése szerint Kárpát-Ukrajnát illetően oly fontos döntések történtek már Bródy személyével kapcsolatban, hogy feltétlenül alul marad a harcban. Fenczik elsápadtan válaszolta, hogy akkor nem marad számára más választás, mint a kivándorlás.⁵³

Teleki valóban Bródy személyére építette a kárpát-ukrajnai autonómiával kapcsolatos terveit, de a neki szánt látszathatalmat elutasító, és valódi hatalmat igénylő Bródy magatartása nagy zavart okozott, s magyar részről felfokozódtak az amúgy is igen erős autonómiaellenes hangok. A „Térképhelyesbítő Igazgatóság” jelentései a szoros megfigyelés alá vett Bródy gyanús viselkedéséről számoltak be; környezetében egyre több volt csehszlovák agrárpártit fedeztek fel, és nagy- orosz emigránsok reá gyakorolt káros befolyását észlelték.⁵⁴

Bródy a húsvéti ünnepek után kárpát-ukrajnai propagandakörútra indult. Minden községben, ahol csak megfordult, Teleki ígéretére hivatkozva követelte az autonómia megadását, abban a teljességében, ahogy azt lapjának nagy példányszámban terjesztett húsvéti száma kifejtette. Ennek a tevékenységnek ellensúlyo-

⁵¹ Kozma György észrevételei Bay Gábornak a rutén kérdésről írt emlékiratára. Balatonfüred, 1939. ápr. 9. OL Kozma-iratok. 27. cs.

⁵² OL. Küm. Pol. 179. cs. 21. tétel, 1120/1939. sz. „Megjegyzések a ruszin kérdéshez.”

⁵³ Flachbart Ernő feljegyzése. Budapest, 1939. ápr. 4. OL Küm. Békeelőkészítő o. XXVI-2 és Fenczik István nyilatkozata a kárpátaljai autonómiáról. Pesti Újság, 1939. ápr. 4.

⁵⁴ A Térképhelyesbítő Igazgatóság távirati jelentései a VKF 5. osztályához. Beregardó, 1939. ápr. 2, 7. OL ME Nemzetiségi o. 58. cs. L 16226/1939.

zására a „térképhelyesbítők” és a katonai közigazgatás szervei a kárpátukrán politikusok jól „feltérképezett” jellemgyöngéi kihasználásával, és megfelelő pénzüsszegek felhasználásával frakciókat támasztottak Bródy pártján belül, mindazokból, akik maguk is hajlandók voltak Bródy követeléseit szélsőségeseknek minősíteni, sőt a területi autonómiáról akár egyenesen le is mondani. Kaminszky, a Központi Orosz Nemzeti Tanács elnöke, a párt fontos vezető tagja Bródy vezető szerepe miatt féltékenykedett, mellőzöttségéről panaszkodott, és így volt rábírható, hogy Bródy ellen nyilatkozzék. Csak a kulturális és szociális autonómia megadását látja szükségesnek – mondotta –, a területi autonómiát azonban a jelenlegi viszonyok között veszedelmesnek tartja. Egy másik frakció középpontjául Demkó személye kínálkozott, akinél tudvalevőleg „első a pénz, utolsó a jellem”. Nem volt nehéz rávenni, hogy a párt egy másik vezető személyisége, Buday (Moncsák) segítségével aláírásokat gyűjtsön a kárpátukrán falvakban az autonómia ellen. A görög katolikus papság autonómiaellenes állásfoglalásának eléréséhez elég volt arra utalni, hogy ellenkező esetben az állami kongrua-kiegészítésre nem számíthatnak. Ilnczky és Marina voltak Bródy párton belüli papi ellenzékének vezetői.⁵⁵

A Bródy pártján belüli differenciálódás az április 15-i pártértekezleten már erősen megmutatkozott. Bródy hívei részéről éles kifakadások hangzottak el Demkó és Marina ellen, a 18-i gyűlésen pedig már arról volt szó, hogy kizárják a pártból Kaminszkyt és Popovicsot, a Központi Orosz Nemzeti Bizottság elnökét és alelnökét, mint az autonómia árulóit. Popovics erre egyenesen Horthyhoz intézett memorandumot, amelyben kikelt azok ellen, akik Kárpát-Ukrajna autonómiája révén „miniszteri és más positiokat akarnak elérni”. Kijelentette: „Semmi körülmények között nem kívánunk politikai határokat az anyaországgal szemben. Nekünk kenyér és munka kell, nem határok.” Ha az autonómiát rájuk kényszerítenék, Hitlerhez és Mussolinihez mennek panaszra.⁵⁶

Közben Fenczik is propagandakörútra indult Kárpát-Ukrajnában, hogy ismert fanatizáló képességével elsősorban az ifjúságot gyűjtse fehér-kék-piros zászlaja alá. A magyar nacionalisták természetesen nem nézték tétlenül az „orosz” irányzatnak ezt a nagy politikai aktivizálódását. Április 22-éről 23-ára virradó éjjel Ungváron heves tüntetés keretében ledöntötték Dobrjanszky szobrát, beverték a nem magyar lakosok ablakait, és fenyegető hangú röpcédulákat szórta-⁵⁷ tak. Bródy ekkor Prágába küldte pártjának „legvéresebb szájú autonómistáját”, Hajovics munkácsi bútorgyárost, hogy a protektorátus hivatalos német köreivel tárgyalást folytasson a kárpát-ukrajnai autonómia kérdéséről.⁵⁸ A

⁵⁵ A Térképhelyesbítő Igazgatóság jelentései. Beregardó, 1939. ápr. 17, 20. OL ME Nemzetiségi o. 56. cs. K 16563, 16564/1939. és a rendőrség vidéki főkapitányságának jelentése. Budapest, 1939. ápr. 22. OL BM Res. 1939–2–7834.

⁵⁶ OL ME Nemzetiségi o. 59. cs. L 17249/1939.

⁵⁷ OL ME Nemzetiségi o. 67. cs. T 16788/1939.

⁵⁸ A csendőrnnyomozó osztályparancsnokság jelentése. Budapest, 1939. máj. 15. OL BM Res. 1939–2–7834.

„térképhelyesbítők” megfigyelése szerint Fenczik is német kapcsolatok után nézett.⁵⁹

Telekinek a katonai közigazgatással kapcsolatos aggodalmai tehát bebizonyosodtak. Jóllehet kérésére már az április 4-i minisztertanácsi határozat is óvta a katonai közigazgatás vezetőit attól, hogy az előkészítés alatt álló autonómia kérdésébe beavatkozzanak, s intézkedéseikkel olyan benyomást keltsenek, „mint-ha ilyen autonomisztikus berendezkedés nem következne be”,⁶⁰ a katonai közigazgatás mégis, a megvesztegetés és a megfélemlítés eszközeinek kombinált alkalmazásával mindent elkövetett egy autonómiaellenes mozgalom szítására,⁶¹ túrte, sőt támogatta a magyar sovinszták fellépéseit, és mindezzel hozzájárult egy olyan kiélezett helyzet kialakulásához, amelyben Kárpát-Ukrajnában az autonómia hívei és ellenségei egyaránt a német birodalom segítségéért folyamodtak. Az ungvári „vadmagyar” tüntetés után a minisztertanács április 25-én elhatározta, hogy a katonai közigazgatást sürgősen megszünteti, és addig is, míg a tervezett önkormányzattal kapcsolatban a kárpát-ukrajnai közigazgatás szervezete törvényhozási úton végleges rendezést kap, rendeleti úton átmeneti polgári közigazgatást kell bevezetni.⁶²

A Kárpát-Ukrajnával kapcsolatos gondokat lényegesen növelte a német kormány újra feltámadó érdeklődése a terület viszonyai iránt. Teleki és Csáky május 1-i berlini tárgyalásuk alkalmával szemrehányásokat kaptak Ribbentroptól a kárpátukrán néppel való kegyetlen bánásmód miatt, s a német külügyminiszter utalt annak szükségességére, hogy autonómia életbeléptetésével a viszonyok konszolidáltassanak. Ez merőben új kívánság volt, hiszen Kárpát-Ukrajna magyar kézre engedésének feltételei között semmiféle ilyen természetű kikötés nem szerepelt. Még meglepőbb volt az a közlés, hogy mivel a német kormány Bródy iránt bizalmatlan, Volosin iránt viszont bizonyos morális kötelezettséget érez, azt látná szívesen, ha a magyar kormány a kárpát-ukrajnai autonómia kiépítése során Volosin személyét venné számításba. Csáky azonban azt válaszolta, hogy Volosin bántatlanul visszatérhet ugyan Magyarországra, de nem léphet kárpát-ukrajnai területre, mert ott nem csak hívei vannak, hanem nagy többségben ellenségei, s így személyes biztonságát nem lehetne garantálni.⁶³

Volosin ekkoriban már Berlinben tartózkodott, ahol a Lengyelország elleni ukrán propagandába kapcsolták be. Nagy meglepéssel tapasztalta, hogy „az ukránok ügye Németországban igen jól áll”, és hogy „az ukránok lengyelországi szabotázsakciói a legrövidebb időn belül nagy elánnal megindulnak”. Szívesebben vett volna részt egy Kárpát-Ukrajnából folytatandó ukrán propagandában, de a

---

⁵⁹ OL ME Nemzetiségi o. 56. cs. K 16563/1939.

⁶⁰ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1939. ápr. 4.

⁶¹ Feljegyzés. 1939. máj. 2. OL Küm. Békeelőkészítő o. XXVI–2.

⁶² Határozat a minisztertanács 1939. ápr. 25-i üléséből. OL Küm. Békeelőkészítő o. XXVI–2.

⁶³ Erdmannsdorff feljegyzése Ribbentrop második megbeszéléséről Telekivel és Csákyval. 1939. Berlin, máj. 1. TTI Filmtár, 222/I/25603–11.

magyar kormány – még ha meg is engedte volna, hogy Nagyszöllös melletti kis birtokán letelepedhessen – politikai tevékenységét semmi körülmények közt nem volt hajlandó engedélyezni.⁶⁴ Sőt, hogy megszabadulhasson az érdekében történő német közbenjárástól, mint a Csehszlovákia helyreállítását kívánó, Benešekkel valószínűleg titkos kapcsolatot is tartó gyanús személyt igyekezett Volosint befeketíteni a német kormány előtt. Végül is Prágában telepedhetett le, ahol a protektorátusi kormánytól havi 4000 cseh korona nyugdíjat kapott, és kiadta az Ukrainszki Szamosztalnyik című lapot.⁶⁵

A németek azt is követelni kezdték a magyar kormánytól, hogy váltsa be ígéretét, miszerint elismeri Kárpát-Ukrajna gazdasági kihasználására vonatkozó, a Volosin-kormánytól nyert jogait. A Kárpát-Ukrajna magyar birtokbavételének feltételeit felsoroló jegyzék valóban tartalmazta ezt a kikötést, de a jegyzék megválaszolására, mint tudjuk, a szükségessé vált sürgős lépések miatt már nem került sor. Így Teleki joggal tagadhatta, hogy ilyen ígéretet tett volna. Álláspontja, amelyet a további tárgyalások során is megőrzött, az volt, hogy „mi Kárpátalját saját eszközeinkkel kívánjuk kihasználni, de természetesen a baráti Németországot annak gyümölcseiből részesíteni fogjuk”.⁶⁶

Lényegében tehát sikerült elhárítani a kárpát-ukrajnai ügyekbe való német beavatkozás kísérleteit, és megkezdődhetett az autonómia megvalósulásáig átmeneti jellegű polgári közigazgatás előkészítése. Pataky államtitkár hosszas tanácskozásba fogott Bródyval, akinél azonban olyan elkedvetlenedést és elkeseredettséget tapasztalt a rendőri zaklatások, a minden lépését követő titkosrendőrök, leveleinek felbontása, telefonjainak lehallgatása miatt, hogy ezekről, mint Bródy tekintélyének a nép előtti lejáratását eredményező balfogásokról szükségesnek tartott jelentést tenni Keresztes-Fischer belügyminiszternek.⁶⁷ Bródy egyébként szintén igen sürgősnek tartotta a katonai közigazgatás felszámolását, amely rengeteg ártatlan embert börtönözött be, kínozott meg, amely szabadjára engedte, sőt támogatta az autonómiaellenes erőket, s félelemmel töltötte el a lakosságot a várható magyarosítás erőszakosságaitól. A kárpátukrán tisztviselők, értelmiségiek állásaik elvesztésétől rettegték, a munkások kereseti viszonyai nagyon leromlottak. Bródy kész volt tanácsaival segíteni az átmeneti polgári közigazgatás kiépítését, de nem volt hajlandó elfogadni az annak keretében neki felajánlott helyettes kormánybiztosi posztot. Mint mondotta, nem kívánja magára venni

---

⁶⁴ Erdmannsdorff távirati jelentése. Budapest, 1939. máj. 6. és Woermann feljegyzése. Berlin, 1939. máj. 8. OL Filmtár, 11586. doboz, 51856, 51860. Volosin egyébként már Zág-rárból jelezte visszatérési szándékát; Brascasajko és Dolinay már március 29-én közbenjártak érdekében Pataky államtitkárnál. Vö. Feljegyzés. 1939. márc. 30. OL Küm. Békeelőkészítő o. XXVI–2.

⁶⁵ Woermann feljegyzései. Berlin, 1939. jún. 30, aug. 5. OL Filmtár, 11586. doboz, 51909, 51971.

⁶⁶ Vörnle jelentése Erdmannsdorff követel 1939. máj. 6-án folytatott megbeszéléséről. OL ME Nemzetiségi o. 63. cs. O 16855/1939., továbbá Csáky feljegyzése. (Dátum nélkül.) OL Küm. Pol. 179. cs. 21. tétel, 2377/1939. sz.

⁶⁷ Tibor levele Keresztes-Fischer Ferenchez. Budapest, 1939. máj. 11. OL Küm. Békeelőkészítő o. XXVI–2.

a jelenlegi rendezetlen állapotok ódiúmat. Személyi javaslatokat azonban adott a kormánybiztos mellé kinevezendő tanácsadó testület tagjaira vonatkozóan. Marinát ajánlotta ezek sorába, de véleménye szerint „Fenczikkel nem kell semmit sem csinálni”, mert különben sem nagy tábora leolvadt, s hamarosan ő maga is behódol, vagy kiszökik Amerikába. Abban a kérdésben, hogy kik képviseljék Kárpát-Ukrajnát a magyar parlamentben, Bródy ragaszkodott a szojm összehívásához. Ezzel szemben a kormány elgondolása mindössze az alkalmasnak vélt személyek képviselői behívására szorítkozott.⁶⁸

A kárpát-ukrajnai polgári közigazgatás bevezetését a magyar kormány az ottani szociális helyzet, és a munkanélküliek foglalkoztatási lehetőségeinek felméréssel kívánta előkészíteni; tisztában volt ennek „a közhangulat befolyásolása szempontjából is rendkívül fontos” kérdésnek a jelentőségével.⁶⁹ Ottlik László miniszteri tanácsos és Kovrig Béla egyetemi magántanár, a miniszterelnökség nemzetiségi, illetve társadalompolitikai ügyosztályának vezető tisztviselői, április 19-e és 25-e közt „az ottani viszonyok tanulmányozására, illetőleg megfigyelése céljából” beutazták Kárpát-Ukrajnát; útielőlegeket vettek fel, többek között azért, hogy „együttal az útközben talált szegényeknek apróbb alamizsnákat osztogassanak”.⁷⁰ Felmérésük alapján a május 5-i minisztertanács 6–8 ezer kárpátukrán mezőgazdasági munkanélküli problémájával találta magát szemben, s részben a magyarországi gazdaságokban való alkalmazás, részben Lettországba, illetve Németországba és Franciaországba való kiközvetítés útján próbált legalább egy kis töredékük számára idénymunkát biztosítani.⁷¹ De korántsem a kormány fedezte fel egyedül a szociális segítség politikai kamatoztathatóságát. Bródy is már 550 munkást toborzott össze litvániai mezőgazdasági munkára, mikor a katonai közigazgatás vezetője leállította ezt a pártpolitikai céljai szolgálatába állított akcióját. Egan Imre kárpát-ukrajnai számításából sem hiányzott ez a hatásos fogás, de visszájára fordult: az általa a mezőhegyesi állami birtokra szerződtetett kárpátukrán mezőgazdasági munkások rút becsapása, kiuzsorázása általános érvényű példázata lett annak, milyen bánásmód mellett használják fel őket a magyarországi birtokokon – bérrombolásra!⁷²

A minisztertanács május 12-i ülése behatóan foglalkozott az életbe léptetendő átmeneti polgári közigazgatás kérdéseivel. Ekkor határozták el, hogy Kárpát-Ukrajna élére kormánybiztos kerül, s hogy az autonóm területről leválasztják Nagyszöllöst és környékét, s esetleg még további, erősebben magyarulakta területeket. Ekkor született döntés arra vonatkozólag is, hogy a Földművelésügyi Minisztérium kirendeltséget állít fel Ungvárott, ezzel is hangsúlyozni kívánván Kárpát-Ukrajná-

⁶⁸ Feljegyzés Pataky és Bródy tanácskozásáról. Budapest, 1939. máj. 8. OL Küm. Béke-előkészítő o. XXVI–2.

⁶⁹ Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1939. ápr. 4.

⁷⁰ OL ME Nemzetiségi o. 58. cs. L 16754/1939. Az útielőleg elszámolásából kiderül, hogy a sofőrnek adott 20 pengő borralalóval szemben mindössze 6 pengő 90 fillér alamizsnát osztottak a szegényeknek.

⁷¹ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1939. máj. 5.

⁷² OL FM Ált. ir. 5267. cs. 35. tétel, 140117, 140162, 140720. sz.

nak „az anyaországra” való gazdasági ráutaltságát. A belügyminiszter, aki előadta, hogy Kárpát-Ukrajnába – „figyelemmel az ottani közlekedési-, terepviszonyokra, és különleges közbiztonsági követelményekre” – több mint ezer csendőrt vezényelt, bejelentette, hogy ezen felül az állambiztonsági és idegenrendészeti tennivalók hatályosabb ellátása érdekében külön szervezetet, úgynevezett „határ-ellenőrző rendőrkapitányságot” hoz létre, amelynek fő feladata „az állam biztonsága vagy a társadalmi rend szempontjából veszélyes, aggályos és gyanús személyek megfigyelése” lesz.⁷³ Ilyen előkészületek után fogadta el a május 23-i minisztertanács „a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről” szóló miniszterelnöki rendeletet, amely a nyelvhasználat tekintetében a magyart és a kárpátukránt egyenjogú hivatalos nyelvnek ismerte el.⁷⁴

Az autonómia körüli politikai harcok csak megélnkültek a katonai közigazgatás közeli megszűnésének hírére. Bródy tábora május 13-án megerősödött a Fencziktől átpártoló fiatalokkal, akik elégedetlenek voltak túlságosan magyarbarátnak vélt, s a magyar kormánytól kellően még sem támogatott vezérükkel. Küldöttségüket Bródy megnyugtatta: – ő nem enged! Ugyanezen a napon újra megjelent Ungvárott Gerovszky, hogy az Amerikában élő kárpátukránok nevében támogassa Bródy autonóm törekvéseit – most a magyar kormánnyal szemben.⁷⁵ Szlovákiából június 5-én Karaman, az eperjesi Orosz Nemzeti Tanács titkára kereste fel, közvetítve a szlovák kormány ajánlatát: anyagilag támogatná Bródyt, ha az autonómia követelése jegyében nyílt ellenzékbe vonulna a magyar kormánnyal szemben. Bródy azonban kifejtette, hogy pártjának csak kárára volna, ha szembe kerülne a kormánnyal, amelynek egyedül vannak kezében a szociális nyomor enyhítésére alkalmas eszközök; jobbnak látja követeléseit a lojalitás alapján szorgalmazni.⁷⁶ Ebben a szellemben került sor a Kárpátorosz Tanítóegyesület június 6-i közgyűlésére, a magyar hatóságok az egyesület működését mégis felfüggesztették.⁷⁷

A Magyarországi Ruszinszkóiak Szervezete Teleki miniszterelnökhöz intézett június 5-i beadványában teljesen azonosította magát a kormány felfogásával. Elismerte, hogy bár a megígért autonómiát meg kell adni, csak egy „bizonyos fokú” önkormányzatról lehet szó, amely „távolról sem” közelítheti meg azt a széleskörűséget, amelyet a csehszlovák kormánnyal szembeni autonómia követelés képviselt: „Az autonómiának olyannak kell lenni, amely a ruthén népet visszahozza abba a testvéri közösségbe, amelyben velünk ezer éven keresztül élt.”⁷⁸ Más társadalmi egyesületek viszont éppen azt tartották hazafias kötelességüknek, hogy élénken tiltakozzanak bármiféle autonómia életbeléptetése ellen. Ezt a tiltakozást mindegyik szerv a maga jellegének megfelelő érveléssel igyekezett

⁷³ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1939. máj. 12.

⁷⁴ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1939. máj. 23.

⁷⁵ A csendőrnnyomozó osztályparancsnokság jelentése. Budapest, 1939. jún. 5. OL BM Res. 1939–2–7834.

⁷⁶ A csendőrnnyomozó osztályparancsnokság jelentése. Budapest, 1939. jún. 19. OL BM Res. 1939–2–7834.

⁷⁷ OL ME Nemzetiségi o. 59. cs. L 17660/1939.

⁷⁸ OL ME Nemzetiségi o. 65. cs. P 17242/1939.

alátámasztani. Így például a Magyar Mérnökök és Építészek Szövetsége június 6-i memoranduma az ország gazdasági egységének megbontását és a Tisza-szabályozás munkájának veszélyeztetését hozta fel a kárpát-ukrajnai autonóm berendezkedés tervével szemben.⁷⁹

Június 7-én egy újabb kárpát-ukrajnai autonómia-tervezet szaporította az eddigiek számát: Faluhelyi Ferenc egyetemi tanár, a pécsi egyetem Kisebbségi Intézetének igazgatója terjesztette be az intézeti kollektíva által kidolgozott vázlatot, amely az autonómia megvalósításának „lehető legolcsóbb és lehető legegyszerűbb” módját igyekezett megtalálni. Az egyszerűség és olcsóság kedvéért a kárpát-ukrajnai „törvénygyűlés” mindössze a magyar parlament képviselő- és felsőházának kárpát-ukrajnai tagjaiból állana; a „kárpátaljai miniszter” Kárpát-Ukrajnában székelne, és egyben kormányzója is lenne ennek a területnek. A miniszterelnökség illetékes főtisztviselői gúnyos széljegyzetekkel kísérték ezeket az ötleteket; de a tervezet azon pontjai, amelyek kizárólag a kárpátukránt jelölik meg hivatalos nyelvként, illetve a kárpátukrán katonai alakulatoknál vezényleti nyelvként, egyenesen felháborodásukat váltották ki. Az autonóm terület kiterjedése tekintetében egyébként ez a tervezet arra az álláspontra helyezkedett, hogy azok a községek tartozzanak az autonóm területhez, amelyek az 1910. évi népszámlálás adatai szerint legalább 70 százalékban kárpátukrán többségűek.⁸⁰

A Bródy pártjában a „térképhelyesbítők” segítségével létrehozott és támogatott frakciók ezalatt egy olyan kárpát-ukrajnai párt alapításának gondolatával foglalkoztak a Beregszászon, május 28-án tartott tanácskozáson, amely „a szentistváni gondolat jegyében” egyesített volna soraiban kárpátukránokat és magyarokat „az ezeréves testvéri együttélés elmélyítése” céljából.⁸¹ A tervezett Magyar–Orosz Testvériség Pártja azonban, amely az autonomisták leszerelését célozta, nem valósulhatott meg, mert a magyar kormány e lépéseket nem helyezte. Az volt ugyanis a kormány elképzelése, hogy Bródy pártját, úgy ahogy van, a kormány-pártba olvasztja majd be.⁸²

Az autonomisták és autonómiaellenesek nagy összecsapására került sor Bródy június 18-i népgyűlésén Huszton, ahol Bródy és a többi szónok az autonómia mellett emelt szót, figyelmeztetve annak veszélyére, hogy Kárpát-Ukrajnában az autonómia esküdt ellenségei, a papok akarják kezükbe keríteni a hatalmat, s akkor a népnek megint fizetnie kell a párbért és a pap számára robotolnia kell, – ugyanakkor viszont az éppen aposztrofált ellenfél „Dicsértessék az Ur Jézus Krisztus” kezdetű Bródy-ellenes röplapokkal árasztotta el a gyűlés résztvevőit. „A ruszinoknak nem autonómia kell, hanem kenyér és pap” – olvasható e röplapokon. „A ruszinok mindig békességben éltek; volt kenyérük a saját részükre

⁷⁹ OL ME Nemzetiségi o. 59. cs. L 17813/1939.

⁸⁰ OL ME Nemzetiségi o. 59. cs. L 17463/1939. A tervezetet közölte a Kisebbségi Körlevél, 1940. évf. 6. sz. 48–50. l.

⁸¹ Jelentések Pataky Tiborhoz. Ungvár, 1939. máj. 20, jún. 12. OL BM Res. 1939–2–7834. A csendőrnymozó parancsnokság jelentése. Budapest, 1939. jún. 12. OL BM Res. 1939–2–5501.

⁸² Ortutay Tivadar levele Kozma Miklóshoz. Ungvár, 1940. dec. 30. OL Kozma-iratok. 33. cs. 621.

és a papokéra is.” Úgy állították be, hogy az autonómia társadalmi felemelkedésében gátolná meg a kárpátukrán parasztot. Ezzel szemben – írják e röplap szerzői – „akarjuk, hogy tebelőled legyen tanult ember, aki nem csak ruszinul, hanem magyarul is fog tudni beszélni, hogy belőled úr is lehessen”.⁸³

„A ruszin nép nem óhajt autonómiát, csak munkát és megbecsülést a testvér magyar nemzettől.” – Ilyen folyamodványok érkeztek az egyes községekből is. „Nem ismerünk el ruszin vezéreknek oly egyéneket, akik a legutóbbi időkben a cseh kormány kegyéből kegyelmes miniszterek lettek... majd... Budapestre siettek, hogy ott is a meg nem érdemelt kegyelmes rangokat biztosítsák maguknak... hogy autonómiával zavarják a vizet.”⁸⁴ Bródy a falvakban is felvette a harcot az autonómia lejáratása ellen. A községi „orosz” nemzeti tanácsokra kívánt támaszkodni, amelyek működésének felélesztését a pártja bizalmi embereihez intézett június 22-i körlevelében annak a követelménynek hangsúlyozásával is szorgalmazta, „hogy a községek vezetését a katonai közigazgatás megszűntével azonnal átvehessék”.⁸⁵

A katonai közigazgatás közeli megszűnésének hírére felbátorodtak a teljesen elnyomott ukrán irányzat eddig magukat némán meghúzó hívei is. Brascsjákó és Dolinay június 19-i beadványa már szót emelt a területi autonómia mellett, de ukrán hivatalos nyelvvvel, „mint volt Volosin kormánya alatt”.⁸⁶

A kárpát-ukrajnai magyarság álláspontja az autonómiával szemben változatlanul elutasító volt. Krokovay Károly okleveles jegyző, Beregszász város kultúrreferense, június 18-i memorandumában arra mutatott rá, hogy „a csehek húsz évig nem találták érettnak a ruszin népet az autonómiára; nekünk nagyobb jogunk van a csehek húsz éves magyarelles nevelésük után ugyanezt mondani”. Figyelmeztetett, hogy „a csehektől egy veszélyes darázs-fészket kaptunk vissza a Ruthénföldben. Védekezzünk, hogy fulánkja vajha ne legyen a magyar nemzetre halálos!” Nézete szerint a kárpátukrán értelmiséget szét kell szórni az „anyország” területén, Kárpát-Ukrajnába pedig magyar tisztviselőket kell helyezni, és telepítéssel kell megerősíteni e területen a magyar elemet. Csak ezután kerülhet sor az autonómiára, mert különben „a ma megadott akárminő fajtájú autonómia a magyarság pusztulását jelenti.” De akkor már az autonómia szerencsére nem is lesz aktuális: „akkor már minden ruthén autonómiaellenes lesz.”⁸⁷

Az átmeneti polgári közigazgatás élére kinevezendő kormánybiztos személyét illetően az e tárgyban folytatott tanácskozások során három név volt forgalomban: báró Perényi Zsigmond koronaőr, Kállay Miklós későbbi miniszterelnök és Kozma Miklós volt belügyminiszter. Bár Kozma, mint a Magyar Távirati Iroda elnöke, ügyesen elhelyeztetett nemcsak a magyar, hanem még a külföldi sajtóban is néhány kis sajtótudósítói híradást, amelyek jól informált körökből vett

⁸³ OL ME Nemzetiségi o. 59. cs. L 17753/1939.

⁸⁴ Beadvány Gerény községből. OL ME Nemzetiségi o. 59. cs. L 17703/1939.

⁸⁵ Ungvári határvidéki rendőrkapitányság jelentése. Ungvár, 1939. okt. 5. OL BM Res. 1939–2–7834.

⁸⁶ OL ME Nemzetiségi o. 60. cs. L 18582/1939.

⁸⁷ OL ME Nemzetiségi o. 65. cs. P 17935/1939.

értesülésekre hivatkozva Kozma kinevezését jósolták,⁸⁸ a minisztertanács június 16-i előterjesztése alapján Horthy 28-án Perényit nevezte ki Kárpát-Ukrajna kormányzói biztosává. A hatáskörét szabályozó rendelet⁸⁹ értelmében az Ungvárott székelő kormányzói biztos megkerülésével semmi sem történhet a kárpát-ukrán területen: az összes minisztériumok kötelesek kikérni véleményét és hozzájárulását kárpát-ukrajnai ügyekben, beleértve a tisztviselői kinevezéseket is. A kárpát-ukrajnai rendőrhatalóságoknak és közbiztonsági szerveknek közvetlen utasításokat is adhat.⁹⁰

Perényi kinevezését és az átmeneti polgári közigazgatás bevezetését megelőzte „a visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről szóló törvényjavaslat” június 21-i parlamenti tárgyalása. Előzetes pártközi megállapodás volt, hogy a felszólalók ünnepélyes, emelkedett hangnemben foglalkozzanak a témával, és kárpát-ukrajnai nehézségekkel, problémákkal ne rontsák el az ülés ünnepi jellegét, hangulatát. Gergelyffy András, mint előadó, Kárpát-Ukrajnának a magyar történelemben játszott szerepét Rákóczi Ferenc idézésén kívül azzal emelte ki, hogy „erről a vidékről indult el fényes közéleti pályájára Werbőczy István, a legnagyobb magyar törvényalkotó”, s hogy „itt, ezen a gyönyörű vidéken ringott a mi kormányzó urunk családja őseinek bölcsője is”.⁹¹ A kormánypárti szónok, Törs Tibor, s maga Teleki miniszterelnök is, elsősorban azt emelte ki, hogy Kárpát-Ukrajna birtokbavétele nem döntőbírói ítélet, hanem a magyar kormány önálló elhatározásának eredménye, amelyet az újjáalakult magyar hadsereg hajtott végre. Méltatták a létrejött közös magyar–lengyel határ jelentőségét is, mégpedig olyan értelemben, hogy Lengyelország az a hatalom, amely a Szovjetuniótól elválasztja a kárpátukrán földet! Sok szó esett arról, hogy a kárpátukrán nép szociális megsegítése, jó közigazgatása, kultúrszínvonalának emelése a „legelső feladatunk”.⁹² Az autonómia kérdését elsősorban maga Teleki fejtegette, sajátos elképzelései szerint: „A magyar dunai szentistváni gondolatnak egy új feladata előtt állunk, újra olyan területekkel gyarapodva, amelyek többségükben nem magyar lakosságúak... ezt a régi magyar alkotmányosság, a régi szentistváni patriarchális tradícióknak, de azok mindenkor modern alkalmazásának szellemében kell teljesíteniünk... természetesen azokban a formákban, amelyek a mi alkotmányunknak felelnek meg, és nem azokban, amelyek a cseh-szlovák alkotmánynak feleltek volna meg.”⁹³

A pártközi megállapodás ellenére elhangzott ezen az ülésen egy óvatos figyelmeztető hang is: Rupert Rezső a „felvidéki” szomorú tapasztalatokra utalva

⁸⁸ Magyar Nemzet, 1939. jún. 20., Pozsonyi Új Hírek, 1939. jún. 21., České Slovo, 1939. jún. 21. Vö. Az MTI prágai jelentése. 1939. jún. 21. Kozma-iratok. 10. cs. Adatgyűjtemény. II. 1939.

⁸⁹ A kormányzói biztos hatáskörét szabályozó 6200/1939 ME sz. rendelet a Budapesti Közlöny 1939. évi 140. számában jelent meg.

⁹⁰ Vö. OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1939. jún. 23.

⁹¹ KN 1939/I. 46. l.

⁹² KN 1939/I. 47–48. l.

⁹³ KN 1939/I. 52. l.

kérte a kormányt „tegye ezt a kis földet a boldogság szigetévé, és mindenesetre gondoskodjék arról, hogy ne váljék az a szenvedések földjévé”.⁹⁴ A kisgazdapárti Varga Béla felszólalása pedig, amely a honvédség „érdemein” kívül a szabadcsapatokról is megemlékezett, „akik ismeretlenül, névtelenül elmentek és életüket áldozták ennek a földnek visszatéréséért”,⁹⁵ az új parlamentben már nagyszámban helyetfoglaló nyilasok és más szélsőjobboldali elemek élénk helyeslésével találkozott. Hogy a kormány Kárpát-Ukrajnával kapcsolatos politikájának bírálata a nyilasok parlamenti tevékenységében nagy szerepet fog játszani, azt már előre jelezte Matolcsy Mátyás interpellációja, amely az ünnepélyes ülés végén, a pártközi megállapodástól természetesen már nem befolyásolva, a kárpát-ukrajnai állapotok felhánytorgatásával Telekinek bizony kellemetlen percekert szerzett.⁹⁶ Teleki válaszában elítélte e problémák demagóg felhasználását. A katonai közigazgatás az oka – mondotta –, hogy „annak otléte alatt nem tudtuk a polgári közigazgatást minden vonatkozásban úgy berendezni, ahogy azt a jövőben kívánjuk”.⁹⁷

A május 28-i és 29-i választások, amelyek alapján ez az új parlament összeült, Kárpát-Ukrajnára épp úgy nem terjedtek ki, mint a „Felvidékre” sem. Kárpát-Ukrajnából egyszerű „behívással” kerültek képviselők a magyar országgyűlésbe.⁹⁸ Ezek általában az Autonóm Földműves Szövetség képviselői voltak, és június 30-án Bródy vezetésével vonultak be a Házba. Bródy beszédében hangsúlyozta, hogy „a magyar orosz nemzet a saját elhatározásából tért vissza a szentistváni birodalomba”, és hogy „amit egy idegen hatalom az egész világ színe előtt vállalt nemzetközi szerződés ellenére megtagadott tőle, azt meg fogja kapni az ősi hazában: nemzeti életének, szellemi, gazdasági és kulturális fejlődésének szabad lehetőségét az autonómia keretében”.⁹⁹ Kárpát-Ukrajna azon déli szegélyéről, amely az első bécsi döntés eredményeként került Magyarországhoz, az Egyesült Magyar Párt képviselői mint „felvidéki” képviselők hivattak be 1938 végén a parlamentbe, s az Ungvár, Munkács bázisokra támaszkodó Autonóm Orosz Nemzeti Párt feketesínges vezére, Fenczik is ezekkel együtt került be. A szélsőjobboldal és sajtója Fenczikben látta „a kárpátorosz nép igazi reprezentánsát”, s őt szerette volna látni a kárpát-ukrajnai képviselők élén, Bródy helyett.¹⁰⁰ Ugyancsak 30-án került sor a felsőház két kárpát-ukrajnai tagjának kinevezésére. Ezek Ilniczky görög katolikus nagyprépost és Kaminszky a Központi Orosz Nemzeti Tanács elnöke lettek.¹⁰¹

Június 7-én szűnt meg Kárpát-Ukrajnában a katonai közigazgatás; ekkor vette

⁹⁴ KN 1939/I. 51. 1.

⁹⁵ KN 1939/I. 49. 1.

⁹⁶ KN 1939/I. 71. 1.

⁹⁷ KN 1939/I. 71. 1.

⁹⁸ A „kárpátaljai képviselők”: Bencze, Bogsay, Bródy, Csuha, Hajovics, Hokky, Homicskó, Spák, Zsegory.

⁹⁹ KN 1939/I. 290–291. 1.

¹⁰⁰ KN 1939/I. 270. 1. Pálffy Fidél felszólalása. 1939. jún. 28., továbbá *Magyar-kárpátorosz jövőnk*. Nemzeti Élet, 1939. júl. 2.

¹⁰¹ FN 1939/I. 31. 1.

át Perényi hivatalát.¹⁰² A magyar sovinizta erők azonban szükségesnek tartották, hogy lehűtsék a katonai közigazgatás megszűnte fölötti örömet. Július 2-án éjszaka nagy csapat rongyosgárdista érkezett Munkácsra, ahol fokosaikat forgatva törtek-zúztak; terrorizálták a lakosságot.¹⁰³ A Kárpát-Ukrajnában serénykedő Egan Imrét a csendőrök Alsóvereckén vasraverték és visszatoloncolták az „anyaországba”,¹⁰⁴ az ungvári törvényszéken pedig hamarosan perbefogták az autonómiáról szóló röpiratának engedély nélküli terjesztése miatt.¹⁰⁵

Perényi kormányzói biztos, jóllehet hivatalos székhelye Ungvár volt, a magyar sovinizták érzékenységre való tekintettel tulajdonképpen Huszton tett július 16-i látogatásakor tartotta meg bemutatkozó beszédét. Ebben egyébként ő is azt fejtegette, hogy megelégedést akar biztosítani és kenyeret adni, s csak ezután lehet beszélni az autonómiáról. Ünnepeyes fogadtatásáról Bródy tüntetőleg távolmaradt, sőt ugyanabban az időben pártértekezletet tartott a helybeli párthelységben, ahol harcot hirdetett a Marina-, Demkó-, Illiczky-, Kaminszky-féle renegátok ellen, akik olcsó pénzért hajlandók eladni a „kárpátorosz” nép érdekeit, és támadta a kormányt, amiért majd minden járásban magyar főszolgabíróvá nevezett ki.¹⁰⁶ Bródy, aki Perényi kormányzói biztos mellé főtanácsadói tisztségre volt kizemelve, elutasította ezt a megbízatást, majd 20-a körül Perényit felkeresve azzal fenyegetődzött, hogy ha őszig nem kapja meg Kárpát-Ukrajna az autonómiát, kimegy Amerikába. A válasz erre az volt, hogy pár napon belül megkapta útlevelét. Ez egy kicsit gondolkodóba ejtette.¹⁰⁷

Az Amerikában élő kárpátukránok lapjai élénk figyelemmel kísérték azokat a külsőségeket is, amelyek közepette a Magyarországgal való egyesítésről szóló törvény kihirdetése és a polgári közigazgatás bevezetése folyt. A New Yorksky Dennik megírta, hogyan fogadták Kárpát-Ukrajnában a „Szent István jobbját” hordozó, és a „szentistváni állameszmét” propagáló „Aranyvonatot”: inkább kenyeret hoztak volna abban a kocsiban, mert éhezünk, – hallatszott nem egy helyütt. Természetesen ezzel korántsem akart a lap arra az álláspontra helyezkedni, hogy kenyérral lehet helyettesíteni az autonómiát.¹⁰⁸

Bródyt, mint láttuk, számításba vették az átmeneti polgári közigazgatás kiépítésekor, s ő utasította vissza a kapott ajánlatot; Fencziket azonban mellőzték, s csupán sógorát, Beszkid egykori alkormányzót szemelték ki egy adminisztratív előadói tisztségre a kormányzói biztosságon, amit az el is vállalt, de azután Fenczik befolyására visszaadta megbízatását.¹⁰⁹ Fenczik Teleki Pálhoz intézett

¹⁰² Magyar Nemzet, 1939. júl. 7. 5. l.

¹⁰³ OL ME Nemzetiségi o. 78. cs. L 18276/1940.

¹⁰⁴ Matolcsy Mátyás vizontválasza Teleki miniszterelnöknek. 1939. jún. 21. KN 1939/I.72. l.

¹⁰⁵ Szilágyi Pál, az MTI tudósítójának jelentése Janák László osztályvezetőhöz. Ungvár, 1939. júl. 29. Kozma-iratok. 27. cs.

¹⁰⁶ Szilágyi Pál jelentései. Ungvár, 1939. júl. 16, 17. OL Kozma-iratok. 27. cs.

¹⁰⁷ OL ME Nemzetiségi o. 65. cs. P 18636/1939.

¹⁰⁸ Sztankay Zoltán konzul jelentése. Cleveland, 1939. júl. 17. OL ME Tájékoztatási o. 3. cs. B 35/C/217.

¹⁰⁹ Szilágyi Pál jelentése. Ungvár, 1939. júl. 16. OL Kozma-iratok. 27. cs.

július 10-i levelében, érdemeit hangsúlyozva, méltatlankodott mellőztetése miatt, mely mögött nem alaptalanul sejtette Teleki és Bethlen idegenkedését feketeinges fasiszta handabandázásaitól. Kérte helyzetének tisztázását, „nehogy valami nemkívánatos helyzet áldozatává váljék”. Azt javasolta, hogy őt és pártját vegyék fel a kormánypártba, azaz hogy Kárpát-Ukrajnában az ő pártját ismerjék el a kormány pártjául. Tehát úgy kívánna bekapcsolódni a kormánypárt működésébe, hogy saját politikai pártkereteit megtarthassa.¹¹⁰

Fenczik célzásai arra vonatkoztak, hogy a magyar kormány szűkkeblűsége újra visszaállíthatja őt lengyel zsoldba. A lengyelek ugyan Kárpát-Ukrajna magyar birtokbavétele után beszüntették Fenczik pénzelését, és ez érezte hatását feketeinges tábora lemorzsolódásában, de a magyar kormánynak a német politikához való egyre szorosabb igazodásának sűrűsödő jelei a lengyel kormányt néhány hónap múltán már arra a gondolatra kezdték bírni, hogy tán nem lenne érdektelen az elejtett kárpát-ukrajnai kapcsolatokat újra felvenni. A német nyomás alatt a lengyel kormány 1939 nyarán kénytelen volt foglalkozni a lengyelországi ukránok autonómiájának kérdésével, s ennek során még sajtójában is teret engedett annak az ukrán követelésnek, hogy Kárpát-Ukrajna is része legyen a Lengyelországban létesítendő ukrán autonómiának.¹¹¹

Fenczik lengyel kapcsolatainak újjáéledésére utalt, hogy az ungvári lengyel konzul közölte Perényivel, Kárpát-Ukrajna kormányzói biztosával, hogy szívesen venné, ha a magyar kormány Bródyt leépítené. Javasolta, hogy küldjék ki Amerikába; ottani esetleges propagandáját semlegesítenék.¹¹² További gyanús momentum volt az, hogy a Fenczikkal elégedetlen és Bródyhoz csak az imént átpártolt fiatalok Ivan Kovacs ifjúsági vezér vezetésével visszatértek Fenczikhez, és hangadó szerepet vittek Fenczik pártjának július 30-i munkácsi gyűlésén, amelyre a korábbi elnéptelenedéssel szemben váratlanul megint jelentős tömeget tudott Fenczik felvonultatni. Fenczik a hallgatóság előtt szemrebbenés nélkül állította pártjáról azt, hogy Kárpát-Ukrajna többségi pártja, s ennek követelte a Bródy és hívei által bitorolt képviselői helyeket. Bródy agitációjával szemben, amely azt hirdette, hogy Fenczik „eladta magát a magyaroknak”, azt állította, hogy nem Bródy, hanem éppenséggel ő küzd a „teljes” autonómiáért.¹¹³

Bródy közben július 22-én megalakította a „magyar-orosz” országgyűlési képviselők parlamenti klubját, amely memorandumban fordult Teleki miniszterelnök-höz az autonómia ügyében, többek között arra is kérve, hogy a magyar kormány

¹¹⁰ OL ME Nemzetiségi o. 84. cs. P 17941/1940. Fenczik e levelében felemlíti, hogy az 1939-es országgyűlési választási kampányban részt vett; több mint 60 helyen szólalt fel, támogatva Czermann, Mezey, Lipcsey, Mayer és más kormánypárti képviselők jelöltségét. „Pártommal, feketeinges gárdámmal, és szokásainkkal csatlakoztam az Imrédy volt miniszterelnök úr és később Excellenciád táborához, Gömbös nagyvezér elgondolásaiban, akinek karlendítését is magamévá tettem.”

¹¹¹ Belügyminisztériumi átirat. 1939. jún. 16. OL ME Nemzetiségi o. 65. cs. P 17498/1939.

¹¹² Szilágyi Pál jelentése. Ungvár, 1939. júl. 19. OL Kozma-iratok. 27. cs.

¹¹³ A munkácsi rendőrkapitányság jelentése. Munkács, 1939. júl. 30. OL ME Nemzetiségi o. 65. cs. P 18199/1939.

diplomáciája mindent kövessen el, hogy Kárpát-Ukrajna területe a Poprádig terjedő résszel is kiegészülhessen, s a Szlovákiában élő kárpátukránok addig is megfelelő védelemben részesüljenek.¹¹⁴ Bizalmas jelentés szerint Bródy köréhez tartozó egyének arról beszéltek, hogy e területátengedés támogatása fejében szlovák analógiára felkérnék a német kormányt Kárpát-Ukrajna „védelmére”.¹¹⁵

Teleki július 21-e és 24-e között tartott kárpát-ukrajnai útjáról maga is azzal a meggyőződéssel tért haza, hogy „Kárpátalja különleges viszonyai folytán ott különleges rendőri teendők ellátására van szükség”.¹¹⁶ A 25-i minisztertanácson beszámolt az ottani zilált politikai viszonyokról, amelyeket átkos csehszlovák örökségként jellemezett; s figyelmeztetett arra, hogy a magyar uralom alá vett terület most mennyire „ellenségeink különös megfigyelése alatt áll”, tehát nagyon vigyázni kell arra, hogy „a közszolgálati alkalmazottak és a fegyveres erő tagjainak magatartása még látszatokat se szolgáltatasson az ellenséges propaganda részére”. A közbiztonsági szolgálat embereinek „erélyeseknek kell lenniök, de ennek sohasem szabad durvasággá vagy erőszakossággá fajulnia”. Mint mondotta, „megbocsáthatatlan bűn lenne, s a legszigorúbb megtorlással kellene lesújtani arra, aki quasi mint meghódított tartományba küldött expedíciós kormányzati szerv vagy hadsereg tagjának érezné magát, és így viselkedné... Minden közszolgálati alkalmazottnak, és a fegyveres erő minden tagjának át kell hatva lenni annak tudatától, hogy a magyar államnak, a magyar kormányzatnak, amelynek ő exponense, történelmi feladatot kell most teljesíteni. Meg kell mutatnia, hogy képes a maga fölényes erejével és magasabb kultúrájával, könnyen képes a csonkaországához örökre visszakapcsolni a most visszakerült területeket.”¹¹⁷

Teleki nagyon is indokoltan adott e szavainak nyomatékot. Kárpát-ukrajnai útja során a panaszok áradata zúdult felé arról, hogy az embertelenség, erőszakoskodás tömeges jelenségei a katonai közigazgatás időszakából átszármaztak az átmeneti polgári közigazgatás viszonyai közé is.¹¹⁸ Tartott tőle, hogy kül- és belpolitikailag egyaránt kihasználható lesz az a körülmény, hogy a kormány nem tud úrrá lenni a birtokba vett terület nehézségei felett. Előterjesztésére a minisztertanács határozatot hozott, hogy Kárpát-Ukrajna kormányzói biztosa a Teleki által kifejtettek szellemében adjon különleges utasítást a kárpát-ukrajnai hatóságok, hivatalok, üzemek tisztviselőinek és egyéb alkalmazottainak, de „semmi esetre sem írásban, csak szóbeli úton”! A csendőrséget is ebben az értelemben utasította a kormányzói biztos; a honvédség szerveit pedig a honvédelmi miniszter, aki maga is

¹¹⁴ OL ME Nemzetiségi o. 60. cs. L 18130/1939., és Magyar Nemzet, 1939. júl. 25. sz. 5. l. A memorandum revíziós tartalmára és a szlovák rádió erre történt júl. 26-i reagálására kitért Közi-Horváth József, aug. 2-i parlamenti felszólalásában. KN 1939/I. 386–387. l.

¹¹⁵ Bizalmas jelentés. Budapest, 1939. aug. 11. OL BM Res. 1939–2–7834.

¹¹⁶ OL ME Nemzetiségi o. 60. cs. L 18104/1939.

¹¹⁷ Teleki előterjesztése az 1939. júl. 25-i minisztertanácson. OL ME Nemzetiségi o. 60. cs. L 18134/1939.

¹¹⁸ OL ME Nemzetiségi o. 60. cs. L 18106, 18133/1939. Arra az általános panaszra, hogy „a csendőrök verik a népet”, jellemző Teleki válasza: „A baj az, hogy a csendőrök sem tudnak oroszul. Most fratok nekik egy nyelvkönyvet. De utasítást is kellene adni.”

beutazta Kárpát-Ukrajnát, és tapasztalatairól szintén beszámolt a minisztertanácsnak.¹¹⁹

A Teleki javaslatára elrendelt utasításnak külön ki kellett térnie az autonómia kérdésében tanúsítandó magatartásra. Eszerint abba „a közszolgálati alkalmazotknak és a fegyveres erő tagjainak közvetlen beleszólása nincsen. Természetes, hogy hivatalos életükben nem kerülhet sor ilyen vagy más politikai kérdés vitatására. De kerüljék ezt a magánéletben is, hangoztatván, hogy a kormány meg fogja bölcsen találni a minden szempontot józanul kielégítő megoldást ebben a kérdésben is.”¹²⁰

Igen lényeges volt a kormány állásfoglalása a kárpát-ukrajnai nyelvhasználat ügyében. Kárpát-Ukrajna „két-államnyelvű terület”; a „magyarország” nyelv tehát második államnyelvként és nem kisebbségi (nemzetiségi) nyelvként kezelendő. A közhivatalok alkalmazottai a felekkel való szó- vagy írásbeli érintkezésben a „magyarország” nyelvet kötelesek használni – ha ezen a nyelven fordulnak hozzájuk. A kárpát-ukrajnai hivatalos lap, az Ungvárott megjelenő Kárpátaljai Közönlöny magyar és „magyarország” nyelven jelenik meg. A honvédség szolgálati és vezényleti nyelve azonban Kárpát-Ukrajnában is kizárólag a magyar.¹²¹ Ami pedig a kárpát-ukrajnai helységneveket illeti: nem állították vissza automatikusan az 1918. október 31-e előtti helységneveket, hanem 176 olyan kárpátukrán lakosságú község esetében, amelyek indokolatlanul viseltek 1918 előtt magyar nevet, a belügyminiszter a község „magyarország” nevének használatát engedélyezte.¹²²

A kárpát-ukrajnai politikai viszonyokat tovább bonyolította a nyilasoknak a nyár folyamán megindult beszivárgása. Július 26-án alakult meg az ungvári nyilaskeresztes pártszervezet, melyet Fenczik bizalmi emberei támogattak. Majd Ungvárról – Fenczik kalauzolásával – újabb és újabb nyilas csoportok rajzottak ki, hogy tért hódítsanak a kárpát-ukrajnai magyarság soraiban.¹²³ A zöldingesek és feketeingesek egymást támogató, a magyar és „kárpatórosz” lakosokon politikailag osztozkodó szervezkedése mellett, a német falvakban a Volksbund kezdte megszervezni alakuló gyűléseit.¹²⁴

Augusztus folyamán Bródy Erdélyben járt; Kolozsvárott a magyar kisebbség vezetőivel tárgyalt, és támogatásukat kérte: emeljék ki a magyar kormány előtt a kárpát-ukrajnai autonómia mielőbbi megadásának az Erdéllyel kapcsolatos revíziós törekvések szempontjából fennforgó jelentőségét.¹²⁵ Annak ellenére, hogy Bródy magatartása a kormánynak igen sok nehézséget, gondot okozott, Teleki

¹¹⁹ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1939. júl. 25.

¹²⁰ OL ME Nemzetiségi o. 60. cs. L 18134/1939.

¹²¹ OL ME Nemzetiségi o. 60. cs. L 18135/1939.

¹²² Magyar Nemzet, 1939. júl. 14. 12. l.

¹²³ Szilágyi Pál jelentése. Ungvár, 1938. júl. 29. Kozma-iratok. 27. cs. A csendőrnnyomozó osztályparancsnokság jelentése. Budapest, 1939. aug. 9. OL BM Res. 1939–2–7834.

¹²⁴ Volksbund alakuló gyűlések Várpalánka, Pósháza és Alsóschönborn községekben. OL BM Res. 1939–8–11281.

¹²⁵ Belügyminiszteri átirat. Budapest, 1939. aug. 17. OL ME Nemzetiségi o. 63. cs. O 18584/1939.

mégis ragaszkodott hozzá, mint az egyetlen olyan erőhöz, amelyre támaszkodva autonómia-tervét megvalósíthatná. Hozzájárult, hogy hetilapja (Ruszkij Vesztnyik) mellé napilapot (Ruszkaja Pravda) is kapjon, sőt egy havi folyóíratra (Uhroszuskij Szvit) is ígéretet tett.¹²⁶ Szeptember 2-án jelent meg Bródy napilapjának első száma. Vezércikkében arról számolt be, hogy a kárpátukrán nép pártokon felüli átfogó nemzeti szerveként Bródy megalapítja a Magyarorosz Nemzeti Szövetséget, amely az egész „magyarorosz” nép nemzeti egységét hivatott előmozdítani.¹²⁷

Teleki elérkezettnek vélte az időt arra, hogy miután az autonómia problematikáját az eddigi tervezetek, memorandumok, cikkek és röpiratok, s az e tárgyban tartott eddigi megbeszélések meglehetősen sokoldalúan feltárták, most már sor kerüljön annak a törvényjavaslat-szövegnek előkészítésére, mellyel a „kárpátaljai vajdaság” önkormányzatát a parlament elé vinné. A törvényjavaslat szövegének elkészítésére Egyed István egyetemi tanárt kérte fel; a törvényjavaslat bevezető részét azonban maga fogalmazta meg.¹²⁸ Szeptember elején azonban kitört a második világháború, s Magyarország szomszédságában olyan események történtek, amelyek hatása az ország határain belül is érezhető lett, Kárpát-Ukrajnában pedig egy egészen speciális helyzetet teremtett, amely az autonómia kérdését is egészen új megvilágításba helyezte.

---

¹²⁶ OL ME Nemzetiségi o. 65. cs. P 18638, 18639/1939.

¹²⁷ OL ME Nemzetiségi o. 66. cs. P 19158/1939.

¹²⁸ OL ME Nemzetiségi o. 74. cs. H 19167/1940. „Kárpátaljai Vajdaság iktatmányai.”

A SZOVJET SZOMSZÉDSÁG HATÁSA KÁRPÁT-UKRAJNÁRA ÉS AZ AUTONÓMIA ÜGYÉRE.

A TELEKI-FÉLE TÖRVÉNYJAVASLAT BETERJESZTÉSE

A német agressziótól fenyegetett Lengyelország biztonsága és a német agresszor megfékezése ügyében 1939 augusztusában az angol és francia katonai küldöttséggel folytatott moszkvai tárgyalások során az ukrán kérdés meglehetősen fontos szerepet játszott. A szovjet részről előterjesztett katonai egyezménytervezet ugyanis mindhárom változatában magában foglalta azt a feltételt, hogy a szovjet csapatok többek között Galícián, azaz Lengyelország ukránlakta területein is átvonulhassanak. E feltételhez a szovjet kormánynak annál is inkább ragaszkodnia kellett, mert a németek szovjetellenes „ukrán-tervei” ismeretében különösen fontos volt, hogy e területeket a németek hozzáférkezésétől megóvják. A lengyel kormány azonban, amely az 1921. évi rigai béke alkalmával jutott belorusz és ukrán területek birtokába, szovjet átvonulás esetére veszélyeztetve érezte nemzetiségi elnyomó politikáját, s ezért kijelentette, hogy „Lengyelország semmilyen körülmények között sem enged szovjet csapatokat a területére, még átvonulás céljából se”. A Moszkvában tárgyaló angol–francia katonai küldöttség a lengyel ellenzés miatt szintén elutasította a Lengyelország védelmére előterjesztett szovjet javaslatokat. Amikor a szovjet kormány annak elkerülésére, hogy esetleg egyidejűleg kelljen küzdenie a németek és a japánok ellen, továbbá, hogy időt nyerhessen védelmi képességének fokozására, s hogy megakadályozhassa az imperialista államok szovjetellenes egységfrontjának kialakulását, arra kényszerült, hogy elfogadja és augusztus 23-án aláírja a német részről felajánlott megnektámadási egyezményt, egyúttal kikötötte, hogy a németek a Pisa–Narew–Bug–Visztula–San folyók vonalától keletre elterülő belorusz és ukrán területeket szovjet érdekszférának ismerjék el.¹

Az így előállott új helyzetben a német kormány már nem találta célszerűnek, hogy továbbra is támogassa a német birodalomban működő különböző ukrán szervezeteknek a kárpát-ukrajnai magyar uralom elleni támadásait és bírálatait, s ezért e szervezetek augusztus végén összehívott értekezletével olyan határozatot fogadtatott el, amely elismerte Magyarország jogát Kárpát-Ukrajnára, és elismerően nyilatkozott a magyar kormánynak a kárpátukrán nép nemzeti jogait tiszteletben tartó és megélhetését biztosító politikájáról; a bécsi rádió pedig Hitler kifejezett óhajára megszüntette a magyar kormánynak oly sok bosszúságot okozó

---

¹ *A Nagy Honvédő Háború története*. I. 179–180, 184–185. l.

ukrán nyelvű adásait.² Amikor pedig a fasiszta Németország megindította Lengyelország elleni támadását, a magyar kormánynak felajánlotta, hogy elfoglalhat magának további ukránlakta területeket a Kárpátok előterében.³ Ez azonban nem reflektált erre az ajánlatra, mert a lengyel kérdésben nem akarta magát a németek oldalán kompromittálni, s különben is Erdély felé irányultak területi igényei. De azért sem, mert ez a lépés konfliktust válthatott volna ki a szovjettel is.⁴

Amikor a lengyel ellenállás összeomlott s a lengyel kormány Romániába menekült, a szovjet hadsereg szeptember 17-én megindult, hogy biztosítsa Nyugat-Beloruszsiát és Nyugat-Ukrajnát.⁵ A szovjet csapatok gyors közeledése a Kárpátokhoz a magyar kormányt aggodalommal töltötte el; Sztójay izgatottan érdeklődött 20-án a német külügyi hivatalban, hogy hol húzódik a demarkációs vonal; nem fogják-e a szovjet csapatok átlépni a Kárpát-határt, nem fognak-e bevonulni Kárpát-Ukrajnába is?⁶ Csáky külügyminiszter is azt puhatolta Erdmannsdorff budapesti német követnél, nem történt-e olyan megegyezés, amely Kárpát-Ukrajnára szabad kezet engedne a szovjetnek?⁷ Ebben a helyzetben különösen nyugtalanító volt a magyar kormány számára, hogy Magyarország és a Szovjetunió között február óta megszakadt a diplomáciai viszony. Helyreállítására most azonnali lépéseket tettek a párizsi szovjet nagyköveten keresztül, és nagy megkönnyebbüléssel vették tudomásul a szovjet kormány eziránti készségét.⁸

Közben a magyar határvédelem felkészült a szovjet csapatok megjelenésére. A határt járművekkel, fegyveresen átlépő lengyel katonai osztagokat feleskették, s ezek a magyar alakulatokkal együtt helyezkedtek állásba a határ mentén.⁹ A vezérkar főnöke más veszedelemmel is számolt, mint az esetleges megtámadtatás. Ezt tükrözte szeptember 20-i parancsa: „Mindennemű barátkozás elől ki kell térni.”¹⁰ Valaki máris vörös zászlót tűzött ki a Szolyván épülő katonai laktanyára, s nyugtalanító hírek érkeztek a kárpátukrán lakosság magatartásáról.¹¹ „Ne féljeteK,

² Belügyminisztériumi átirat. 1939. szept. 14. OL ME Nemzetiségi o. 66. cs. P 18912/1939.

³ Sztójay távirata Csákyhoz. Berlin, 1939. szept. 5. *DIMK* IV. összeállította és sajtó alá rendezte Juhász Gyula. Bp. 1962. 487–488. l.

⁴ Kozma Miklós levele Teleki Pálhoz. Berlin, 1939. nov. 17. OL Kozma-iratok. 10. cs. Adatgyűjtemény. III. 1939.

⁵ *A Nagy Honvédő Háború története*. I. 246. l.

⁶ Woermann feljegyzése. Berlin, 1939. szept. 20. OL Filmtár, 11057. doboz, D 600849.

⁷ Erdmannsdorff távirati jelentése. Budapest, 1939. szept. 20. OL Filmtár, 11586. doboz, 52065.

⁸ Erdmannsdorff távirati jelentése. Budapest, 1939. szept. 20. OL Filmtár, 11586 doboz, 52066. A tanácskozások e tárgyban való megindulását Csáky szept. 21-én hivatalosan is közölte Erdmannsdorffal. Woermann feljegyzése. Berlin, 1939. szept. 21. OL Filmtár, 11586. doboz, 52067.

⁹ A rendőrség határvidéki kapitányságának telefonjelentései. 1939. szept. 21. OL BM Res. 1939–2–21005.

¹⁰ A rendőrség vidéki főkapitányságának jelentése. 1939. szept. 20. OL BM Res. 1939–2–14001.

¹¹ A rendőrség határvidéki kapitányságának telefonjelentései. 1939. szept. 21. OL BM Res. 1939–2–10052.

jönnek már az oroszok” – hallatszott Beregszászon;¹² Huszton és környékén arról beszéltek, hogy át kellene szökni, eléjük kellene menni.¹³ Szolyván megtárgyalták a bevonulást: „Ha háború lesz, menjen háborúzni Teleki”; egy Dunya nevű napszámos kereken kijelentette: „No csak hívjanak be engem, és adjanak puskát a kezembe, majd tudom én, mit hogy kell a puskával csinálni.”¹⁴ Klastrom-alján az internacionálét kezdték énekelni a diákok;¹⁵ egy tanító, akinek lakásán a csehszlovák uralom idején beszerzett szovjet eredetű kommunista és ateista brosrúkat találtak, újból meg akarta indítani a kommunista pártszervezést.¹⁶

A szovjet csapatok 21-én Vereckénél érkeztek először a magyar határ közelébe. Nem vonultak fel azonban közvetlenül a határra, s a további napokban is csupán kisebb fegyveres ukrán nacionalista bandák tűntek fel ott, megtámadva a magyar határvadászokat. A szovjet csapatok e bandákat lefegyverezték, s az általuk elhurcolt magyar határvadászokat visszaengedték.¹⁷ A szovjet hadsereg magatartása teljes összhangban volt a szovjet kormány azon álláspontjával, hogy kerülni kell mindent, ami megzavarhatná egy szovjet–magyar jó viszony kialakítását. Szeptember 24-én került sor a diplomáciai kapcsolat helyreállítására; három nappal később Kristóffy követ átadta megbízólevelét Kalinyin elnöknek.¹⁸

A szovjet csapatok tartózkodó magatartása ellenére, már jelenlétük közelsége is forradalmasítón hatott az eddig bémult levertségben levő kárpátukrán népre. Most valósággal robbanásszerűen tört felszínre rokonszenvük, kapcsolatbalépési vágyuk, s a magyar uralom alatti sorsukkal való elkeseredett elégedetlenségük csak még kívánatosabbá tette szemükben a mindig is élénk figyelemmel kísért szovjetunióbeli viszonyokat. E jelenségek láttán a megdöbönt magyar kormánykörök nem alaptalanul félték attól sem, amire kárpátukrán informátoraik őket már eleve figyelmeztették: a szovjet szomszédság „feltámasztja a kárpátaljai kommunizmust”, e terület mély illegálisba szorított, legnagyobb és legszélesebb tömegbefolyással rendelkező pártját, amellyel Bródy és Fenczik a múltban sem bírtak, „és kizártnak látszik, hogy ez a jövőben is sikerüljön”.¹⁹

A kárpátukrán nacionalista vezérek úgy érezték, hogy egyszeriben kicsúszik lábuk alól a talaj, s a magyar kormányt okolták a kárpát-ukrajnai partszakadásért. Bródy pártjának egyik vezető egyénisége, Földesi borzadva mesélte Pataky államtitkárnak, hogy „a huculok közül sokan vörös zászlóval mentek az orosz csapatok elé”, úgy hogy le kellett tartóztatni közülük számosat; s hogy „a nép

¹² Lengyel (Kozák) Ferenc „nemzetgyalázási” ügye. OL ME Nemzetiségi o. 73. cs. G 16123/1940.

¹³ J. Rapaport „nemzetgyalázási” ügye. OL ME Nemzetiségi o. 72/a. cs. G 15864/1940.

¹⁴ L. Dunya „nemzetgyalázási” ügye. OL ME Nemzetiségi o. 73/a. cs. G 17684/1940.

¹⁵ E. Szidor „nemzetgyalázási” ügye. OL ME Nemzetiségi o. 73. cs. G 16085/1940.

¹⁶ D. Taraczkovics „nemzetgyalázási” ügye. OL ME Nemzetiségi o. 72/a. cs. G 15355/1940.

¹⁷ A rendőrség határvidéki kapitányságának telefonjelentése. Ungvár, 1939. szept. 26. OL BM Res. 1939–2–13248.

¹⁸ MACARTNEY i. m. I. 369–370. I. és „A magyar diplomácia munkája a második világháború alatt.” OL Küm. Sajtó o. 412. cs. 427/3.

¹⁹ A. Iljkovics feljegyzése. Budapest, 1939. szept. 20. OL Kozma-iratok. 10. cs. Adatgyűjtemény. II. 1939.

kezében pár ezer puska van”, amelyeket a menekült lengyel katonáktól szereztek. Földesi kijelentette, hogy ultimátumot fognak intézni a kormányhoz a kárpát-ukrajnai panaszok orvoslása érdekében, mert az ottani helyzetért nem vállalhatják a felelősséget. Mint közölte, ebben az akciójukban számíthatnak Korláth Endréék együttműködésére. Pataky azonban erélyesen visszautasította az ultimátumra vonatkozó tervet, „mert mi magyarok nem vagyunk csehek”; a magyar kormányhoz nem lehet csak úgy ultimátumot intézni.²⁰

A kormány leszerelte a kárpát-ukrajnai képviselőknek azt a törekvését is, hogy panaszaikat a parlamenti nyilvánosság elé vigyék. Teleki az ország érdekei szempontjából nem tartotta időszerűnek Hajovics még szeptember 19-én bejegyzett interpellációját a kárpát-ukrajnai problémákról, s kérésére Hajovics 27-én le is tett annak elmondásáról. Másnap a miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztályán adta elő és foglaltatta jegyzékbe a kárpát-ukrajnai képviselők parlamenti klubja nevében előterjesztett panaszait és kívánságait. De mint hangsúlyozta, „egyes panaszok megvitatásának és orvoslásának értelme nincsen, hanem generális intézkedésre van szükség”, amin az általuk követelt széles körű autonómiának megadását értette. A magyar kormánykörök azonban, amelyekre most „a szovjet–magyar határ lidércnyomásként nehezedik”,²¹ fokozott gyanakvással fogadták a széles körű önkormányzatra vonatkozó kárpátukrán követeléseket. Hajovics igyekezett eloszlatni azt az aggodalmat, hogy autonómia birtokában a kárpátukránok könnyen a Szovjetunióhoz csatlakozhatnának; mint mondotta, nem érdekük ez, „már csak azért sem, mert Oroszországban a ruszin terület csak egy kis csücsök volna, amelyről a 180–200 milliós birodalomban megfeledeznének”. Ezenkívül hivatkozott a kárpátukrán intelligencia szovjetellenességére. De hogy az általuk követelt autonómia – minden érvelés ellenére – magyar kormányzati szempontból milyen veszélyeket rejt magában, arra újabb bizonyosságul szolgált az az ekkor előterjesztett követelés, hogy „tekintettel a diplomáciai viszony újrafelvételére Oroszországgal, a moszkvai követségre egy-két kárpátorosz tisztviselő neveztessek ki”.²²

A magyarországi vezető körök mind önmaguk számára, mind a sajtó és egyéb propaganda irányítása szempontjából tisztázni igyekeztek, mit jelent az, hogy „határainkon megjelent a muszka”. Mindenekelőtt óva intettek attól, hogy a német-szovjet egyezményt bárki is úgy értelmezze, hogy a szovjet megváltozott volna; hogy a szovjet szomszédság veszélye lebecsülhető lenne. A Magyar Távirati Iroda 1939. szeptember 30-i vezetői értekezletén Kozma Miklós így beszélt: „Az oroszokkal kapcsolatban hangsúlyozni kell azt – anélkül, hogy rémületet akar-nánk kelteni, mert ezt publikumunknak is kell tudnia –, hogy Oroszország bolsevista, és a kommunizmust komolyan veszi. Ostoba beszéd az, amit ma

---

²⁰ Flachbart Ernő feljegyzése. Budapest, 1939. szept. 26. OL ME Nemzetiségi o. 61. cs. L 19282/1939.

²¹ Kozma Miklós levele Rác Dezsőhöz, az MTI londoni tudósítójához. Budapest, 1939. szept. 28. OL Kozma-iratok. 27. cs.

²² Flachbart Ernő feljegyzései szept. 27, ill. 28., továbbá összefoglaló jellegű feljegyzése „Egyes magyarorosz országgyűlési képviselők panaszai” címmel. OL ME Nemzetiségi o. 61. cs. L 19282/1939.

középosztálybeliektől lehet hallani, hogy tulajdonképpen már evolúciós állapotban levő nemzeti állam, sőt a nácizmus felé evez. Ezt feltételezni semmi okunk nincs.” Kozma kitért a Szovjetunió nemzetiségi politikájára is,²³ és rámutatott, hogy annak „liberalizmusa” korántsem jogosíthat fel olyan reményekre, hogy a Szovjetunió hamarosan nemzeti államokra bomlik: „Az oroszok államán belül kis-orosz, fehér-orosz és ukrán, és egyéb gondolatok is fejlődnek, de mindez ma nem politikai alapon, hanem kulturális és népi alapon mozog. Lehet, hogy idővel kialakulhat valami, de Oroszország vezető gondolata ma is abszolút kommunista.” Kozma utalt arra, hogy már a németek ukrán-terveiben Magyarországra nézve „irtózatosszerű veszélyt” látott; azonban „az aggodalom ma sokkal fokozottabban jogosult, mert nem 40 és egynéhány milliós ukrán állam jelentkezik a határon, hanem jelentkezik az egész orosz birodalom óriási súlyával”. Mint mondotta, „az új helyzet ma bennünket Európa két legnagyobb hatalma közé szorít... A mi helyzetünk az adott esetben Erdély egykori helyzete a török és a császár közt.” De véleménye szerint a németek is rosszul jártak: „Németországnak a lengyel háborúig korlátlan és könnyű lehetőségei voltak kelet felé. Ma olyan helyzet állott elő, hogy közép- és kelet-európai kérdésekben Oroszországnak is igen erős befolyása lesz, és a német törekvéseket keresztezi észak-déli irányú erő.” Kozma tartott attól is, hogy a szovjet „világforradalmasító” propagandája Magyarországra most könnyen utat talál, s a magyarországi földbirtokmegosztás aránytalanságai miatt a belső helyzet kedvez ennek. Ezzel kapcsolatban az egyik véglet, „ha valaki azt képzelem, hogy minden maradhat a régiben”. A másik, „amit Magyarországon máris hallhat az ember”, hogy az orosz szomszédság következtében olyan intézkedéseket kell tenni, amelyek „levezetik” a szovjet befolyást. Kozma szerint azonban „ez az út forradalomba is vihetne”; szó sem lehet tehát arról, hogy „azért, mert a mai helyzet bekövetkezett, nyaklók nélkül csináljunk meg mindent, akár a földbirtokreformot, akár pedig egyéb berendezkedéseket...” Véleménye szerint „meg kell találni a józan utat. A legjobb persze az volna, ha a magyar politikai pártok sorsdöntő kérdésekben közös megegyezésre jutnának.”²⁴

Az október 5-i pártközi konferencián az ellenzéki pártok képviselői a szovjet szomszédság folytán előállott helyzetre hivatkozva sürgették a legfontosabb szociális kérdések megoldását. A szociáldemokrata Szeder Ferenc szerint „nem lehet közömbös az a tény, hogy Oroszország 150 kilométeren határos Magyarországgal”. Utalt arra, hogy „a bolsevizmus legmerészebb álma volt ez 1919-ben”, és szemrehányást tett a németeknek, akik „most hozzásegítettek bennünket ennek az álmnak megvalósításához”. Megállapította: „ennek túlságos közelségnek a lelki hatásai a tömegekben máris jelentkeznek”, s ezek a jelenségek „meggondolásra kell, hogy késztessenek mindenkit abban a tekintetben, hogy szociálpolitikai téren, azután földbirtokpolitikai téren, sokkal nagyobb lépésekkel kell előbbre haladnunk, ha nem akarunk – hangsúlyozom, nem akarok jós lenni – arra a sorsra jutni, amely sorsra jutottak most Lengyelországban”, ahol a parasztok erő-

²³ Vö. DOLMÁNYOS ISTVÁN: *A nemzetiségi politika története a Szovjetunióban*. Bp. 1964.

²⁴ Vezetői értekezlet az MTI-ben. 1939. szept. 30. Kozma-iratok. 10. cs. Adatgyűjtemény. II. 1939.

szakkal felosztották az önkéntes parcellázástól húzódozó Radziwil herceg birtokát.

A kisgazdapárt vezére, Eckhardt Tibor is arról beszélt, hogy „számolnunk kell azzal, hogy a szomszédban a Kárpátok tetején ott van már a szovjetorosz hadsereg; ...ilyen körülmények között talán gyorsabban, messzebbmenően kell a konzekvenciákat levonni, mint ahogy ez eddig történt”. Mint rámutatott, „Szovjetországnak határaink felé való előnyomulása következtében sem kívánatos a nagybirtoknak olyan mértékű túltengése, hogy ne lehessen a parasztnak földhöz jutni”. A kisbérleti rendszer kiterjesztése nem helyettesítheti a földet tulajdonba adó földreformot, mert „a kisbérelő a legelégedetlenebb rétege a falunak”, és a finnországi tapasztalatok is azt mutatták, hogy „a kisbérlők voltak a bolsevisták, és a kisgazdák voltak azok, akik kiverték a vörösöket. Ebből sokat lehet tanulni, mert Magyarországon, ha ilyen küzdelemre újból sor kerülne, valószínűleg ugyanígy volna a cezúra a rétegek között.” Eckhardt hangsúlyozta annak fontosságát, hogy konzervatív vezetés alatt történjenek meg a szükséges földbirtokpolitikai intézkedések, mert különben, ha a konzervatív vezetés csődöt mond, „majd forradalmi és radikális irányzatok fogják drágán, keservesen, mindannyiunk kárára és az egész ország szegényére megcsinálni azt, amit mi idejében nem tudtunk megcsinálni”.²⁵

A szovjet szomszédság folytán előállott új helyzet megvilágításával igen érdekesen foglalkozott egy „Magyar Testvéreim!” kezdetű, ismeretlen eredetű röpirat. Ez is kiemeli a szovjet rendszer célkitűzéseinek, elveinek változatlanságát, sőt a rendszer meggyengüléséről szóló híresztelésekkel szemben annak megszilárdulását, de a hangsúlyt nem a szomszédság esetleges veszélyére, hanem a korrekt államközi kapcsolatok kialakulásának lehetőségére vetette: „Ne áltassuk magunkat! A kommunizmus társadalmi és termelési rendszere sohasem volt oly általános Oroszországban, mint most, amikor már az egyéni kisbirtoklást is kiküszöbölik a mezőgazdaságban... Ne akarjuk azt hinni, hogy enyhébb szelek járnak a végtelen orosz síkságot... most nem erről van szó, hanem arról, hogy Magyarország, mint állam, mit lásson most Szovjetországon, mint államban. Ellenséget? Semmi esetre sem. Ezt le kell szögeznünk, mint ahogyan Szovjetországnak is első dolga volt utóbbi megmozdulása után, hogy felvegye Magyarországgal a diplomáciai összeköttetést, jöllehet ezt még október elejéig Jugoszláviával, tehát egy szláv állammal sem vette fel.” A röpirat szerint már csak azért sem kell tartani egy magyarországi szovjet beavatkozástól, mert ezt – Romániával való összeköttetésének biztonsága érdekében – Németország sem tűrné: „számára létkérdés, hogy Szovjetországon érdektelen maradjon a Kárpát-koszorúta magyar élettér tekintetében.” A szovjettel való jó viszony fontosságát a röpirat az Erdéllyel kapcsolatos magyar revíziós törekvések szempontjából is aláhúzta: elképzelhetőnek tartotta, hogy a Romániával szembeni magyar igények érvényesítésére valamint a polgárháború idején Románia által elragadott ukránlakta besszarábiai területek

---

²⁵ Pártközi konferencia 1939. okt. 5. OL A képviselőház által kiküldött bizottságok jegyzőkönyvei. 19. köt.

Szovjetunió általi felszabadítására egyidejűleg kerüljön sor: „Új szomszédunk elbírálásánál azzal is számoljunk, hogy közösen érdekelve vagyunk ősi magyar és színorosz területekkel egy harmadik országban, és eljöhet az ideje annak, hogy egyszerre kell jussunkat a közös szomszédnál érvényesítenünk.” Belpolitikai szempontból a szociális reformok mellett foglalt állást: „Oroszország szomszédságában nem látunk semmi veszélyt, a bolsevizmus közelségében sem, ha a magyarság a gazdasági lehetőségek határáig megtesz mindent belső szociális feszültségeinek enyhítése érdekében.” Mint hangsúlyozta, „a nemzetiszocializmus és a bolsevizmus között csak ez a magyar állam folytathatja történelmi életét”.²⁶

Az új helyzet megítélésében voltak olyan hangok is, amelyek a szovjet szomszédságot az egyoldalú német nyomás ellensúlyozása szempontjából kifejezetten előnyösnek vélték. A Magyar Revíziós Liga párizsi titkárságának jelentése szerint „Németország és Oroszország között a függetlenségünket talán könnyebben védhetjük meg, mint ahogyha Ruthénföldön is a németek szomszédságába jutottunk volna, s egyoldalú nyomásnak lettünk volna kitéve. Az adott körülmények között a németek Oroszországra való tekintettel kénytelenek lesznek valószínűleg mérsékelni Magyarországra irányuló ambícióikat.²⁷ A magyar kormány azonban, mint látni fogjuk, nem élt ezzel a lehetőséggel; nem hogy lazított volna a német birodalommal fennálló kapcsolatain, hanem a szovjettől rettegve még szorosabbra fűzte azokat; biztosította a német kormányt, hogy szó sem lehet bármiféle magyar–szovjet együttműködésről. Sőt, óvatos célzásokat tett a német kormánynak arra, hogy a szovjettel való egyezmény tévút, amelyről jó lenne letérni.

Szeptember végén, október elején erélyes intézkedések történtek Kárpát-Ukrajnában. A csendőrség az átvonult lengyel menekültektől visszamaradt fegyverek és lőszeres után kutatott, besúgási díjakat fizetve, mert hiába doboltatták ki azok kötelező beszolgáltatását.²⁸ Besúgóhálózat kiépítését a kommunisták kinyomozására és a gyanús jelenségek azonnali bejelentésére is a legsürgősebb feladatok egyikeként tartották. A Perényi kormányzói biztos elnökletével Ungváron október 9-én megtartott értekezlet során kialakult vélemény szerint három kategória jöhet számításba a bizalmi rendszer kiépítésénél: 1. az állásukat féltő tanítók, 2. az iparigazolványuk visszakapásáért folyamodó zsidók, 3. a szovjetet ateista és antiklerikális propagandája miatt gyűlölő papok. Elsősorban e kategóriák közül kell a kárpát-ukrajnai rendőrségi kirendeltségeknek a megbízhatónak látszó egyéneket – kellő ellenőrzés után – a bizalmi szolgálatba beszervezniük. Mint megállapították: „a kárpátaljai nem kívánatos politikai mozgalmak szellemi irányítása szempontjából Ungvár, Munkács, Huszt, Beregszász jöhetnek elsősorban tekintetbe, épp ezért a bizalmas természetű államrendészeti megfigyelések ezekre a helyekre különös intenzitással terjesztendő ki.” Elhatározták, hogy a rendőrség és csendőrség által kiépített bizalmi hálózattól függetlenül, a kormányzói biztos is

---

²⁶ „Magyar Testvéreim!” kezdetű röpirat. Kozma-iratok. 10. cs. Adatgyűjtemény. II. 1939.

²⁷ A Revíziós Liga párizsi titkárságának jelentése. Párizs, 1939. okt. 6. OL ME Tájékoztatói o. 7. cs. B 207.

²⁸ A kassai csendőrkerületi parancsnokság jelentése. Kassa, 1939. szept. 30. OL BM Res. 1939–2–13371.

beszervez 10–15 „bizalmi egyént” a kárpátukrán lakosság „szellemi vezetői” közül akiknek díjazására 500 pengős keret áll rendelkezésére. A belügyminiszter annak érdekében, hogy „a megfigyelés, leleplezés és megtorlás a mindenkori politikai célszerűségi követelményeknek figyelembevételével, egységes szempontok szerint, gyorsan, és magasabb központból irányítottassanak”, az ungvári „határvidéki kapitányság” és kirendeltségei, valamint az ungvári, munkácsi és beregszászi rendőrkapitányság politikai-rendészeti és határrendészeti szolgálatának irányítását maga vette kezébe. Intézkedés történt, hogy e kapitányságok „fogdahelyiségekkel, megfelelő számú kézibilinccsel sürgősen elláttassanak”.²⁹

Míg a Kárpát-Ukrajna belső helyzete miatti aggodalom ilyen intézkedésekre késztette a magyar kormányt, kifelé erőt, biztonságot, megelégedettséget kívánt sugároztatni a rádió hullámain: „a változott határviszonyok kívánatossá teszik néhány jelentős kárpátaljai egyéniség politikai vonatkozású megszólalását.” E szempontból mindenekelőtt Demkót, Ilniczkyt, Marinát és Perényit vették tekintetbe.³⁰ Azonban a rádióelőadások és rádiónyilatkozatok eleven cáfolatául egyre nyugtalanítóbb jelenségekkel kellett szembenéznie Kárpát-Ukrajnában. A magyar határvadászoknál szolgáló körösmezői kárpátukrán legények átszöktek a határon;³¹ hasonló lépésre szánták el magukat a munkát nem találó volóci, szajkófalvi napszamosok.³² A kezdetben szórványos átszökések néhány napon belül tömegmozgalommá váltak; már nemcsak a határszéli területekről, hanem Kárpát-Ukrajna belsejéből is csoportosan keltek útra a magyar katonai vagy leventeszolgálat alól magukat kivonó fiatalok, munkanélküli napszamosok, állásukat veszített tisztviselők, üldözött értelmiségiek, tanulási lehetőségtől megfosztott vagy magyar iskolába kényszerített diákok.³³ A Szovjetunióba akartak kivándorolni, ahol van munka és ahol megbecsülik a munkást, ahol lehet tanulni, kulturálódni; elnyomástól, kiuzsorázástól, megaláztatástól mentes, emberi életet élni. Útra készülődésüket és a határon való átjuttatásukat a feleledő kárpát-ukrajnai kommunista helyi szervezetek segítették. Ezek a nép súlyos megélhetési problémáinak enyhítésére irányuló fáradozásukat a szovjet társadalmi viszonyok propagálásával kapcsolták össze.³⁴

²⁹ OL BM Res. 1939–2–7834, 1939–2–15121.

³⁰ Cs. Szabó László feljegyzése. Budapest, 1939. okt. 12. OL Kozma-iratok. 10. cs. Adatgyűjtemény. II. 1939.

³¹ M. Flintis „nemzetgyalázási” ügye. OL ME Nemzetiségi o. 55. cs. Fotokópiák a kassai kir. ügyészség vádemelési indítványairól. 1938. B 5063/2.

³² ME Nemzetiségi o. 55. cs. Fotokópiák, 1939. B 5754/1. F. Mircsicska ügye; 94. cs. G 16305/1941: I. Vaszilkum és J. Matyinkó ügye.

³³ A rendőrség határvidéki kapitányságának jelentése. Ungvár, 1939. nov. 14. OL BM Res. 1939–2–14001.

³⁴ Szajkófalván Matyinkó szervezte 1939. október–novemberben a kivándorlást: „Ha akarod, hogy jobb dolgod legyen, és van kommunista igazolványod, akkor gyere velem, iratkozzál be, és jössz velem Szovjetbe. Már többen vannak, akik készen állnak, hogy Oroszországba menjenek, csak alkalmas időt várnak.” Vaszilkum pedig arra mutatott rá, hogy „Oroszországban a munkásosztálynak könnyebb a megélhetése, mint Kárpátalján, mert többet fizetnek nekik, kíméletesebben bánnak velük.” OL ME Nemzetiségi o. 94. cs. 16305/1941.

Szovjet részről azonban ellenzés mutatkozott az átszökésekkel szemben. Egyrészt azért, mert kínos gonddal ügyeltek arra, hogy semmi olyan momentum ne forduljon elő, ami a magyar kormánnyal kiépíteni szándékozott jó viszonyt zavarhatná; ami azt a látszatot kelthetné, hogy a Szovjetunió a kárpát-ukrajnai viszonyokat kihasználva beavatkozik Magyarország belügyeibe. Ezért minden olyan feltételezés kizárására, hogy ezek az átszökések szovjet részről szervezettek, akár egy kárpát-ukrajnai hangulatkeltés, akár később visszajuttatandó ügynökök beszerzése céljából, a szovjet katonai szervek már október 3-án arra kérték a magyar határőrséget, hogy az átszökéseket akadályozzák meg; maguk részéről pedig kijelentették, hogy az átszökötteket összegyűjtik és visszateszik a határon.³⁵ Biztonsági okok is ezt az eljárást tették szükségessé. A német–szovjet egyezmény ellenére szovjet részről nem alaptalanul voltak bizalmatlanok a németek iránt, akiknek közismerten jó kárpát-ukrajnai kapcsolatai fokozott kémveszélyt jelentettek. A határt átlépők közül – akiket a szovjet hatóságok táborokban gyűjtöttek össze –, többnyire csak azok kerültek el a visszatoloncoltatást, akik mint kommunisták, megfelelően igazolni tudták magukat. Akik az Uzsoktól nyugatra eső, németek által megszállt határrészen keresztül, kerülőúton próbáltak szovjet-ukrán területre jutni, a magyar határvédelmi szervekkel együttműködő német szervekbe ütköztek.³⁶ Ezek az intézkedések természetesen igen érzékenyen sújtották azokat, akik a visszatoloncolás következtében a magyar biztonsági szervek kezére kerültek. Október közepén már mintegy száz ilyen egyén ellen folyt eljárás. Kegyetlenül vallatták őket, hogy nem kaptak-e valamiféle szovjet megbízást, majd többet közülük néhány hónapra börtönbe is vetettek. Mégis egyre többen és többen vállalták ezt a súlyos kockázatot is; október végéig 457-re emelkedett a sikeresen kiszököttek száma.³⁷

A szovjet kormány október folyamán azt a kívánságát fejezte ki a moszkvai magyar követ útján, hogy a határforgalom Magyarország és a Szovjetunió között szerződésileg szabályoztassék. A magyar kormány azonban ez elől kitért, mert nem kívánta egy ilyen szerződés kötésével a lengyelországi ukrán területek felszabadítását de jure elismerni. Inkább egy széles körű kereskedelmi és hajózási szerződés megkötését tervezte.³⁸

A határon álló szovjet hadsereggel kapcsolatos aggodalmak légkörében történt, hogy a kárpátukrán származású Szatmári (Szaucsuk) László kassai lakásán lefoglaltak egy „Huszt, 1939. október hó 5-én” keltezésű, még aláíratlan, és elküldésre váró gépírásos levelet „Szovjetország budapesti követének”. Ennek írója kéri, „legyen oly szíves közölni Sztálin és Molotov bátyuskákkal, hogy mi, a Kárpátalján élő ruszinok, nagyon szépen kérjük őket, hogy ... minket Oroszország anyánkhöz csatoljanak!” A kárpátukrán nyelvű levél lefesti az ezeréves magyar uralom alatti rabságot, a csehszlovák uralom alatti jobb éveket, majd az

---

³⁵ Belügyminisztériumi átirat. 1939. okt. 10. OL ME Nemzetiségi o. 66. cs. P 19577/1939.

³⁶ Feljegyzés. 1939. okt. 17. OL BM Res. 1939–2–15121.

³⁷ A határvidéki rendőrkapitányság jelentése. Ungvár, 1939. nov. 2. OL ME Nemzetiségi o. 66. cs. P 20195/1939.

³⁸ OL ME Nemzetiségi o. 85. cs. P 18937/1940.

újra visszatért magyarok vad terrorját, s e szavakkal zárul: „Minden faj nemzetével egyesül, miért élünk csak mi oroszok szétválasztva? Az Önök kezében van az erő, egyesítsenek minket, és mi gyengék, Önöknek hálásak leszünk, mert rab-ságunk megszűnik.”³⁹

Október 13-áról 14-ére virradólag Kárpát-Ukrajna mintegy 30 községében szórta szét gépkocsiról egy röplapot, amely a magyar hatóságokban főleg azáltal keltett rémületet, hogy a határon álló szovjet csapatok nevében biztatja a kárpát-ukrán népet, rázza le az ezeréves magyar ígát: „Várjuk a pillanatot, amikor felüti-tek fejeteket és várjuk az alkalmat, hogy segítségetekre legyünk az ellenség szarvának letörésében.”⁴⁰ A magyar hadsereg attól tartott, hogy a szovjet csapatok talán tényleg be akarnak vonulni Kárpát-Ukrajnába a „fajtestvéri érdekek védelme” címén, s ügynökeik révén ehhez készítik elő a talajt egy felkelés kirobbantásával.⁴¹ Az ez ügyben nagyszámú katonai és csendőrnnyomozóval megindított széles körű vizsgálat egységes irányítását Hajnácskői László csendőralezredes, a vezérkari főnökség II. defenzív osztályának vezetője végezte. Az ungvári határvidéki rendőrkapitányság jelentése szerint „a nyomozás folyamán megállapítást nyert, hogy a röpcédula készítése és elszórása nem Oroszországból kiinduló propagandatevékenység eredménye, hanem ennek tetteseit Kárpátalján kell keresni”. Hamarosan fel is fedték, hogy „a már jelentett orosz nyelvű röpcédula-ügynek értelmi szerzője és végrehajtója Ivan Popovics paszikai tanító. A röpiratot ő szerkesztette, gépelte és sokszorosította több mint 1000 példányban.”⁴²

Munkácson, ahol október közepén a „Magyar feltámadás” című filmet játszották, a megtekintésre kivezényelt diákok egymás közt arról beszéltek, hogy „nem ez lesz az igazi feltámadás, hanem a moszkvai. Majd bejönnek az oroszok.”⁴³ A városban a házak falait teleragasztották enyveshátú kis cédulákkal, („nyalókákka”), amelyeken vörös lobogó és sarló-kalapácsos díszítés mellett ez a felírás volt olvasható: „Se nem nyilas, se nem MÉP, vörös marad ez a nép!”⁴⁴ A bilkei diákok kiforgatták a leventenótát: „Hajnalodik, közeleg a reggel – Jön Sztálin a vörös hadsereggel.”⁴⁵ Eljárás indult Jozsif Miszla bábakúti erdőőr ellen a magyar állam és nemzet megbecsülése ellen irányuló vétség tárgyában”, mert kijelentette: „Az én szobámban nincs helye a kormányzó arcképének.”⁴⁶ Sombor-Schweinitzer rendőrfőtanácsos október 31-én így jellemezte a kárpát-ukrajna

³⁹ A kassai kir. ügyészség vádemelési indítványa Szatmári (Szaucsuk) László ellen. Kassa 1939. dec. 14. OL ME Nemzetiségi o. 94. cs. G 16282/1941.

⁴⁰ A „Leigázott kárpátorosz föld orosz népe” kezdetű röplap eredetije. OL ME Nemzetiségi o. 66. cs. P 19973/1939., egykorú hivatalos magyar fordítása. Uo. 61. cs. L 20783/1939.

⁴¹ A határvidéki rendőrkapitányság jelentése. Ungvár, 1939. nov. 3. OL BM Res. 1939–2–14001.

⁴² OL ME Nemzetiségi o. 66. cs. P 19623; P 20195/1939.

⁴³ Komlóssy János „nemzetgyalázási” ügye. OL ME Nemzetiségi o. 72/a cs. G 15772/1940.

⁴⁴ Bereg és Ugocsa egyesített vármegyék főispánjának jelentése. Beregszász, 1939. okt. 19. OL ME Nemzetiségi o. 55. cs. G 19707/1939.

⁴⁵ Bilkei diákok „nemzetgyalázási” ügye. 1939. okt. 30. OL ME Nemzetiségi o. 93. cs. G 15528/1941.

⁴⁶ OL ME Nemzetiségi o. 55. cs. Fotokópiák, 1939. B 5047/5.

helyzetet: „Szembeötlő a kárpátaljai városok és községek látogatása során, hogy a házak falán meglehetősen sűrűn láthatók vörös festékekkel festett szovjet csillagok és sarló és kalapács... A magyarorosz parasztság alig csinál titkot abból a reménységéből, hogy rövidesen bejönnek a vörösök, és egyesülhetnek a szovjetoroszokkal. Ha csendőr, vagy más magyar hatósági személy nincs jelen, a legnyiltabban beszélnek erről... tudnak arról, hogy a lengyel–ukrán nagybirtokokat felosztották az ottani parasztság körében; hogy mindenütt szovjettanácsok alakultak...”⁴⁷ Október végén hirdették ki Nyugat-Ukrajnában a szovjethatalmat, s a Szovjetunió legfelső tanácsának november 1-én és 2-án tartott ülése egyesítette ezt a területet az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasággal.⁴⁸

A kárpát-ukrajnai kommunista veszedelem leküzdésére Teleki Pál miniszterelnöknek felajánlotta segítségét Kerkai Jenő jezsuita páter, a KALOT országos főtitkára, bejelentve, hogy a katolikus legényegyletek vezetése alatt álló országos titkársága „Kárpátalja agrárnépének és ifjúságának világnézeti, kulturális, és szociális meghódítását vállalni meri”. Mint hangsúlyozta, „döntő jelentőségű a magyarorosz ifjúság világnézeti megszervezése, annál is inkább, mert az új határ mögött már lesben áll a vörös végveszedelem”, és „nem utolsósorban a magyarorosz agrárfjúság megnyerésén fordul meg az is, hogy Kárpátalja népe valóban magáévá teszi-e a Dunavölgyének gazdasági egymásrautaltságát, a magántulajdon alapján, szemben a szomszéd bolsevizmus megtévesztő földosztásával”. A KALOT eddigi (szlovák, német) kisebbségi titkárságai mellé meg akarja szervezni a „magyarorosz” titkárságot is, amely Kárpát-Ukrajnában agitátorképző tanfolyamokat rendezne – egy-egy központi fekvésű faluban – a környék ifjúsága számára, hogy „ismerjék meg a magyarorosz ifjak is a sejt módszeres szervezkedés előnyeit, és ők maguk hirdessék meg a keresztény és nemzeti gondolatot Kárpátalja népének”.⁴⁹

Kárpát-Ukrajnában a kommunistaellenes erők legfőbb bázisa a görög katolikus klérus volt, amely „favorizált helyzetét, a népre gyakorolt befolyását, és anyagi helyzetét látja veszélyeztetve az új szomszéd megjelenésével. Soha olyan lojálisak nem voltak a magyar állammal szemben, mint most.” Sztojka püspök utasította papjait, hogy mélyítsék el híveikkel kapcsolataikat, „mivel a kommunista mozgalom elsősorban ellenük irányul, úgyis mint papok, úgyis mint földbirtokosok ellen”. Elrendelte, hogy a templomokban prédikálják azt, hogy a szovjetek kidöntik a fészületeket.⁵⁰ A valóságban – mint szovjetellenes ukrán nacionalista vezérek is elismerték – a szovjet csapatok gondosan ügyeltek a felszabadított Nyugat-Ukrajnában a vallásszabadság háborítatlanságára.⁵¹

⁴⁷ „A kárpátaljai helyzet.” OL BM Res. 1939–2–7834.

⁴⁸ *A Nagy Honvédő Háború története*. I. 249. l.

⁴⁹ P. Kerkai Jenő beadványa. Budapest, 1939. nov. 21. OL ME Nemzetiségi o. 61. cs. L 20306/1939.

⁵⁰ „Kárpátaljai helyzetkép.” Budapest, 1939. nov. 30. OL ME Tájékoztatási o. 4. cs. B 36/a. 358.

⁵¹ A Revíziós Liga londoni titkárságának jelentése. London, 1939. nov. 21. OL ME Tájékoztatási o. 7. cs. B 373.

A kárpát-ukrajnai kommunista mozgalom felelevenedésével kapcsolatban a nyilasok is hallatták hangjukat. Lill József parlamenti interpellációja számon kérte a belügyminisztertől, hogy épp azt az erőt, a nemzetiszocializmust nyomja el, amely, „természeténél fogva, alaptörvényeinél fogva, egyedül és kizárólag természetes ellenszere a kommunizmusnak”.⁵²

A kormány azonban úgy vélte, nem szorul nyilas segítségre, megvan a maga kellő gyakorlata a kommunisták üldözésében. A kárpát-ukrajnai kommunista mozgalmat is lényegében rendőri ügyként kezelte, s úgy tűnt, hogy a kárpát-ukrajnai események az autonómia-törvényjavaslat előkészítésének munkálatait nem zavarhatják meg. Teleki ugyanis a szovjet szomszédságot úgy fogta fel, hogy az inkább sürgeti, mint halaszthatóvá vagy elejthetővé teszi az autonómia-törvényjavaslat betérjesztését. De az új helyzet természetesen az ő szemében is fokozott figyelemztetés volt arra, hogy az autonómia semmiképpen sem jelentheti az országhoz fűződő kapcsolatok lazítását. Amikor október elején az Egyed professzor által készített törvényjavaslat-szöveget véleményezés végett megküldte az egyes minisztereknek, kijelentette: „Helyesnek tartanám az önkormányzatra vonatkozó ezen általános törvénnyel egyidejűleg egyes törvényeink novelláris kiegészítését, egyrészt, mert erre szükség van, másrészt annak dokumentálására is, hogy az önkormányzati törvény nem alaptörvénye Kárpátaljának, hanem önkormányzata különböző törvényeinkben van lefektetve, ami a magyar alkotmány szellemének jobban megfelel.” Hómant pedig külön megkérte: „Hálás volnék, ha Egyed elaborátumát történelmileg aláfestened, különösen például a helytartó és vajda ketősségére vonatkozólag stb., hogy a törvénynek a hagyományokban való megalapozottságát jobban aláfessük.”⁵³

Telekinek az autonómiával kapcsolatos elgondolásaiba bepillantást engednek bizalmas munkatársának, Rónai Andrásnak 1939 őszi előadásai, cikkei. A Rónai által hangsúlyozott alapgondolat az, hogy a Kárpát-medence „egységes tér, nem birtokolható részleteiben”, „a Kárpát-medencében egységes államnak kell felépülnie”, s erre kizárólag a magyarság képes. De figyelemztetett: „Ne higyjük azt, hogy csak azért, mert a természet hazánknak jó határokat adott, hogy csak azért, mert egy központ felé folynak a folyók, összefüggnek a területek, mert itt maguk a természeti viszonyok működnek közre és követelik a Kárpát-medence egységes politikai státusát, ne higyjük, hogy mind ezért a kívánt egység előbb-utóbb magától megszületik a mi kedvünknek megfelelően, és visszahullnak a mi életünkbe a tőlünk elszakított területek akkor is, ha a kisujjunkt sem mozgatjuk meg.” A Kárpát-medencei egységes magyar birodalom feltámasztásának az a feltétele, hogy az elszakadt területek összefüggő tömbben élő nemzetiségei részére – visszatérésük esetén – a magyar államon belül olyan közjogi kereteket alakítsunk ki, amelyekben belül magukat érezhetik gazdának, úrnak. Ez a gondolat történelmi megalapozottságú, hiszen valaha a kunok, jászok, szepesi németek, erdélyi szászok a magyar megerendszeren kívül álló területi auto-

---

⁵² KN 1939/III. 85. l. Lill János interpellációja, 1939. nov. 15-én.

⁵³ OL ME Nemzetiségi o. 61. cs. L 19546/1939.

nomiát élveztek. A kárpátukrán területnek nem volt ilyen különállása; tulajdonképpen ma sem a jelen reális szükségletei kívánják meg számára az autonómia biztosítását, hanem – eltekintve a kárpát-ukrajnai autonómia csehszlovák uralom alatti előzményeitől – az az elgondolás, amely „az új Magyarországot az ezeréves tradíciók alapján minden itt lakó náció számára kedves és szabad otthonná akarja felépíteni”. Mint Rónai rámutat, a területi autonómia „a közigazgatás, a kultúrpolitika, és gazdaságpolitika több nyelvű és párhuzamos berendezkedését kívánja meg”. Tehát „nem szabad a múlt századnak abba a felszínes hazafiságába és sovinizmusába esnünk, helyesebben abban megmaradnunk, mely szerint a magyar államot csak magyarul beszélő állampolgárok tarthatják fenn, s annak keretében más nyelven istent-tisztelni, közigazgatni, tudományt hinteni nem lehet”. Utal ezzel kapcsolatban a legfőbb nehézségre: „hogya a mai magyar gondolkodás bevegje azt, hogy lehessen egy Ruténföld, egy Tótföld, egy Román-tartomány a magyar állam keretén belül, anélkül, hogy ezért naponta kellene bosszankodnunk vagy jajgatnunk.” Hangsúlyozza, hogy „e nemzetiségi keretek nemcsak a helyi nemzetiségi érdekek helyes szolgálatát mozdítják elő, hanem határt is szabnak egyes törekvések érvényesülésének. Éppen ezért ez a desintegráció – mely a legfőbb kötelékeket különben sem érinti – nem szétoldja a kévét, hanem marokba fogva, inkább összekötni engedi.”⁵⁴

A Magyar Szemle októberi számában Illiczky írt az autonómiáról. A magyaroktól a nemzetiségi kérdésben tanúsított közfelfogás revideálását kérte, mert „vannak, akik ma is abban látják a ruszin »autonómiát«, hogy a legszegényebb kárpátaljai vidékek népe szabadon fog lejárni a nagy magyar Alföldre, tutajozás, meg aratási és egyéb munkák végzése céljából; hogy lesz egy kevés, amolyan – egyébként igen dicséretes – Egan-féle hegyvidéki segítőakció, s hogy a tisztára ruszin falvak iskolai tanítási nyelve ruszin marad. S ezzel végét is szabnák a további ruszin nemzeti jogoknak.” A kárpátukránoktól pedig politikai egységük megvalósítását sürgette. Ennek az egységnek „magva és alapja” véleménye szerint csak Bródy és pártja lehet; Fenczik és hívei csatlakozásával „csak erősödnék az arcvonal”.⁵⁵

A dolgok azonban másként alakultak. Bródy ugyanis akciót indított Perényi kormányzói biztos pozíciójának aláásására, s ez felháborította a magyar kormányköröket. Amikor Marina október 14-én kihallgatáson volt Horthynál, és Bródyékra célozva kijelentette, hogy „vannak, akik keresztbe fekszenek az országúton s akadályozzák a konszolidációt, és zavart keltenek”, a kormányzó azt felelte, hogy „vagy felállnak az útról, vagy felállítjuk őket, vagy elrugdossuk”.⁵⁶ A szakításra már a következő napokban sor került, amikor Bródy és társai bejelentették Teleki miniszterelnöknek, hogy bizalmatlanok Perényi báróval

⁵⁴ Rónai András A nemzetiségi kérdés mai állapota és a megoldás útjai c. előadása a Fiatal Magyarország Szövetségében, és a Nemzetiségi problémák a Kárpát-medencében c. tanulmánya. OL ME Nemzetiségi o. 68. cs. T 20173/1939.

⁵⁵ ILNICZKY SÁNDOR: *Ruszinok és magyarok*. Magyar Szemle, 1939. évf. 10. sz. 105–113. l.

⁵⁶ Szilágyi Pál jelentése. Ungvár, 1939. okt. 16. OL Kozma-iratok. 10. cs. Adatgyűjtemény. II. 1939.

szemben; többé nem hajlandók kormánytámogató politikát folytatni, hanem kénytelenek ellenzékbe vonulni. Bródy kijelentette, hogy „a Kárpátalján történő eseményekért magáról elhárítja a felelősséget, mert tudja, hogy a nép elégedetlen. Zavargások fognak kitörni, legkésőbb tavasszal, még többen fognak átszökni Szovjetországba, ahol ezekből az emberekből légiót fognak alakítani. A Szovjet pedig könnyen fog alkalmat találni arra, hogy a rendet itt helyreállítsa.”⁵⁷ Bródy tehát azoknak a rémhíreknek felidézésével akart a kormányra hatni, amelyek azt amúgy is erősen foglalkoztatták. De a Bródy által követelt széles körű autonómia e szempontból veszélyesebbnek tűnt, mint a különféle biztosítékokkal körülbástyázott Teleki-féle autonómia, amelyhez Bródy elvesztése árán is ragaszkodtak. Megtartották tehát kormányzói biztosi tisztségben Perényit, a főtanácsadói tisztelet pedig, amelyet eddig – vonakodása ellenére – Bródy számára tartottak fenn, november 20-án Illiczky nagypréposttal töltötték be, kinevezvén egyúttal melléje egy ugyancsak kárpátukrán bábfigurákból álló nyolctagú „véleményező bizottságot”.⁵⁸ Illiczky kijelentette, hogy hiába való volt minden fáradozása, hogy jó irányban hasson Bródyra; már sajnálja, hogy a Magyar Szemlében vezető helyen közölt cikkében oly nyíltan állt ki Bródy és pártja „elhivatott kárpátaljai küldetése” mellett.⁵⁹ Teleki utasítására Bródyt kifizették: „a Bródy-féle gestióból fennmaradt költségek báró Perényi Zsigmond útján elégíttessenek ki, hogy a múltból visszamaradt ügyek most már végleg lezárhatók legyenek. A kormányzói biztos a főtanácsadó útján fogja ezeket az összegeket Bródyhoz eljuttatni.” Bródy lapjainak további megjelenése ellen Telekinek nem volt kifogása.⁶⁰

Bródy elejtése következtében újra előtérbe került Fenczik felhasználása. Megállapítást nyert, hogy utoljára július hóra kapott pénzt, most újra megindították havi 2380 pengős támogatását, miután a miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztálya a kormányzói biztossal alaposan megbeszélte a folyósítás politikai feltételeit.⁶¹ Fenczik igyekezett kihasználni Bródy háttérbeszorulását; a kárpátukrán nép „pártokon felüli” nemzeti egységsszervezetének létrehozására most ő tett kísérletet Magyarorszag Társadalmi Tanács (Magyarorszag Liga) megalapításával.⁶² A Kárpát-Ukrajna határán feltűnt „szovjet veszély” pedig arra ösztönözte, hogy megerősítse a cári orosz emigránsokkal fennálló kapcsolatait. Tanácskozást folytatott a hírhedt Vrangel tábornok Budapestre látogató öccsével, aki az európai cári-orosz emigránsoknak Párizsban élő egyik legfőbb vezetője volt.⁶³

---

⁵⁷ Szilágyi Pál jelentése. Ungvár, 1939. okt. 22. OL Kozma-iratok. 10. cs. Adatgyűjtemény. II. 1939.

⁵⁸ OL ME Nemzetiségi o. 61. cs. L 20200/1939. és Kárpáti Vasárnap, 1939. dec. 3.

⁵⁹ Szilágyi Pál jelentése. Ungvár, 1939. okt. 22. OL Kozma-iratok. 10. cs. Adatgyűjtemény. II. 1939.

⁶⁰ Feljegyzés. 1939. nov. 25. OL Küm. Békeelőkészítő o. XXVI-2.

⁶¹ Bródy és Fenczik finanszírozása a „Hazai kisebbségek és az idegenben élő magyar állampolgárok támogatása” c. költségvetési rovatról történt. OL ME Nemzetiségi o. 68. cs. T 20418, 20420/1939.

⁶² A csendőrnnyomozó osztályparancsnokság jelentése. Budapest, 1939. nov. 10. OL BM Res. 1939-2-7834.

⁶³ Bizalmi egyén jelentése. Budapest, 1939. okt. 21. OL ME Nemzetiségi o. 61. cs. L 19738/1939.

Bródy „kegyvesztettsége” megcsappantotta hívei számát, s a pártjában mutatkozó bomlási tendenciák elmélyültek. Felmerült az a gondolat, hogy Kaminszky összehívja a párt kongresszusát, ahol Bródynak bizalmatlanságot szavaznak, és a pártból kizárják. Olyan hírek terjedtek el, hogy Bródy odahagyja Kárpát-Ukrajnát, és családjával együtt Amerikába távozik.⁶⁴

Az Egyesült Magyar Pártban a pártélet szünetelt; vezetői főispánok, képviselők lettek, a néppel nem törődtek; a párt önállóságának megszüntetése és a kormánypártba való beolvasztása a küszöbön állt. Az ellenzéki pártok közül a nyilasok és a kiscgazdák kísérletet tettek Kárpát-Ukrajna magyarlakta szegélyének meghódítására; eredményeik azonban igen mérsékeltek voltak, „a közönség jó része... alighanem újból a régi gondolathoz, a kommunizmushoz, szociáldemokráciához húz”.⁶⁵

Az autonómia-tervvel kapcsolatban a magyar kormánynak foglalkoznia kellett a kárpát-ukrajnai pártviszonyok rendezésével. Teleki egyetértett a nemzetiségi ügyosztály azon javaslatával, hogy Kárpát-Ukrajnában „gyakorlatilag az egy-pártrendszerre kellene törekedni, de a ruténséget lehető egységbe foglaló politikai párt soraiba más volt pártok tagjait is be kellene venni, amennyiben ezek hajlandók konstruktív politikát támogatni”.⁶⁶

A parlamentben többször is szóba került az autonómia. A felszólalókat egyrészt az autonóm területen élő magyarság jogainak biztosítása érdekelte,⁶⁷ másrészt arról a „vonzóerőről” beszéltek, amelyet a kárpátukrán autonómiának jelentenie kell „azoknak a népeknek számára, akik még nem tértek vissza”.⁶⁸ A nyilas Hubay Kálmán támadta a kormányt, hogy „még csak jele sincs annak, hogy a miniszterelnök úr ezt a beigért törvényjavaslatot Kárpátalja autonómiájáról be akarná terjeszteni”, s kifogásolva az átmeneti polgári közigazgatás által bevezetett kárpát-ukrajnai közigazgatási kirendeltségek rendszerét, annak a véleményének adott kifejezést, hogy „Kárpátalja megígért autonómiájának sem volna kárára, ha ez az autonómia az ősi magyar vármegyéből nőne ki”.⁶⁹ Mások viszont, mint a szélsőjobboldali Rajniss Ferenc, amikor arról volt szó, hogy autonómiát kell adni a kárpátukrán népnek, mindegyre azt kiáltozta közbe: „Szalonnát!”⁷⁰

Úgyszólván minden kárpát-ukrajnai vonatkozású intézkedés beleütközött az autonómiával szembeni ellenállásba, s csak annak leküzdésével valósulhatott meg. Amikor például 1939 novemberében előkészítő tárgyalások folytak a Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamara felállításáról, Vladár Gábor ezt élesen ellenezte, s Észak-

---

⁶⁴ A csendőrnnyomozó osztályparancsnokság jelentése. Budapest, 1939. dec. 22. OL BM Res. 1939–2–17151.

⁶⁵ Benda László helyzetjelentése. Beregszász, 1939. nov. 25. OL ME Nemzetiségi o. 61. cs. L 20570/1939.

⁶⁶ Feljegyzés. 1939. nov. 25. OL Küm. Békeelőkészítő o. XXVI–2.

⁶⁷ Bencs Zoltán beszéde. 1939. nov. 15. KN 1939/III. 13. l.

⁶⁸ János Áron beszéde. 1939. nov. 21. KN 1939/III. 250. l.

⁶⁸ Hubay Kálmán beszéde. 1939. dec. 12. KN 1939/IV. 5–6. l.

⁷⁰ KN 1939/III. 13. l.

keleti-Felsőtisza Mező- és Erdőgazdasági Kamara elnevezéssel egy olyan érdekképviseleti szervet ajánlott helyette, amely nagyobb területet fog át, mint Kárpát-Ukrajna; biztosítja e területen belül a magyar túlsúlyt, a magyar irányítást és ellenőrzést. Ellenjavaslatával meg akarta akadályozni, hogy ezen érdekképviselet „a meghozandó autonómia-törvénnyel Kárpátalja önkormányzati hatáskörébe utaltassék”. Mint hangsúlyozta, „a kárpátaljai érdekképviselet csak mint a magyar mezőgazdasági érdekképviselet szerves része szervezhető meg”. Az autonómiával kapcsolatos, egyedülállónak egyáltalán nem tekinthető véleménye szerint „szükséges, hogy a magyar állam óriási pénzáldozatai ne azt mozdítsák elő, hogy egy jogilag és gazdaságilag külön terület épülhessen ki, amely az anyaországtól könnyen elszakadhat, hanem azt eredményezzék, hogy ez a terület minél több szállal kapcsolódjék az anyaországhoz”.⁷¹ Teleki azonban keresztülvitte akaratát; a Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamara megalakításáról szóló rendelet értelmében az új szerv sajátosan kárpát-ukrajnai; hivatalos nyelve a magyar és a „magyar-orosz”.⁷²

A kárpát-ukrajnai belső helyzet a rendőri intézkedések ellenére továbbra is forrongó maradt. Zárnya községben újra és újra sarló és kalapács, CCCP-betűk tűntek fel a falakon, oszlopokon, útjelző táblákon;⁷³ Csontos községben a leventekiképzésre kényszerített fiatalok a durva fegyelmezési módszerekkel szemben ellenállást tanúsítottak,⁷⁴ Lauka községben a levente-körzetparancsnok csak szolgálati fegyvere használatával tudta megvédeni magát a fellázadt kárpátukrán leventék elkeseredett dühétől.⁷⁵ Újabb és újabb jelentések érkeztek a szovjet csapatok felszabadító bevonulásának szenvedélyes várásáról, reméléséről. „Addig nem nyugszom meg, amíg a kommunisták ide nem jönnek, amíg itt is nem lesz kommunista világ” – mondotta Körösmezőn egy Verbescsuk nevű napszámos. A kommunizmust éltetve egyre csak biztatta a népet: „Nemsokára átjönnek a határon és megfordul a helyzetünk. Jobb szeretném, ha már kommunista uralom volna, mert az sokkal jobb lenne, mint ezek a magyarok.”⁷⁶ Bilkén Szeninecz vízimolnár hirdette, hogy „az oroszok rövidesen bejönnek Kárpátaljára, és megszállják, mert több az orosz, mint más nemzetiségű; és akkor a grófi földeket és birtokokat szétesztják, hogy mindenkinek legyen földje. Akkor nem lesz úr, hanem mindenki egyforma lesz.” Hallgatói helyeselték: „akkor megszűnne a szegénység”; s a Szovjetuniót egyre emlegették: „ott mindenkinek meg van adva a szabadság.”⁷⁷

A kárpát-ukrajnai magyar hatóságok állandó nyugtalanságban voltak. A készségi állapot idegfeszültsége rendszerint pálinkával oldódott: A Reuter-iroda

---

⁷¹ Feljegyzés a Vladár Gáborral folytatott tárgyalásról. Budapest, 1939. nov. 21. OL ME Nemzetiségi o. 74. cs. H 15134/1940.

⁷² A Budapesti Közlöny 1940. jan. 28-i számában megjelent 450/1940. ME sz. rendelet.

⁷³ OL ME Nemzetiségi o. 72/a. cs. G 15454/1940.

⁷⁴ OL ME Nemzetiségi o. 72/a. cs. G 15728/1940.

⁷⁵ OL ME Nemzetiségi o. 72/a. cs. G 15806/1940.

⁷⁶ OL ME Nemzetiségi o. 72/a. cs. G 15650/1940.

⁷⁷ OL ME Nemzetiségi o. 72/a. cs. G 15650/1940.

és az Associated Press tudósítói mindenütt fegyveres részeg katonákkal találták tömve a kárpát-ukrajnai kocsákat; kísérőjük, a Magyar Revíziós Liga titkára, nem győzött restellkedni előttük.⁷⁸ December 10-ére, majd karácsonyra, aztán pedig vízkeresztre kommunista felkelést vártak, amelynek célja egy szovjet beavatkozás kiváltása volna.⁷⁹ A moszkvai rádió adásai ismételten rámutattak e pánik alaptalanságára, és szóváltották a határon magyar részről megkezdett lázas erődítési munkálatokat, útépitést, katonai baraképületek állítását Szolyván, Percsényben, Rahón, Nagybereznán; megállapítva, hogy ezek az intézkedések „hallatlan tévedésen alapulnak”, hiszen a Szovjetunió felől semmi veszedelem nem fenyegeti Magyarországot. Ezek a védelmi intézkedések arra mutatnak – mondták –, hogy „bár Magyarországgal a viszony normális, ennek az országnak a magatartását úgy látszik mégsem a békés szellem irányítja”.⁸⁰

A magyar kormánykörök, többnyire nem hivatalos megbeszélések formájában, igyekeztek a szovjettel egyezményre lépett németek előtt a szovjet veszélyt hangsúlyozni. Így Kozma Miklós, Frick birodalmi belügyminiszternél tett novemberi látogatása alkalmával részletesen beszélt erről, kijelentve: „ha a lengyelek helyén véletlenül egy botokund vagy zulukaffer állam lett volna, nekünk az is jobb lett volna, mint az orosz.” Frick viszont ezt válaszolta: „Ha az orosz szomszédság magukat annyira irritálja, miért nem csinálták azt, amit Sztójajnak említettem, s amit neki Ribbentrop is mondott: a Kárpát-határ elé miért nem foglaltak el egy darab ukrán területet?” Kozma a következőkkel indokolta, hogy „Magyarország egy ilyen propozícióba nem mehetett bele”: 1. A magyar érdek az, hogy elszigetelje és nem hogy egyesítse a kárpátukránokat a Kárpáton túli ukránsággal; különben is „van elég szlávunk”. 2. „Mi történelmi jogon követeljük határainkat vissza”; hozzánk soha nem tartozott területek elfoglalására nem lett volna jogalap. Ez „a világ szemében egy momentáni helyzet-kihasználás lett volna; ...nem is beszélve arról, hogy ezzel azonnali orosz támadásra adtunk volna okot, mely, kérdés, hogy hol állott volna meg.” Frick erre csak annyit jegyzett meg: „Ah igen, hiszen Magyarország minden igényét a szentistváni gondolatra alapítja.”⁸¹

A magyar kormány nagy figyelemmel kísérte a német–szovjet viszony alakulását. Egy erre vonatkozó berlini jelentés arról a csalódottságról ad számot, amely a németeket már néhány hónappal az egyezménykötés után eltöltötte: „Nem jött létre a remélt katonai megállapodás; bajok mutatkoznak a folyamatban levő gazdasági tárgyalások során ... A németeknek nem sikerül a Szovjet áhított nyersanyagkészletét korlátlanul a birodalom rendelkezésére bocsátani... Az Oroszországból szállítandó áruk 90%-áért fegyverszállítmányokat követelnek az oroszok ... a legmodernebb fegyvergyártmányokat kívánják, amelyekre német rész-

⁷⁸ „Jelentés a kárpátaljai útról.” 1939. dec. 2–5. OL ME Tájékoztatói o. 7. cs. B 410. Revíziós Liga jelentései.

⁷⁹ OL BM Res. 1940–8–16552 és OL ME Nemzetiségi o. 74. cs. H 15208/1940.

⁸⁰ Jelentés a moszkvai rádióadásokról. OL ME Tájékoztatói o. 7. cs. A Revíziós Liga jelentései.

⁸¹ Kozma Miklós levele Teleki Pálhoz. Berlin, 1939. nov. 17. OL Kozma-iratok. 10. cs. Adatgyűjtemény. III. 1939.

ről is szükség van.”⁸² A szovjet kormánynak, amely azért kötötte az egyezményt, hogy elháríthassa a német részről fenyegető veszedelmet és időt nyerhessen, természetesen nem a német hadiipar nyersanyagellátása, hanem épp ellenkezőleg, saját fegyveres védelmi felkészültségének fokozása volt a célja.

Nagyon jellemző hírek érkeztek a németek által megszállt lengyel, illetve a szovjet részről felszabadított ukrán területekről. Míg a németek a megszállt területen brutális kegyetlenséggel gyúrték maguk alá a lakosság lépten-nyomon megmutató ellenállását,⁸³ a szovjet nyugat-ukrajnai politikája a földosztással, a közigazgatás helyi, ukrán kézbe adásával, a lengyelesítés nyomainak elsöprésével és ukrán iskolák ezreinek nyitásával teljesen maga mellé állította a népet.⁸⁴ Ezeket az eredményeket Kisilevski, a londoni ukrán iroda vezetője ismerte el, kijelentvén, hogy „az ukránoknak közelebbi tervük nincs, annyira meg vannak semmisülve”.⁸⁵ A Szovjetunió nyugat-ukrajnai felszabadító tetteinek ez a sikere teljesen kihúzta a talajt a német és angol támogatást élvező ukrán nacionalista emigránsok tevékenysége alól. A németországi emigráns ukrán nacionalista szervezetek után hamarosan a londoni ukrán iroda is a „kommunista veszélyre” való tekintettel abbahagyta propagandáját a kárpát-ukrajnai magyar uralom ellen. Most ellenkezőleg, Mahokin ukrán vezér parancsa a magyarokkal való közös harcra szólított fel – a szovjet kommunizmus ellen.⁸⁶

A német–szovjet egyezmény némi feszültséget hozott létre a tengely hatalmai között; ez adott alapot Mahokinnak arra, hogy Olaszországba utazzon, s ott keressen új támaszt a szovjetellenes ukrán nacionalista cselekvőkhöz. A fasiszta olasz kormány igen nehezményezte, hogy a Szovjetunió a Kárpátokig előrenyomulhatott, s a Balkánt szovjet behatolástól féltve, az 1940. január 5-étől 7-éig Velencében tartózkodó Csáky magyar külügyminiszterrel is a szovjet veszély további fokozódása esetére szükséges teendőket tárgyalta meg. A tárgyalások során Ciano olasz külügyminiszter dühöngve kelt ki a szovjet ellen, Csáky azonban óvakodott magát elragadtatni, s kijelentette, hogy Magyarországra „ez idő szerint nincs orosz nyomás”. Nem ok nélkül kérte kollégáját, hogy mérsékelje a látogatásával kapcsolatban szovjetellenes együttműködést harsogó olasz sajtót, mert szovjet részről hamarosan kérdést intéztek a magyar kormányhoz, igazak-e a hírek, hogy Velencében szovjetellenes paktumot kötöttek? A magyar kormány cáfolatát a szovjet kormány annak ünnepélyes kijelentésével honorálta, hogy nincs támadó szándéka Magyarországgal szemben.⁸⁷

⁸² A Revíziós Liga berlini titkárságának jelentése. Berlin, 1939. dec. 7. OL ME Tájékoztatói o. 7. cs. B 418.

⁸³ Információ a lengyelországi helyzetről. Budapest, 1940. febr. 28. OL ME Tájékoztatói o. 7. cs. A Revíziós Liga jelentései. B 382.

⁸⁴ „A szovjet megszállás alatti terület helyzete.” 1940. jan. 21. OL ME Tájékoztatói o. 7. cs. A Revíziós Liga jelentései.

⁸⁵ A Revíziós Liga londoni titkárságának jelentése. London, 1939. nov. 21. OL ME Tájékoztatói o. 7. cs. B 373.

⁸⁶ OL ME Tájékoztatói o. 7. cs. A Revíziós Liga jelentései. B 452.

⁸⁷ Erdmannsdorff távirata. Budapest, 1940. jan. 12. OL Filmtár, 11686. doboz, 52158–61. Erdmannsdorff távirata. Budapest, 1940. jan. 13. OL Filmtár, 11587. doboz, 52164. Woermann távirata a német követségekhez. Berlin, 1940. jan. 13. OL Filmtár, 11586. doboz, 52166–8.

Teleki újívi rádiószózata alkalmával külön köszöntötte Kárpát-Ukrajna népét. A Budapestre emiatt felrendelt Marina gyakoroltatta be vele a „magyarország” szöveg helyes kiejtését.⁸⁸ Az újesztendő alkalmából az elmúlt év eseményeire visszatekintve, a miniszterelnök Kárpát-Ukrajna birtokbavétele kérdésével a kormány párt értekezletén így foglalkozott: „Mi volt Kárpátalja esete? Az, hogy maradt Csehországnak egy gyarmata, amely azáltal, hogy Csehország megszűnt, senki földje volt. Ha az oroszok már akkor odáig jöttek volna, akkor nem lett volna senki földje, de ma az oroszok azt jelentik ki, jelentették ki, hogy Európa legállandóbb határának az orosz–magyar határt tekintik.”⁸⁹ Az a beállítás, hogy a magyar honvédség 1939 márciusában „senki földjét” foglalt el, természetesen nem felelt meg a valóságnak, hiszen Teleki ezáltal éppen azt hallgatta el, hogy Kárpát-Ukrajna magyar birtokbavétele része volt a Csehszlovákia teljes felosztására irányuló német terveknek, s azt is elhallgatta, hogy ez a lépés a szovjet kormány tiltakozását váltotta ki.⁹⁰ Más kérdés, hogy a szovjet politika ennek ellenére azt a helyes megfontolást követte, hogy nem szabad a magyar kormányt egy fenyegető magatartás felvételével még jobban a németek karjába taszítani, hanem ellenkezőleg, a Kárpát-Ukrajna miatti aggályok eloszlatásával, korrekt magyar–szovjet kapcsolatok kiépítésével oda kell hatni, hogy lehetőleg lazuljanak a magyar kormány németekhez fűződő kapcsolatai.

A magyar kormány különös figyelemmel kísérte a szovjet–román viszony alakulását. A Szovjetunió sohasem mondott le a polgárháború során tőle román részről elvett, ukránlakta Besszarábiáról, és Nyugat-Ukrajna felszabadítása után várható volt, hogy a besszarábiai kérdést szovjet részről előbb-utóbb fel fogják vetni. Teleki ezzel kapcsolatban kijelentette: „Ha egy országból valaki kiveszi a maga részét, mi sem túrünk megkülönböztetést.”⁹¹ A magyar kormánykörök, ismervé és szítva a Dobrudzsára emelt bolgár követeléseket is, valahogy Csehszlovákia mintájára képzeltek el Románia feldarabolását. Bethlen István azonban, a várható fejleményeket latolgatva, már 1940 januárjában megsejtette, hogy a szovjet kormány Besszarábia kérdését a Romániával szembeni más területi igényektől függetlenül, a román kormánnyal való megegyezés útján fogja dűlőre vinni.⁹²

Megjegyzendő egyébként, hogy a magyar kormány, még revíziós vágyai elérése érdekében sem gondolt arra, hogy szorosabban együttműködjék a Szovjetunióval. Mint Csáky velencei tárgyalásai tanúsítják, a Szovjetunió Besszarábiával kapcsol-

---

Schulenburg távirata. Moszkva, 1940. jan. 15. OL Filmtár, 11586. doboz, 52170.

⁸⁸ OL ME Nemzetiségi o. 74. cs. H 15237/1940.

⁸⁹ Bizalmas jelentés Telekinek a legutóbbi kormány párti értekezleten tartott beszédéről. 1940. jan. 25. OL Kozma-iratok. 11. cs. Adatgyűjtemény. I. 1940.

⁹⁰ ADAM i. m. Ukrainszko-ugorszki isztoricsni zvjazki. 108. l.

⁹¹ Bizalmas jelentés Teleki beszédéről. 1940. jan. 25. OL Kozma-iratok. 11. cs. Adatgyűjtemény. I. 1940.

⁹² Kozma Miklós naplófeljegyzése a felsőház külügyi bizottsága jan. 31-i üléséről. 1940. febr. 1. OL Kozma-iratok. 11. cs.

latos várható fellépését ürügyül kívánta felhasználni, hogy „védelembe vehesse” a „veszélyeztetett” Erdélyt; és a fellépés egyidejűségével akarta biztosítani annak sikerét.⁹³ A magyar kormány politikájának alapvető vonása a szovjetellenesség volt, amely ekkor, a már javában dúló finn–szovjet háború idején, magyar szabadcsapatok finnországi frontraküldésében is megnyilvánult.⁹⁴

Teleki a maga részéről némileg visszafogni igyekezett azokat az erőket, amelyek csak az újabb országgyarapítás iránt mutattak érdeklődést, és nem törődtek megfelelően a már megszerzett részek dolgaival. A felsőház külügyi bizottságának január 31-i ülésén „területi igényeink mértékét Teleki abban körvonalazta, hogy területet elfoglalni csak annyira szabad, amennyire azt meg is tudjuk emészteni. E téren Ruszinszkó nem mutatott jó tapasztalatokat... Mindennél szükségesebb a vezető réteg ránevelése arra, hogyan kell közigazgatni és kezelni az újonnan hozzánkkapcsolt területeket”.⁹⁵ Figyelmeztetése ezúttal sem volt alaptalan. A csendőrség január 20-i indokolatlan ublyai vérengzése, amelynek egy férfi és két asszony esett áldozatául, óriási felháborodást keltett Kárpát-Ukrajnában, és növelte a megszállók elleni gyűlöletet.⁹⁶ „Magyarok! Mi ruszinok kikergetünk benneteket az ördögbe, Horthyval együtt! Mi kommunisták vagyunk!” – kiáltozták Várkulcsa községben. Dolhán kézzel írott hirdetményeket ragasztottak ki: „Győzzön a harmadik Internacionále, győzzön a fasizmus felett!” Amikor a magyar hatóságok erőltették március tizenötödike megünneplését, úgy is, mint Kárpát-Ukrajna magyar „felszabadításának” ünnepét, Daniel Popjuk körösmezői munkás kijelentette: „Március 15-ike nekem nem felszabadulás, hanem rabszolgaság, hogy a magyarok alatt kell élni.”⁹⁷

Teleki kívánságára a kommunistaellenes propagandamunkára felajánkozó KALOT ekkor már javában folytatta kárpát-ukrajnai szervezőmunkáját. 1940 februárjában már 104 faluban volt „alapsejtje”. Helyzetképet vettek fel a kárpát-ukrajnai falvakról, megjelölve, kik a kommunistagyanús elemek, s milyen eszközök alkalmazása lenne helyileg célravezető. Tapasztalataik általánosítása alapján ilyen javaslatok születtek: „Gyermekeknek is kellene előadást tartani. Átgúrní még fiatalon őket!” „Néprádió szükséges volna. Igen, de ezzel oroszokat is lehet hallgatni!” Kommunistaellenes propagandaanyagok minél nagyobb tömegű küldését sürgették; így pl. a „Proletárok megváltása” című, az Actio Catholica kiadásában megjelent füzetet.⁹⁸

⁹³ Woermann távirata a német követségekhez. Berlin, 1940. jan. 13. OL Filmtár, 11568. doboz, 52166–8.

⁹⁴ A Finnországba küldött magyar önkéntesek szervezése politikai vonalon Kozma Miklós feladata volt.

⁹⁵ Kozma Miklós naplója. 1940. febr. 1. OL Kozma-iratok. 11. cs.

⁹⁶ OL ME Nemzetiségi o. 72/a cs. G 15829/1940.

⁹⁷ Fechtel, Koszin, Vorobok, Pilip, Popjuk „nemzetgyalázási” ügye. OL ME Nemzetiségi o. 73/b cs. G sz. n./1940.

⁹⁸ OL ME Nemzetiségi o. 83. cs. P 16179/1940.

A női munkatáborok kárpát-ukrajnai tevékenységéhez is reményeket fűztek, s ezek számának szaporításában vélték megtalálni egyesek a megoldást. „Körülbelül négyszáz női munkatábort kellene a jövő nyáron a Kárpátalján felállítani. Pénzbe kerülne, de meghozná a kamatokat, mert igen sok felesleges kiadástól mentené meg az országot, ha lelkiileg fogná meg és készítené elő a magyarság ellen nevelt és a magyarságban gyakran csak urat és parancsolói látó ruszinságot.” A női munkatáborokban dolgozó „pöttyös kisasszonyok” „a középosztály falait átlépve” mentek falura szociális munkát végezni. A falusi otthonokba behatoló, a családok életébe „segítőkészségtől buzogva beavatkozó” tevékenységükről az volt a vélemény, hogy „Kárpátalja lelki válságát egy ilyen lelki rohammal lehetne legyőzni”.⁹⁹

A rendet, nyugalmat, lelki megbékélést annál inkább el kívánták érni Kárpát-Ukrajnában, mert a kormány e területen fél éven belül parlamenti választásokat akart tartani.¹⁰⁰ Februárban a kormánypárt csendben megkezdte szervezkedését, előjegyzésbe véve azokat, akiknek szavazatára számíthat.¹⁰¹ Ezek közé tartozott a kárpát-ukrajnai magyarok nagy része s a „lojális magyaroroszok”; a kormánypártnak azonban szüksége volt azokra a kárpátukrán szavazatokra is, amelyeket csak egy Bródyval kötendő választási paktum biztosíthatna. Bródy, akit ellenzékbe vonulása hátrányosan érintett, mert szubvencióban többé nem részesülő lapjait a cenzúra annyira sanyargatta, hogy a rengeteg törlés miatt az újrasedések költsége tetemesre nőtt, és pontos megjelenésük lehetetlenné vált, s aki a pártja tevékenységét bénító rendelkezések súlyát is érzékenyen érezte, elvileg hozzájárult Vay László államtitkár azon ajánlatához, hogy pártja „önállóságát lokálisan megőrizné, országos viszonylatban azonban a MÉP-en keresztül jelentkezék”.¹⁰²

Bródy azonban a maga szempontjából kedvetlenül, pesszimiztikusan ítélte meg a helyzetet. Arra célozgatott, hogy a magyar kormánynak feltétlenül ki kellene küldenie Amerikába egy „megbízható embert”, aki Kárpát-Ukrajna képviselőletében a magyar kormány érdekeinek megfelelően vehetne részt az Amerikában élő kárpátukránok egyesülete (Sojedinenija) ősszel esedékes közgyűlése és vezetőségválasztása előkészítésében, tekintettel az azt fenyegető csehszlovák emigráns és kommunista befolyásra. Kijelentette, hogy erre a feladatra ő maga is szívesen vállalkoznék.¹⁰³

⁹⁹ IFJ. ERŐDI-HARRACH BÉLA: *Az Egan-jelentés negyven év előtt és ma*. Szociális Szemle, I. évf. 3. sz. (1940. márc. 1.) A „pöttyös kisasszonyok” elnevezés a női munkatáborok résztvevőinek egységes, pöttyös fejkendő-viseletére utal.

¹⁰⁰ Magyar Nemzet, 1940. jan. 19. 5. l.

¹⁰¹ A kassai csendőrkerületi parancsnokság jelentése. Kassa, 1940. febr. 10. OL BM Res. 1940-8-1385.

¹⁰² Feljegyzés. 1940. márc. 20. OL Küm. Békeelőkészítő o. XXVI-2. Januárban Bródy még úgy nyilatkozott, hogy a Ruszkaja Pravda jól megy. 2400 példányban jelenteti meg; 1400 előfizetője van, 600 példányt az utcán árulnak. Feljegyzés. 1940. jan. 20. OL Küm. Békeelőkészítő o. XXVI-2.

¹⁰³ Feljegyzés. 1940. márc. 20. OL Küm. Békeelőkészítő o. XXVI-2.

Úgy tűnt, hogy „az autonómia kérdése teljesen lekerült a napirendről; ezt a magyar kormány ugyanúgy igyekszik elamerikázni, mint előbb a Beneš-kormány”.¹⁰⁴ Sok szó esett a sajtóban Eganról, akinek történelmi jelentőségét kárpát-ukrajnai viszonylatban Rákócziéhoz hasonlították, s kiemelték, hogy negyven évvel ezelőtti kárpát-ukrajnai jelentése „ma is mennyire aktuális feladatokat tartalmaz”.¹⁰⁵ A minisztertanács március 18-i ülésén, egymással párhuzamosan, az autonóm berendezkedést elősegítő, illetve gátló határozatok születtek. Míg az egyik határozat elrendelte a Földművelésügyi Minisztérium kárpát-ukrajnai ki- rendeltségének megszüntetését és helyette a kormányzói biztos hivatalon belül egy gazdasági osztály felállítását, hogy a gazdasági kapcsolatokban a kormányzói biztos bizonyos önállósággal képviselhesse Kárpát-Ukrajna érdekeit, addig a törvénykezési beosztás átrendezése során a beregszászi, huszti és ungvári törvényszéket a debreceni királyi ítélőtáblához kapcsolták. Az indokolás szerint „az utóbb felsorolt törvényszékek átcsatolása a kárpátaljai területeket újabb szálakkal kapcsolja majd az ország szívéhez, a Nagy Magyar Alföldhöz. Ezzel jelentős mértékben előmozdítja, hogy a magyar és a magyarorosz nép viszonya zavaró idegen befolyástól mentesüljön, és évszázadokra visszanyúló hagyományos barátságuk és kölcsönös megbecsülésük a közös haza javára ismét töretlenül érvényesüljön.”¹⁰⁶

Hogy mi történjen Kárpát-Ukrajnában, abba bele kívántak szólni azok is, akik onnan 1918-ban Magyarországra menekültek. Az odahagyott kárpát-ukrajnai megyék (Máramaros, Ugocea, Bereg, Ung) szerint létrehozott egyesületek sok olyan személyt is magukba foglaltak, akik számára, ha Magyarországon kellőképpen érvényesülni nem tudtak, egzisztenciális kérdés is volt, hogy milyen berendezkedés fog létrejönni Kárpát-Ukrajnában. Az ezen kérdéseket figyelemmel kísérő egyesületközi bizottságuk delegációt küldött a miniszterelnökhöz, s az azt fogadó államtitkárnak memorandumot nyújtott át, felajánlva segítségét az autonómia kidolgozásához. Erre azonban Teleki nem reflektált.¹⁰⁷

A kárpát-ukrajnai autonómiára vonatkozóan beterjeszteni szándékozott törvényjavaslat ügye nem aludt el; az Egyed professzor által készített szöveg állandó csiszolgatása során a negyedik változatot Teleki február 28-án előbb egy szűkebb körű értekezlet elé vitte, amelyen a belügyminiszter és az igazságügyminiszter, valamint a kárpát-ukrajnai kormányzói biztos és főtanácsadója vett részt, Pataky államtitkáron és Egyed professzoron kívül;¹⁰⁸ majd – figyelmen kívül hagyva Fencziknek a kárpát-ukrajnai nemzetgyűlés megválasztását sürgető, és saját autonómia-tervét a „kommunista szomszédságra” való tekintettel újra megfontolásra ajánló helyzetjelentését¹⁰⁹ – az ezen értekezlet alapján készült ötödik változat

¹⁰⁴ Sombor-Schweinitzer rendőrfőtanácsos jelentése. Budapest, 1940. febr. 9. OL BM Res. 1940–8–6244.

¹⁰⁵ Ifj. ERŐDI-HARRACH i. m. Szociális Szemle, 1940. évf. 3. sz.

¹⁰⁶ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1940. márc. 18.

¹⁰⁷ OL ME Nemzetiségi o. 76. cs. L 16042/1940.

¹⁰⁸ Kárpátalja önkormányzatának időrendbeli összefoglaló története.” OL ME Nemzetiségi o. 74. cs. H 19167/1940.

¹⁰⁹ Fenczik helyzetjelentése. 1940. ápr. 3. OL ME Nemzetiségi o. 84. cs. P 17060/1940.

április 13-i megvitatására összehívta „a ruténség vezetőit”, hogy ismertesse előttük a tervezetet s meggyőzze őket arról, „hogy Horvátország esete egészen más volt”.¹¹⁰ Ezen az értekezleten jelen voltak a magyar parlament kárpátukrán képviselői és felsőházi tagjai, a kárpát-ukrajnai tanácsadó testület tagjai, Perényi kormányzói biztos, Illiczky főtanácsadó, Sztójka püspök; Illés József kárpát-ukrajnai származású, és báró Kaas Albert, Kárpát-Ukrajnában birtokos egyetemi tanárok, és természetesen a szöveg készítője, Egyed professzor.¹¹¹ Teleki úgy képzelte, hogy még egy értekezletre lesz szükség, amelyre a volt miniszterelnököket és a parlamenti pártok egyes vezetőit hívná meg. „Ha e három retortán átment e tervezet, csak akkor kerülne, mint törvényjavaslat, a kormányzó úr ő főméltósága előzetes hozzájárulása után az országgyűlés elé” – tájékoztatta a minisztertanácsot.¹¹²

Április 25-én már a tervezet hatodik változatát lúgozták ki abban a bizonyos „harmadik retortában”, amikor aktív miniszterek és államtitkárok, valamint volt miniszterelnökök mellett a parlamenti pártok képviselőiben az ellenzék részéről a kisgazda Tildy Zoltán, a polgári szabadságpárti Rassay Károly és az egyik nemzetiszocialista frakció vezére, Baky László jelenhetett meg.¹¹³ E tanácskozás nyomán készült el a tervezet hetedik, majd nyolcadik változata. Figyelembe kellett ugyanis venni a különböző, főleg Rassay által kifejezésre juttatott aggályokat,¹¹⁴ amelyek a szöveg további precizizálását kívánták meg; de fel kellett készülni általában a tervezett „bizonyos fokú” kárpát-ukrajnai autonómia szükségességének jobb alátámasztására éppúgy, mint az egykori széles körű horvátországi autonómiával szembeni ellenérvek jobb kidolgozására. Kászonyi Ferenc miniszteri titkár kapta azt a feladatot, hogy a horvát autonómia ügyében elhangzott egykorú véleménynyilvánításokat feldolgozza, de e kérdés röpirat- és hírlapanyagának óriási terjedelme miatt szükségesnek mutatkozott, hogy a horvát kérdés történész szakértőjéhez, Miskolczi Gyula egyetemi tanárhoz, a bécsi Collegium Hungaricum igazgatójához forduljanak.¹¹⁵ Mályusz Elemér egyetemi tanárral a szlovén és erdélyi önkormányzatról készítették történelmi tanulmányt; Kászonyira a magyar zászlósurak közjogi szerepének történelmi tanulmányozása maradt. Mindez a törvényjavaslat-tervezet egyoldalúan történelmi megalapozására irányuló igyekezetre engedne következtetni, ha Ottlik László tanulmánya nem tanúsítaná, hogy a kárpát-ukrajnai autonómia előkészítésével kapcsolatban „a brit domíniumok és az USA tagállamainak alkotmánya” is tanulmányozás

¹¹⁰ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1940. ápr. 12.

¹¹¹ OL ME Nemzetiségi o. H 16252/1940.

¹¹² OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1940. ápr. 12.

¹¹³ „Kárpátalja önkormányzatának időrendbeli összefoglaló története.” OL ME Nemzetiségi o. 78. cs. L 18025/1940.

¹¹⁴ Rassay többek közt azt kifogásolta, hogy a tervezet a kárpát-ukrajnai helytartónak olyan súlyt kíván adni, amely a magyar kormánnyal való véleményeltérés esetén az államfő döntését igényli. Vágó Pál utalt erre az állandó összeférhetetlenségi bizottság 1940. júl. 11-i ülésén tartott felszólalásában. OL A képviselőház által kiküldött bizottságok jegyzőkönyvei. 20. köt.

¹¹⁵ OL ME Nemzetiségi o. 77. cs. L 17498/1940.

tárgyává tétetett.¹¹⁶ Csak egyet nem vehettek figyelembe: a Kárpát-Ukrajnával szomszédossá vált Szovjetunió nemzetiségpolitikai berendezkedését.

Az autonómia ügyében tartott értekezletek Kárpát-Ukrajna magyar lakosai körében hallatlan izgalmat keltettek. Az ungvári magyarok, amikor megtudták, hogy városukat mégiscsak az autonóm területhez csatolják, hogy annak fővárosa legyen, azt kiáltozták, hogy ezt mindenáron, még véráldozatok árán is készek megakadályozni. Ungvár mint magyar város került Magyarországhoz a bécsi döntés alapján, a magyarság tehát, mint mondták, nem mondhat le róla önként. A magyar és kárpátukrán lakosság közti viszony veszedelmesen kiélesedett.¹¹⁷ Egy április 27-én Nagyszöllősről küldött névtelen levél írója szemére hányta a kormánynak, hogy dédelgeti a kárpátukrán autonomistákat, akik valójában a magyar uralom ellenségei; szerinte legalább egy évre még a katonai közigazgatást kellene visszaállítani.¹¹⁸

Az autonómia elleni dühödöt gyűlölet pregnáns megnyilatkozása volt Krüger Aladár képviselőnek a Nemzeti Figyelő számára írt, de a cenzúra által április 20-án megjelenésében megakadályozott cikke: „Milyen legyen az önkormányzat Kárpátalján?” Ebben előadta, hogy Kárpát-Ukrajnának a történelem folyamán soha nem volt tartományi önkormányzata; „egyáltalán semmi szükség arra, hogy a honfoglalás után 1044 esztendővel az egységes magyar állam ősi területén három vármegyének kisebb-nagyobb részeiből külön tartományt gyártsunk, méghozzá nem magyar jelleggel.” Mint hangoztatta, „Kárpátalja tartományi önkormányzatának gondolata először a Károlyi-féle rossz emlékű »népköztársaság« hígvelejű teoretikusainak miniatűr agyvelejében született meg”, majd Csehszlovákiának juttatták ezt a területet, „a párizskörnyéki békék szabadkőműves bábái”, azzal a hátsó gondolattal, hogy „akár az orosz, akár az ukrán szovjetköztársaság egyszer kiterjeszkedhetik a Kárpátokig, és milyen kitűnő átjáró lesz Kárpátalja a bolsevizmus és istentagadás számára, a keresztény és magyar Budapest felé!” Ez a veszély most bekövetkezett: északi szomszédunk többé nem Lengyelország, hanem a Szovjetunió. „Nem kell bővebben fejtegetni, mit jelent ez a változás. Vereckétől északra is rutének laknak, akik eddig lengyel alattvalók voltak, most pedig a szovjet uralma és szellemi irányítása alá kerültek.” E fő érv mellett kifejti, hogy „Nagyszöllős, Ungvár, Munkács, Beregszász lakosságának semmi kedve nincs arra, hogy egy rutén igazgatási nyelvű tartományhoz kapcsoltassanak. De egyébként „e terület egész lakosságának az az érdeke, hogy teljesen visszakapcsolódjék Magyarország kulturális életébe és gazdasági vérkeringésébe”. Különben is „a földrajzi és gazdasági hatóerők fütyülnek a papiroson értelmetlenül kicirkalmazott határokra”. Javaslatait a következőkben foglalta össze: 1. „Állítsuk vissza Kárpátalján az ősi vármegyei, városi és községi önkormányzatot, melytől ezt a területet a csehek megfosztották. Készen lesz ezzel az ígért önkormányzat.”

¹¹⁶ Kárpátaljai Vajdaság iktatmányai.” OL ME Nemzetiségi o. 74. cs. H 19167/1940.

¹¹⁷ Az ungvári rendőrkapitányság jelentése. Ungvár, 1940. ápr. 19. OL BM Res. 1940–8–8585.

¹¹⁸ OL ME Társadalompolitikai o. 4. cs. 1375–80. folio.

2. A kormányzói biztos hivatala egyszerű közvetítő szerv legyen a kormány és a kárpát-ukrajnai törvényhatóságok közt, s ne az ungvári kormányzósági palotában székeljen, hanem valahol Huszton vagy Szolyván. 3. A kárpát-ukrajnai törvényhatóságok ugyanolyan módon válasszanak képviselőket a parlamentbe, mint az ország többi törvényhatóságai. 4. Folytatni kell Egan Ede félbemaradt munkáját, Kárpát-Ukrajna lakosságának gazdasági megerősítését, és itt az ideje „végre valahára megszabadítani és megtisztítani Kárpátalját a galiciánerektől!” 5. Vissza kell állítani a kárpátukrán nép vallási egységét: erősíteni kell a görög katolikus papságot, és meg kell szüntetni a görögkeleti szakadárságot.¹¹⁹

Az autonómia kérdésében Ungvárott különösen kiéleződött magyar–kárpát-ukrán viszonyra való tekintettel Teleki szükségesnek látott még egy fázist beiktatni a törvényjavaslat-tervezet előkészítésének menetébe: Ungvárra utazott, és ott május 26-án két értekezletet tartott. Az elsőre a magyarság helyi vezetőit hívta meg, hogy lecsillapítsa, megnyugtassa őket; a másodikon a kárpátukrán vezetőkre igyekezett hatni. Ezek után újabb módosítás következett a szövegen: Teleki hozzájárult, hogy a vajda-választás eljárása – mutatis mutandis – az alispán-választás eljárásával azonos legyen. Így készült el június elejére a kilencedik szöveg, amelyhez Pataky államtitkár 10-i körlevele alapján még hozzászólások érkeztek ugyan, de már megmaradt a tervezet végleges formájának.¹²⁰

Kárpát-Ukrajna dolgozó népét az autonómia körüli tárgyalások, viták nem érdekelték. De nem azért, mert az autonómiát szívesebben cserélnék szalonnára, ahogyan azt az autonómiaellenes magyarok és egyes velük tartó „magyaroroszok” állították, hanem mivel a magyar uralom nekik akár a legszélesebb körű autonómia mellett sem kellett; ők minden idegszálukkal a Szovjetunióra tapadtak. Április végén, május elején „Kárpátukrajna forradalmi bizottsága” aláírású, kárpátukrán és jiddis nyelvű röpcédulák terjedtek el, amelyek a Szovjetuniót, a Vörös Hadsereget, Sztálint, május elsejét éltették.¹²¹ A tavasz megérkezése újra-indította az átszökések sorozatát: főleg fiatalok, köztük lányok is, átlépték a határt.¹²² Andrij Tóth, aki három fivérével együtt távozott Técsőről, abban a reményben, hogy eljön az idő, mikor „az orosz hadsereg előtt a hazánk felszabadításáért küzdve ide megérkezünk”, így nyilatkozott: „Hogy mi a Szovjet számítása, azt senki sem tudja. De hiszem, hogy Kárpátalját segíteni fogják a magyar járomból kiszabadulni.”¹²³

1940 tavaszán Kozma Miklós berlini utazását újra felhasználta arra, hogy a szovjet veszély komolyságát a németek előtt ecsetelje. Weizsäcker külügyi állam-

¹¹⁹ Krüger Aladár: Milyen legyen az önkormányzat Kárpátalján c., a cenzúra által feltartóztatott cikke. OL ME Nemzetiségi o. 77. cs. L 17089/1940.

¹²⁰ Kárpátalja önkormányzatának időrendbeli összefoglaló története.” OL ME Nemzetiségi o. 78. cs. L 18025/1940.

¹²¹ OL ME Nemzetiségi o. 84. cs. P 17488/1940.

¹²² R. Vozáry Aladár jelentése. Munkács, 1940. május 13. OL ME Társadalompolitikai o. 4. cs. 1388. folio.

¹²³ OL ME Nemzetiségi o. 94. cs. G 16837/1941.

titkár azonban így reagált erre: „Ha önöknek oly kényelmetlen az oroszok szomszédsága, miért fektetnek oly nagy súlyt arra, hogy Ruszinszko önökhöz tartozzék?” Kozma e szavakban arra látott célzást, hogy Kárpát-Ukrajna Szlovákiához is tartozhatnék; s arra gyanakodott, hogy a szlovákok emeltek igényt erre a területre, és ők dolgoznak Berlinben ennek érdekében.¹²⁴ Valószínűbb azonban, hogy Weizsäcker szavaiban a szovjet veszély miatti folytonos magyar siránkozás, és a magyar kormánynak a kárpát-ukrajnai kommunista megnyilvánulásokkal szembeni tehetetlensége feletti bosszúság jutott kifejeződésre.

A német–szovjet viszony német megítéléséről a Magyar Revíziós Liga berlini titkára azon bizalmas beszélgetés alapján tájékoztatta a kormányt, amelyet Seiberttel, a Völkischer Beobachter helyettes főszerkesztőjével folytatott. Seibert szerint „tévedés volna egy pillanatig is azt hinni, hogy régi állapotunk a szovjettel szemben hajszálnyit is változott volna”. Annál is inkább nem, mert a Szovjet is a régi. A Szovjetunió a németekkel kötött megneemtámadási szerződését így világította meg: „Moszkvában mindig nagy gondot okozott, hogy a német haderő, amelynek kiépítése olyan szédületes mértékben folyt, előbb-utóbb Szovjetország ellen fog fordulni. Ezt kikerülni számukra másképpen nem lehetett, csakis azáltal, hogy Németország mellé álltak.” De ezt a csatlakozást, amely – mint mondotta – csak a veszély elhárítását célozza, a Szovjetunió nem tekintette a németek iránt elkötelezettségnek: „jelenleg minden irányban gyanus mozdulatokat tesz magatartása megváltoztatásának előkészítésére.” Hasonlóképpen nyilatkozott egy bizalmas beszélgetés során a német külügyminisztérium északi osztályának vezetője is.¹²⁵

A Berlinből kapott értesülések arról is beszámoltak, hogy a németek ukrán nacionalisták felhasználásával hatalmas kémszervezetet építenek ki, amelynek embereit most juttatják át a szovjet határon. A szervezésben a német zsoldban álló Sevrjuk, ukrán nacionalista vezér játszott vezető szerepet, aki e célból körülbelül egy hónapot töltött a német megszállás alatti Varsóban. Sevrjuk egyébként nemrég Budapesten is járt, ahol megbeszélést folytatott többek között a Magyar Revíziós Liga igazgatójával is.¹²⁶ Ugyancsak német ösztönzéssel és támogatással Varsóban közös szovjetellenes szervezetbe tömörítették Petljura és Gyenyikin ellenforradalmi hadseregének emigráns katonáit. Az egybehangzó jelentések szerint „Németországban és a németek által elfoglalt cseh és lengyel területeken a szovjetellenes készülődés kétségbevonhatatlan jeleit lehet megfigyelni”.¹²⁷ Kárpát-Ukrajnában a határ erősítése, az úgynevezett Árpád-vonal építése folyik; a vezérkari főnök előterjesztésére a minisztertanács úgy határozott, hogy „a változott katonapolitikai helyzet következtében” elsősorban keleti irányban fejlesztse a távkábelhálózatot; a kárpát-ukrajnai vonalnak 1941. március 1-ig ki kell épülnie.¹²⁸

¹²⁴ Kozma Miklós naplója. 1940. ápr. 1. OL Kozma-iratok. 11. cs.

¹²⁵ A Revíziós Liga berlini titkárságának jelentése. Berlin, 1940. ápr. 30. OL ME Tájékoztatói o. 7. cs. B 21.

¹²⁶ OL ME Tájékoztatói o. 7. cs. B 21.

¹²⁷ Bizalmi egyén jelentése. 1940. júl. 10. OL ME Nemzetiségi o. 84. cs. P 18850/1940.

¹²⁸ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1940. febr. 24.

A kárpátukrán nép hangulatára jelentős kihatással voltak a júniusi események. Ekkorra ért meg a besszarábiai kérdés, ekkor fokozta a magyar kormány erőfeszítéseit Erdély megszerzésére. Teleki az elrendelt mozgósításra hivatkozva június 19-én bizonytalan időre elhalasztotta a „felvidéki” és „kárpátaljai” választásokat, amelyek különben sem sok jóval kecsegtettek;¹²⁹ Kárpát-Ukrajnát katonasággal tömték meg, mely észak felől is ugrásra készen állt Erdéllyel szemben. A kárpátukrán nép körében azonban elterjedt a hiedelem, hogy a nagyszámú katonaság talán azért tartózkodik ott, mert a Szovjetunió nemcsak Besszarábiára, hanem Kárpát-Ukrajnára is bejelentette igényét. A kárpátukrán legények a bevonulási parancs elől megint tömegesen szöktek át szovjet területre.¹³⁰

A magyar kormány természetesen igyekezett ellenőrizni a Szovjetunió magatartását. De azon túl, hogy Kijevben népművészeti kiállítás, Lembergben pedig film készült a kárpátukrán nép egy törzse, a huculok életéről, semmi aggasztó nem mutatkozott.¹³¹ A moszkvai rádió maga cáfolta a hírt, hogy ultimátumot adott volna át a magyar kormánynak Kárpát-Ukrajna átengedésére; de minthogy ezt a cáfolatot a magyar rádió – megnyugtatás céljából – hangsúlyozottan közölte, a kárpátukránok közül sokan gondolták, hogy „mégis lehet abban valami”, és mint a jelentések megállapítják, „a szovjet bevonulása iránt mind több és több reményt táplálnak”.¹³² Mivel a szovjet kormány július 4-i nyilatkozata késznek mutatkozott bizonyos magyar területi követelések támogatására egy esetleges békekonferencián,¹³³ egyes kárpátukrán kombinációk szerint ennek ellenében lehetne remélni Kárpát-Ukrajna átengedését a Szovjetunióknak.¹³⁴

Besszarábia szovjet birtokbavétele a román kormánnyal történt megegyezés alapján négy nap alatt lezajlott, és július 1-re befejeződött; a „diszkriminációt nem tűrő” magyar kormány tervezett egyidejű fellépését azonban a tengelyhatalmak megakadályozták, mert nem volt érdekük, hogy a magyar revíziós agresszivitás ebben a térségben beláthatatlan kimenetelű háborús konfliktust idézzen elő.¹³⁵

Közben Teleki nemzetiségi politikáját, amelynek sarkalatos pontját képezte a kárpát-ukrajnai autonómia előkészítése, a nyilasok részéről súlyos támadás érte. Ez a szélsőjobboldali mozgalom már kezdettől fogva különös előszeretettel foglalkozott a nemzetiségi problémával, az egykori „Nagymagyarország” visszaszerzése és szilárdabb nemzetiségpolitikai berendezése szemszögéből. De míg Szálasi 1935-ben területi autonómiák föderatív rendszerét vázolta fel a „Hungária Egyesült Földek” elméletében, Hubay 1939 nyarától a népcsoport-autonómia elvére váltott át, mindenekelőtt azért, mert a németek ezen elv alapján szervezték

¹²⁹ KN 1939/VI. 303–304. l.

¹³⁰ Bereg-Ugocea megye főispánjának jelentése. Beregszász, 1940. júl. 5. OL ME Nemzetiségi o. 74. cs. H 15208/1940.

¹³¹ OL ME Nemzetiségi o. 84. cs. P 18850/1940.

¹³² OL ME Nemzetiségi o. 74. cs. H 15208/1940.

¹³³ JUHÁSZ GYULA: *A Teleki-kormány külpolitikája 1939–1941*. Bp. 1964. 128–129. l.

¹³⁴ Belügyminisztériumi átirat. Budapest, 1940. júl. 25. OL ME Nemzetiségi o. 85. cs. P 18980/1940.

¹³⁵ JUHÁSZ: *A Teleki-kormány...* 136–139. l.

a más országokban élő kisebbségeiket, s a Teleki-kormány ellenállása ellenére Magyarországon is ennek érvényesítésére törekedett; ennek az elvnek az elfogadása tehát a németek felé tett határozott politikai gesztus, felajánlkozás volt Hubay és társai részéről. A népcsoport-autonómia alapján való szervezkedés elvét a szomszéd országokban élő magyarság szervezése szempontjából a magyar kormány is magáévá tette, mint amely a kisebbségnek maximális függetlenséget biztosít az államhatalommal szemben. De éppen ezért zárkózott el az ilyenféle autonómia saját nemzetiségpolitikájában való alkalmazásától. Teleki területi autonómiáról készült Kárpát-Ukrajna vonatkozásában törvényjavaslatot benyújtani; az ennek előkészítése során felmerült súlyos nehézségek – a Kárpát-Ukrajna területén élő magyarok tudniillik nem akartak egy kárpátukrán autonóm kormányzat uralma alá kerülni – lehetőséget adtak Hubayéknak arra, hogy a népcsoport-autonómia elvét, amely például a magyar „népcsaládhoz” tartozókat nem rendelné a kárpátukrán „népcsoport” tartozók alá, egy magyarországi általános nemzetiségi rendezés alapjává tegyék, s így leplezhessék azt a tényt, hogy a népcsoport-autonómia elvére való áttérésüket a magyarországi német kisebbség vonatkozásában kifejezett német birodalmi kívánság támogatása fejében várható támogatás reményében hajtották tulajdonképpen végre.¹³⁶

Keck Antal, Hubay pártjának egyik képviselője, a parlament június 5-i ülésén elmondott interpellációjában támadta a kormányt, hogy „a nyilaskeresztes pártot nem óhajtja belekapcsolni a nemzetépítés munkájába”; így a kárpát-ukrajnai autonómia-tervezet április 25-i vitájára nem Hubayt, a nyilaskeresztes párt vezérét hívták meg, hanem Bakyt, aki a magyarországi nemzetiszocialista mozgalmon belül csak egy kis frakció képviselője volt. Hogy Teleki az autonómiáról hónapokon át folyt tárgyalások során a pártok beleszólásának – a kormánypártot is beleértve – lehetőleg nem kívánt helyt adni, Rajniss is kifogásolta.¹³⁷

Két nappal később, június 7-én, Teleki közvetlen betérjesztés előtt álló kárpát-ukrajnai autonómia-törvényjavaslatát megelőzve, Hubay és Vágó törvényjavaslatot nyújtottak be a magyarországi nemzetiségi kérdés általános rendezéséről. A „lekonkurrálás” célzata tagadhatatlan: Teleki javaslata, ha annak a kovász szerepét is szánta, Kárpát-Ukrajnára korlátozódott, ezzel szemben a nyilasok átfogó tervvel álltak elő; Teleki csak az egy tömbben élő nemzetiségek számára biztosít autonómiát, az autonóm területen élő más nemzetiségek sérelmével, ezzel szemben a nyilasok a népcsoportba „anyakönyvezettek” számára személyileg is biztosítják a népcsoportot megillető jogokat, az ország bármely részén éljenek is; Teleki javaslata, amelyet oly nagy buzgósággal igyekezett beleágyazni a történelmi múltba, tradíciókba, a nyilasok szerint ósdi, elavult; az ő javaslatuk viszont – mint hangsúlyozták – a legkorszerűbb nemzetiségpolitikai elven alapszik, amelyet az a hatalmas német birodalom képvisel, amelynek a nyugat-európai nagy győzelmek után döntő szava lesz az „új Európa” kialakításában. Szerintük a

¹³⁶ Részletesebben lásd TILKOVSKY LORÁNT: *A nyilasok törvényjavaslata a nemzetiségi kérdés rendezéséről*. Századok, 1965. évf. 6. sz. 1247–1258. 1.

¹³⁷ KN 1939/VI. 102. 1.

magyar birodalmi gondolat megvalósulásának egy nemzetiségpolitikailag is nemzetiszocialista alapon berendezkedő Magyarország a feltétele.¹³⁸

Mindez túl sok volt ahhoz, hogy Teleki tűrhette volna. A haza iránti hűség elleni vétség vádjával illetve a nyilas törvényjavaslat szerzőit, akiket azután megfosztottak képviselői mandátumuktól. A német kormány viszonylag passzív magatartása megkönnyítette a Hubayékkal való leszámolást: a németeket nem egy általános nemzetiségpolitikai rendezés, hanem a magyarországi németiség kiváltságos helyzetének, s ezen keresztül is a német birodalmi befolyásnak biztosítása érdekelte, s ezt a magyar kormánynál el is érték.¹³⁹

Július 23-án tessékelték ki Hubayt és Vágót a parlamentből; ugyanakkor terjesztette be Teleki „a Kárpátaljai Vajdaságról és annak önkormányzatáról” szóló törvényjavaslatát, amelyet előbb (20-án) Horthynak is bemutatottak. A törvényjavaslat általános indokolása „a miniszterelnök úr személyes műve”; a részletes indokolást – mint magát a törvényjavaslat-szöveget – Egyed professzor készítette.¹⁴⁰ Az ülésen határozat született a benyújtott törvényjavaslat kinyomatásáról és a képviselők közti szétosztásáról. A Ház elfogadta Teleki bejelentését, hogy a törvényjavaslat általános vitájára előadóul Gergelyffy András, helyettes előadóul pedig Kossuth Pál képviselőket kérte fel. Ugyancsak elfogadta Telekinek azt az indítványát is, hogy a törvényjavaslat az általános vita végeztével részletes tárgyalás céljából a parlament közjogi és közigazgatási bizottsága elé kerüljön. Teleki egyúttal azt is bejelentette, hogy a Ház legközelebbi üléseinek egyikén a kárpát-ukrajnai autonómia-törvény végrehajtásáról szóló rendelkezéseket magában foglaló tervezetet is be fogja terjeszteni; azonkívül egy másik törvényjavaslatot, „Kárpátalja területén a vallás- és közoktatásügyi igazgatás némely kérdésének szabályozásáról”.¹⁴¹ Ez utóbbi szövegét a július 19-i minisztertanács már el is fogadta.¹⁴²

A Ház „legközelebbi” ülései azonban még vártak magukra, mert a július 23-i ülés után a képviselőket nyári szabadságra küldték. „Az, hogy holnap szabadságra megyünk, a nemzet érdekeivel szöges ellentétben áll” – hangoztatták a nyilas képviselők, akik szerettek volna parlamenti nyilvánosságot kapni annak hangoztatásához, hogy Teleki javaslatával szemben ők képviselik azt a nemzetiségpolitikát, amely az egyedül hatékony vonzóerő: „le kell tárgyalnunk ezt a törvényjavaslatot, mielőtt még megindulnak akár a tárgyalások, akár csapataink Erdély visszaszerzésére.”¹⁴³

¹³⁸ Vágó Pál kéziratos tanulmánya: „Párhuzam a Kárpátaljai Vajdaságról szóló törvényjavaslat és a nemzetiségi kérdés rendezésének a Hubay–Vágó-féle törvényjavaslatban kifejezett hungarista elvei között.” OL ME Nemzetiségi o. 85. cs. P 21402/1940.

¹³⁹ A részleteket illetően lásd TILKOVSZKY: *A nyilasok törvényjavaslata...* Századok, 1965. évf. 6. sz.

¹⁴⁰ Egyed István levele Pataky Tiborhoz. Budapest, 1940. aug. 3. OL ME Nemzetiségi o. 87. cs. F 19251/1940.

¹⁴¹ KN 1939/VI. 490. l.

¹⁴² „Kárpátaljai Vajdaság iktatmányai.” OL ME Nemzetiségi o. 74. cs. H 19167/1940.

¹⁴³ Taufer Gábor napirendi ellenindítványa. 1940. júl. 23. KN 1939/VI. 493. l.

A Teleki által benyújtott törvényjavaslat a „szentistváni állameszme” jegyében fogant: „híven Szent István királyunknak hazánk népeit atyai gondossággal vezérlő eszméjéhez, és annak korszerű alkalmazása szándékától áthatva” engedélyez önkormányzatot a kárpát-ukrajnai területnek, amelyet azért nevez Kárpátaljának, mert ez földrajzilag, és azért vajdaságnak, mert ez történelmileg juttatja kifejezésre a magyar birodalmiság kereteibe való tartozást. E terület kárpátukrán népét, amelyet a magyar kormány eddigi hivatalos gyakorlata – így a 6200/1939. ME sz. rendelet is – „magyarorosznak” nevezett, e törvényjavaslat „ruténnek” mondja, hogy elejét vegye olyan esetleges „félreértéseknek”, hogy a Kárpátokon inneni „oroszkokat” csupán magyar uralom alá tartozásuk különbözteti meg a Kárpátokon túliaktól. A törvényjavaslat hangsúlyozza a „ruténnek” sajátos fejlődését, amely beillesztette őket „Rákóczi népeinek egységébe”. A „Kárpátaljai Vajdaság” – később megállapítandó – címerét és zászlaját „a Szent Korona kell hogy ékesítse”, s azokat hivatalosan csak a magyar állam címere és zászlaja mellett lehet alkalmazni.

A törvényjavaslat Teleki-féle általános indokolása Kárpát-Ukrajna ezeréves „magyar múltjával” szemben epizódként értékeli a 20 esztendő csehszlovák uralmat, és azt állítja, hogy az sohasem adta meg e területnek azt az autonómiát, amelynek ígérete árán ahhoz hozzájutott. Majd elmondja, hogy „a magyar kormány és a magyar politikai közvélemény teljes rokonszenve kísérte a kárpátaljai terület őslakosságának harcát az annak idején nemzetközileg is biztosított autonómiáért”, s amikor e terület újra magyar uralom alá kerülhetett, maga is arra az álláspontra helyezkedett, hogy „e területnek valamely formájú önkormányzatot kell adni”. Erre nem lett volna köteles, hiszen Kárpát-Ukrajna „fegyveres visszafoglalás jogán tért vissza”; de méltányolta, hogy ott „a lakosság az önkormányzatnak gondolatvilágában és vágyában élt 20 esztendeig”, és hogy e területet természeti, gazdasági, települési viszonyai autonóm berendezkedésre alkalmassá is teszik. A magyar állam keretében megvalósuló autonómia azonban különbözik attól az autonómiától, amelyet e terület lakossága Csehszlovákiától követelt, mert hiszen az önkormányzat mindig az azt biztosító állam alkotmányának derivátuma kell hogy legyen. A történetileg fejlődött magyar alkotmány – mondotta – nem ismer alaptörvényeket, mint Európának papiros-alkotmányú országai, melyek közé Csehszlovákia is tartozott. Következésképp ez az autonómia törvény sem lehet minden más törvény felett álló, s az önkormányzatra vonatkozóan mindent magában foglaló alaptörvény, hanem csupán az önkormányzat elvének kimondására, valamint az autonómia és szervei hatáskörének megállapítására szorítkozik; az önkormányzat tartalmát mindenkor az államigazgatás különböző ágazataiban hozandó, s Kárpát-Ukrajna „önkormányzatát célzó elhatározásainkat tiszteletben tartó” különböző törvények, illetve azok módosításai fogják „a fejlődéshez alkalmazkodva” megadni.

Az autonóm terület sokat vitatott déli határát a Teleki-féle törvényjavaslat nagyjából az 1938. november 2-i bécsi döntés vonalával megegyezően vont meg – hangsúlyozva, hogy ez „nem elválasztó vonal, hanem ellenkezőleg, összekapcsoló vásárvonal” – azonban Nagyszöllöst és Ugocsa megyének azokat a

községeit, amelyek a Tisza két oldalán a síkságon fekszenek, kívül hagyta az autonóm terület határain. Ungvár viszont az autonóm terület fővárosa lett, de megtartotta a törvényhatósági jogú város jogállását – ezzel is biztosítani próbálván az ott lakó magyarság saját érdekeit.

A törvényjavaslatnak a határvonal leírását tartalmazó paragrafusa kétnyelvűen adja meg a községelnevezéseket, annak megfelelően, hogy „a Kárpátaljai Vajdaság területén az államnnyelvvvel egyenjogú hivatalos nyelv a rutén”. A „rutén” nyelv tehát minden hatósággal, hivatallal, közintézménnyel való szóbeli és írásbeli érintkezésben szabadon használható. A tisztviselők kötelesek mindkét nyelvben való jártasságukat két éven belül megszerezni. „A magyar nyelvet minden rutén iskolában tanítani kell, viszont a rutén nyelv hivatalos jellegéből folyik, hogy a terület magyar iskoláiban is tantárgyként tanítandó.”

Az önkormányzat – a törvényjavaslat szerint – a helyi igazgatási ügyeken kívül a vallás- és közoktatásügy, továbbá a jóléti és gazdasági ügyek igazgatásának körére terjed ki; pénzügyekben pedig az önkormányzat költségeinek és a költségek fedezetének megállapítására. Az önkormányzat szervei: a 40 tagú vajdasági gyűlés, amely a törvényeknél kisebb, de a szabályrendeleteknél magasabb kategóriájú jogszabályokat, statutumokat alkothat, s amelynek tagjait – azokon kívül, akik „hivatalból” vagy kinevezés folytán foglalnak abban helyet – 5 évenként választják; és a vajda, akit szintén 5 évre választ a vajdasági gyűlés. A kormányzót és a kormányt a „kormányzói helytartó” képviseli a vajdaságban; ő egyúttal Ungvár törvényhatósági joggal felruházott város főispánja. A helytartó magyar zászlósúr, és mint ilyen, tagja az országgyűlés felsőházának. A helytartó és a vajda jogállása „hasonlít a főispán és az alispán jogállásához, azonban a terület különleges jogállásának és az önkormányzat tartalmának megfelelően egy jóval magasabb fokon”. A törvényjavaslat helyreállítja a vajdaság területén Ung, Bereg és Mára-maros vármegyéket, de „alispán és megyegyűlés nélkül”; ezek jogkörét „egyelőre” együttesen a vajda, illetve a vajdasági gyűlés gyakorolja, abból a megfontolásból, „hogy elkerüljük a túlságosan sok fórumot”. „De a törvény külön is leszögezi azt, ami különben alkotmányunkból természetesen folyik, hogy ez az állapot bármikor megváltoztatható.”¹⁴⁴

Nem szükséges a Teleki-féle autonómia-javaslatot részleteiben egybevetni Bródyék autonómia-követeléseiivel ahhoz, hogy teljesen nyilvánvaló legyen ennek számukra való elfogadhatatlansága. Teleki, aki már eleve és elvileg is csak „bizonyos” autonómiát kívánt biztosítani, az egymást követő tárgyalások során a részletekben is sok engedményt tett az autonómia korlátozását, kizsigerezését, formálissá, névlegessé tételét célzó, igen erőteljes törekvéseknek. Ennek ellenére nem tudta megnyugtanni, leszerelni ezeket az autonómiaellenes magyar erőket sem.¹⁴⁵

¹⁴⁴ „Törvényjavaslat a kárpátaljai vajdaságról és annak önkormányzatáról.” A törvényjavaslat és indoklása szövegét közli a Kisebbségi körlevél, IV. évf. (1940) 6. sz. 37–48. l.

¹⁴⁵ „Kárpátaljai Vajdaság iktatmányai.” A kárpátukrán képviselők nyilatkozata, ill. a Felvidéki Egyesületek Szövetségének felszólalása is erre a kétoldalú elégedetlenségre látszik utalni. OL ME Nemzetiségi o. 74. cs. H 19167/1940.

Ezt a mindkét oldalú elégedetlenséget konstataálta és használta ki Vágó Pál – megjelentetni nem tudott – röpirata: „Párhuzam a Kárpátaljai Vajdaságról szóló törvényjavaslat és a nemzetiségi kérdés rendezésének a Hubay–Vágó-féle törvényjavaslatban kifejezett hungarista elvei között.” Ez a röpirat, amely némi bepillantást enged a nyilas törvényjavaslat létrejöttének indokaiba, körülményeibe is, megállapítja, hogy a Teleki-féle autonómia látszatautonómia; s hogy ennek ellenére a kárpát-ukrajnai magyarság számára „menthetetlen sérelem” okozója. Az egyetlen megoldás eszerint természetesen a faji elveken nyugvó népcsoport-autonómia lett volna, amelyet a nyilasok a magyarországi nemzetiségi kérdés rendezésének általános elvévé kívántak tenni. Teleki azonban nem érvényesíti a nemzetiségekkel szemben az egyenlő elbánás elvét: megalkuszik a német népcsoporttal, hogy a többi nemzetiségtől megtagadhassa a népcsoport alapon való szervezkedés lehetőségét. Hogy Telekit a németek szemében denuncálja, egész listáját sorolja fel „németellenes bűneinek”. A két törvényjavaslat párhuzamba állításával még egyszer hangsúlyozza a területi autonómia elégtelenségét, sőt szinte károosságát, veszélyességét, és propagálja azt a népcsoport-autonómiát, amelyet a Teleki által „meghurcolt” nyilas törvényjavaslat képviselt.¹⁴⁶

A Teleki-féle területi autonómia javaslat az „önálló” magyar imperializmus gondolatának szolgálatában állott, szemben a csatlós imperializmus németeknek felajánlkozó nyilas hívei által elfogadott és hirdetett náci népcsoport-autonómiával. A kárpátukrán nacionalista politikusok területi autonómiát kívántak, de nem elégítette ki őket Teleki javaslata. Ha ez a javaslat nem olyan lett volna, amilyen volt, hanem teljes mértékben kielégítette volna Bródyék igényeit, a kárpátukrán nép egyetértésével akkor sem találkozott volna.¹⁴⁷ A kárpátukrán nép autonómia-ellenes volt abban az értelemben, hogy a Szovjetunió általi felszabadításhoz fűzött reményeit nem volt hajlandó akár a legszélesebb autonómiára is beváltani. Ez a kárpát-ukrajnai autonómia körüli viták és harcok történeti megítélése szempontjából az alapvető körülmény.

---

¹⁴⁶ Vágó kéziratós tanulmánya. OL ME Nemzetiségi o. 85. cs. P 21402/1940.

¹⁴⁷ Ezért nem érthetünk egyet BORSODY ISTVÁNNAK a Teleki-féle törvényjavaslatot csupán „elégtelensége” miatt bíráló álláspontjával. (*Magyar–szlovák kiegyezés*. Bp. é.n. 114. l.)

AZ AUTONÓMIA ÜGYÉNEK ELALTATÁSA A SZOVJETUNIO ÉLLENI
TÁMADÁS ELŐKÉSZÍTÉSE ÉS VÉGREHAJTÁSA IDEJÉN

Amikor Teleki a kárpát-ukrajnai autonómiára vonatkozó törvényjavaslatát beterjesztette, lázas készülődés folyt már Erdély megszerzésére.¹ Ebben a periódusban a katonai vezető körök befolyása a polgári kormányra minden eddiginél jobban megnövekedett.²

Ezeket a köröket, mint az előző fejezetekből is kitűnik, eddig is az autonómia-ellenesség jellemezte: elhamarkodottnak és meggondolatlanoknak tartották annak megígérését; a körülményekre hivatkozva elodázandónak vélték az ígért valóra váltását; a magyar vármegyei rendszer helyreállításával lényegében megoldottnak látták volna az önkormányzat biztosítását Kárpát-Ukrajnában, és nem értettek egyet azzal, hogy Teleki az „oroszl” politikai erökre, elsösorban Bródyra és pártjára számítva törekedett Kárpát-Ukrajna autonómiája „bizonyos fokának” megvalósítására. Szemükben Teleki türelmes politikája, amellyel Bródyt és híveit a mérsékelt autonómia általa képviselt terve számára megnyerni igyekezett, „az oroszok dédelgetése” volt, s ezek ragaszkodását a „teljes értékű” autonómiához szeparatizmusnak ítélték. Márpedig szeparatizmust nem lehet eltűrni olyan körülmények között, amikor „Szovjetország” egymás után „kebelezi be” az ukránlakta „lengyel és román” területeket, s Kárpát-Ukrajna magyar birtoklása is talán veszélyeztetett. Míg Teleki és Perényi Bródy makacsságával bajlódik, elementáris módon törnek felszínre azok az erök, amelyek Telekit és Bródyt egyaránt semmibe véve, szovjet felszabadításban reménykednek. Teleki egy olyan autonómia-javaslatot terjesztett be, amelyet rajta és munkatársai szűk körén kívül tulajdonképpen senki sem vall magáénak: nem elégíti ki a kárpátukrán lakosságot, elkeseredett ellenállásra készíti az ott élö magyarságot; valóságos botránykő a sovinizmussal átítatott „anyaországban” is, s mint a nyilasok iménti fellépése tanúsítja, veszedelmes alapot ad a belpolitikai zavarkeltésre. Mindez meglehetősen nyomós érv volt a katonai vezető körök kezében arra, hogy azonnali változást követeljenek a kormány kárpát-ukrajnai politikájában, különös tekintettel arra, hogy a küszöbönállö erdélyi vállalkozáshoz biztosítsák Kárpát-Ukrajnában „a hadsereg hátát”, s általában az ország nyugalmát.³

---

¹ Juhász: *A Teleki-kormány...* 151–178. l.

² Teleki 1940. szept. 1-i levele és mellékelt előterjesztése Horthyhoz a hadseregnek a polgári kormányzatra gyakorolt növekvö befolyásáról. *Horthy Miklós titkos iratai*. Sajtó alá rendezte Szinai Miklós és Szücs László. Bp. 1962. 232–251. l.

³ Kozma Miklós naplója. 1940. aug. 29. OL Kozma-iratok. 11. cs.

Werth Henrik vezérkari főnök azt követelte, hogy Kárpát-Ukrajnában újra katonai közigazgatást vezessenek be, vagy egyenesen haditerületté nyilvánítsák. Ez azonnali és teljes megsemmisülését jelentette volna mindannak, amit Teleki kárpátukrán vonatkozásban másfél éven keresztül építgetett. Teleki ehhez nem járulhatott hozzá: kompromisszumra törekedett. Összecsomagoltatta és augusztus 5-én irattárba tette a kárpát-ukrajnai autonómia-kérdés teljes iratanyagát,⁴ mint aki tudja, hogy benyújtott javaslata letárgyalására, az autonómia megvalósítására belátható időn belül nem kerülhet sor, de ragaszkodott az elvhez és az átmeneti polgári közigazgatás fennálló szerveihez, s csupán személyi változáshoz járult hozzá a kormányzói biztosi poszton. A választás az eddig mellőzött Kozma Miklósrá esett, akinek a vezető katonai körökkel fennálló szoros kapcsolatai garanciát nyújthattak a Kárpát-Ukrajnához fűződő katonai szempontok megfelelő érvényesítésére. Werth ráállt a kompromisszumra, és sürgette Kozma mielőbbi kinevezését.

Az 1938 őszi kárpát-ukrajnai bandaharcok véres kezű szervezője, aki saját kárpát-ukrajnai aspirációitól fűtve féltékenyen figyelte, de eddig csak óvatos bíráló megjegyzésekkel kísérte Teleki kárpát-ukrajnai politikáját, ekkoriban már a háttérből erőteljesen dolgozott a politika lejáratásán, az „erélytelen” Perényi megbuktatásán; hirdette, hogy kíméletlen kemény kézre van szükség Bródyékkel szemben is; az „orosz” irányzatot éppúgy el kell nyomni, mint az ukránt vagy a kommunistát. Meggyőzte a katonai körök körül tömörülő autonómiaellenes erőket arról, hogy elgondolásai alkalmasak az autonómia „elaltatására”, s kivezetnek a „zsákutcából”, amelybe az autonómia megígérése folytán került a magyar politika.

A katonai körök nyomása alatt álló miniszterelnök, és Keresztes-Fischer belügy-miniszter augusztus 23-án közölte Kozmával a kinevezésére vonatkozó elgondolást, és a „különös katonai érdekek” hangsúlyozásával kérték fel őt a feladat vállalására. Kozma mint „nobile officiumot”, azaz fizetés nélkül vállalta a megbízatást, hogy így az összeférhetlenség vádja nélkül megtarthassa jól jövedelmező gazdasági érdekeltségeit: „Ingyen szolgálok, de semmiről nem mondok le” – mondotta.⁵ Azt kérte továbbá, hogy ahelyett, hogy ő lenne a minisztériumok kárpát-ukrajnai exponense, a minisztériumok dolgozzanak úgy, ahogy ő azt kárpát-ukrajnai ügyekben, a kárpát-ukrajnai viszonyok ismeretében, tőlük megkívánja. Teleki ezzel egyetértett.⁶

Augusztus 30-án Kozma kormányzói kihallgatáson jelent meg. Naplója szerint Horthy e szavakkal bocsátotta el: „Tarts kemény kézzel rendet... Akik az állameszme ellen agítálnak, azok érezni fogják a Te öklödet...” A kormányzó úgy beszélt vele, mint akinek ambícióit az autonómia szervezetében lehet kielégíteni,

---

⁴ „Kárpátaljai Vajdaság iktatmányai.” OL ME Nemzetiségi o. 74. cs. H 19167/1940.

⁵ Kozma elnökgazgatója volt a Magyar Távirati Irodának, valamint vállalatának: Telefonhírmondó és Rádió Rt.-nak, a Magyar Film Irodának, a Magyar Hirdető Irodának, a Magyar Országos Tudósítónak; elnöke volt a Magyar Nemzeti Gazdasági Banknak, a Szatmár és Bereg Nyomda Rt.-nak, továbbá a Magyar Bauxit Bánya Rt.-nak.

⁶ Kozma Miklós naplója. 1940. aug. 29. OL Kozma-iratok. 11. cs.

ha egyelőre még várni is kell annak kiépülésére: „Te most mint kormányzói biztos mégy oda, és csak később leszel helytartó, de az első perctől fogva érezd magad alkirálynak.”⁷

Ugyanezen a napon délután a második bécsi döntés kihirdetésével lezárult az Erdéllyel kapcsolatos krízis. Az Erdély önálló magyar katonai akcióval való megszerzését célzó tervektől, a németek ellenzése láttán, a magyar katonai vezető körök időközben elálltak, s Teleki törekvéseivel szemben a tengelyhatalmak döntőbírói ítéletére való hagyatkozást tartották szükségesnek. A döntőbírói diktátum – hamarosan mutatkozó súlyos kül- és belpolitikai következmények árán – jelentős területgyarapodást eredményezett Magyarország javára; e területeknek a magyar honvédség általi fokozatos átvétele szeptember 5-e és 13-a közt anélkül zajlott le, hogy Kárpát-Ukrajnában, „a hadsereg hátában”, bármiféle zavaró momentum mutatkozott volna.⁸

A Kárpát-Ukrajnával kapcsolatos „különleges katonai érdekek” azonban az erdélyi krízis múltával mit sem veszítettek jelentőségükből. Amikor szeptember első napjaiban Kozma, a köztük levő régi barátság jegyében, magánlevélben informálta Sztójay Döme berlini magyar követet a „különleges katonai érdekekre való tekintettel” a közeljövőben várható kárpát-ukrajnai kormányzói biztosi kinevezéséről – jelezve, hogy új tisztében különös gondot fog fordítani a kárpát-ukrajnai német kisebbségre⁹ –, utalt arra, hogy Kárpát-Ukrajnában „más ügyek is vannak, melyek német vonatkozásokkal bírnak”.¹⁰ E célzás minden kétséget kizáróan az ottani szovjetellenes és kommunistaellenes feladatokra vonatkozott, amelyeknek valóban különös jelentőségük volt a németek szovjetellenes katonai előkészületei megindulásakor.

A szeptember 11-i minisztertanács előterjesztése alapján¹¹ a kormányzó 12-én „saját kérelmére” és „érdemeinek teljes elismerésével” felmentette Perényit, s utódjává kinevezte Kozmát, aki még aznap letette az esküt.¹² Kinevezése napján magánlevelet intézett Frickhez, Göbbelshez, Lammershez és Pfundtnerhez, személyes ismerőseihez, akik a német birodalmi vezető körökben iránta „mindig baráti szivélyességgel viseltettek”.¹³

Mint tudjuk, Kozma, aki a magyar önkéntesek finnországi frontra küldését is szervezte, mindig arra törekedett, hogy személyes kapcsolatain keresztül a német birodalmi vezető köröket a szovjettel szemben vállalt egyezmény talajáról le-

⁷ Kozma Miklós naplója. 1940. aug. 30. OL Kozma-iratok. 11. cs.

⁸ JUHÁSZ: *A Teleki-kormány...* 178–211. l.

⁹ „A Kárpátalján néhány ezernyi német kisebbség él; a bécsi döntés vonatkozó részeit teljhatalmilag keresztül fogom vinni, s a német népcsoportra különös gondom lesz.”

¹⁰ Kozma levele Sztójayhoz. Budapest, 1940. szept. 6. OL Kozma-iratok. 31. cs. Kormányzói biztosi kinevezéssel kapcsolatos iratok.

¹¹ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1940. szept. 11.

¹² KN 1939/VII. 7. l.

¹³ OL Kozma-iratok. 31. cs. Kormányzói biztosi kinevezéssel kapcsolatos iratok. Wilhelm Frick birodalmi belügyminiszter; Joseph Paul Göbbels propagandaügyi miniszter, Hans Heinrich Lammers birodalmi miniszter, a birodalmi kancellária vezetője; Hans Pfundtner vezető államtitkár a birodalmi külügyminisztériumban.

tértse. Ez természetesen nem tekinthető Kozma egyszerű egyéni törekvésének: ez irányú puhatolódzásai mögött kétségtelenül a magyar vezető körök álltak, amelyeket egyrészt súlyos belpolitikai természetű aggodalmakkal töltött el „a bolsevista szomszédság”, másrészt a lengyelországi és romániai ukrán területek szovjet felszabadításának hatása alatt egyáltalán nem érezték szilárdnak és biztonságosnak az 1939 tavaszán megszállt Kárpát-Ukrajna magyar birtoklását. Kozmát mindenestre egyénileg is rendkívül animálta az a körülmény, hogy éppen a német–szovjet viszonyban már észlelhető változás, a szovjetellenes német készülődés megindulása időszakában juthatott ezen a politikai és katonai szempontból egyaránt különösen exponált területen fontos pozícióhoz, amelyben német kapcsolatai felhasználásával tovább ösztönözhet a szovjetellenes együttműködés irányában.

A gyenge és erélytelen Perényi tehát távozik Kárpát-Ukrajnából; „elviszi titkárnőjét, kit egyébként ott Ruszinszko császárnőjének hívnak”, s Kozma kinevezésével a közmegegyezés szerint „kemény huszárkezekbe kerül a kormányzás kantára”.¹⁴ Kormányzói biztosi hivatala átvételekor mondott beszédében Kárpát-Ukrajna „majdan eljövendő” autonómiáját illetően azt a gondolatot hangsúlyozta, hogy „Kárpátalja sorsa a magyar sors függvénye”, és fenyegető hangot ütött meg mindenféle kifelé tekintő tendenciával szemben: „Az ország határain túlnyúló politikát kizárólag és egyedül a magyar kormány csinálhat. Aki ilyet mégis megkísérel, az idegen célok politikai ügynöke és lakat alá való... Ilyen esetekben – még ha kísérletekről lenne is csak szó – az államhatalom minden erejét érvényesíteni fogom, ... garantálom, hogy minden, a magyar állameszmétől és nemzetűségétől történő elhajlás a legsúlyosabb megtorlás alá esik.”¹⁵

A kormányzói biztosságban bekövetkezett személycseré mélyebb jelentőségét az autonómia-javaslat jövője szempontjából a közvélemény akkor még nem tudta felmérni. A közéletben tovább folytatódott a vita az autonómia körül, de jellemző módon már alig akadtak védelmezői, inkább csak nyirbálói, ellensúlyozói vagy elvetői. Mielőtt azonban e vita ismertetésére térnénk, érdemes figyelmet szentelnünk Thim József, Bécsben élő magyar történész még július végén készített memorandumára, amely az előbb-utóbb elkerülhetlenné váló német–szovjet megütközés aspektusából foglal állást a magyar kormány nemzetiségi politikájával, Teleki autonómia-javaslatával szemben, és egészen meghökkentő „megoldást” javasol. A Ribbentrophoz intézett memorandum, amelynek másodpéldányát eljuttatta a náci központi pártlap, a *Völkischer Beobachter* szerkesztőségéhez is, ősi szláv–germán antagonizmusra hivatkozva hangsúlyozza, hogy a német birodalomnak szüksége van egy erős Magyarországra a Szovjetunióval és a szláv tömbbel szemben, ezért a német birodalmi kormány kössön a magyar kormánnyal véd- és dacsövetséget, fegyverezze fel Magyarországot, segítse vissza régi határaihoz, s gyakoroljon nyomást a magyar kormányra, hogy a nemzetiségi kérdést a nemzetiségek kitelepítésével és a külföldön élő magyarok betelepítésével oldja meg.

---

¹⁴ OL Kozma-iratok. 33. cs. 632. sz.

¹⁵ OL Kozma-iratok. 31. cs. Kárpátaljával kapcsolatos iratok.

Thim szerint „utópia az, hogy a Kárpátalján a ruténeket koncessziókkal meg lehet nyerni; ki kell őket telepíteni Ukrajnába, s helyükbe az Amerikában élő magyarokat kell betelepíteni”. Hasonlóképpen „Magyarországból és Erdélyből ki kell telepíteni az összes románokat, s helyükbe behozni a Bukovinában, Moldvában, Besszarábiában és a Regátban élő magyarokat”. Ezekről az elképzelésekről arra hivatkozva állította, hogy „praktikusan és kötelezően keresztülvihetők”, hogy az ilyen nagyarányú telepítésekre „Hitler vezér adja a legjobb példát”. Nyilván természetesnek vette, hogy Hitler a magyarországi németeket is haza akarja telepíteni, s így minden tekintetben lehetővé válik „egy erős nemzeti Magyarország, mint a szlávokkal szembeni ütköző létesítése – tekintettel egy jövőbeni világháború lehetőségére!”¹⁶

A magyar kormány már régebben ajánlatot tett ugyan a román kormánynak 200 000 csángó és 300 000 egyéb regátbéli magyar visszatelepítésére, s a szovjet kormánnyal is tárgyalás indult 3 bukovinai csángó község lakóinak az Ukrajnából a cseh uralom alatt Kárpát-Ukrajnába betelepült ukránokkal való kicserélésére,¹⁷ de Teleki egész nemzetiségi politikája, s Kárpát-Ukrajna autonómiájáról betervezett törvényjavaslata is félreérthetetlenül mutatja, hogy nem a nemzetiségek kitelepítésével, hanem megfelelő együttélési formák kidolgozásával kívánta megoldani a nemzetiségi problémákat; tisztában volt a ki- és visszatelepítési lehetőségek korlátozottságával, s ennek megfelelően ezzel az eszközzel csak az őslakosnak nem tekinthető, egy-két évtizede beköltözött nemzetiségi elemek kitelepítése, illetve a szomszédos országoknak a magyar revíziós igényeken kívül fekvő területein élő magyar szórványok Magyarországra telepítése tekintetében kívánt élni.

Thim memorandumának a kárpátukránok kitelepítésére vonatkozó javaslata esetében nem elszigetelt egyéni véleménnyel állunk szemben. Nagy Kálmán nagybereznai főszolgabíró is ezt írta 1940 augusztusában a kárpát-ukrajnai helyzetről készített összefoglaló jelentésében: „Kérdéses, hogy ebből a népből lehet-e újra gens fidelissimát nevelni, s nem lenne-e célszerűbb egy radikális ki- és betelepítéssel véglegesen rendezni a belátható időn belül mindig zavaros és nehéz helyzetet.”¹⁸ A nemzetiségi problémák rendezésében mutatkozó nehézségek a türelmetlen magyar nacionalisták szemében igen kívánatosá tették az ilyenféle „radikális megoldást”, de világos volt, hogy a kárpátukrán nép kitelepítése csak egy, a Szovjetunióra mért súlyos csapás esetén képzelhető el. Nem véletlen tehát, hogy e gondolat – már első megfogalmazásában is – a Szovjetunió elleni német támadás előkészületeinek légkörében jelentkezik, s hogy később Magyarországnak a szovjetellenes hadjáratba történt bekapcsolódása során merül majd fel ismételt.

A Kárpát-Ukrajna önkormányzatáról benyújtott Teleki-féle törvényjavaslat körül a sajtóban és a közéletben tovább folyó viták dominánssá lett az a törekvés, hogy még ezt, a valóságos autonómiának csak „bizonyos kereteit”

---

¹⁶ Thim József memoranduma Ribbentrop külügyminiszterhez. OL ME Nemzetiségi o. 98. cs. L 19368/1941.

¹⁷ Kozma Miklós naplója. 1940. júl. 16. OL Kozma-iratok. 11. cs.

¹⁸ OL BM Res. 1940–8–15884.

engedélyező javaslatot is tovább nyirbálják, arra hivatkozva, hogy még ez is túl sok teret enged „esetleges félreértéseknek, későbbi téves következtetéseknek”. Bölöny József egyetemi magántanár, „A Kárpátaljai Vajdaságról és annak önkormányzatáról szóló törvényjavaslat bírálata” című, 1940 őszén megjelent brosúrájában például mellőzni javasol mindent, ami „tartományi jelleget kölcsönözne az újonnan szervezendő kormányzati, illetőleg közigazgatási területnek”, mert ez „rést ütne a magyar állam egységén”. Helyteleníti ebből a szempontból a kormányzói helytartói tisztséget; a vajda sem lehetne szerinte közjogi méltóság, hanem csak fizetett állami tisztviselő a belügyi tárca keretében. Semmi szükség szerinte vajdasági gyűlésre; elég egy vajdasági tanács, amelynek tagjait a visszaállítandó megyék közgyűlésein választanák meg. Aggályosnak találja a „rutén” nyelvnek a magyarral egyenjogú hivatalos nyelvvé minősítését is. Javasolja továbbá, hogy a tartományi jelleg kerülése végett ne „kárpátaljai”, hanem „ungvári vajdaságnak nevezzék az önkormányzati területet, amelynek határait egyébként – a második bécsi döntés eredményezte területgyarapodás folytán szükségessé vált megtervezés során – úgy kívánna módosítani, hogy Munkács kívül maradjon azon.”¹⁹

Szeptember 3-án Padányi Gulyás Jenő képviselő átnyújtotta Telekinek a Máramaros-vármegyei Egyesület memorandumát, amely lehetetlennek tartja, hogy „az a körülbelül 50 000 főnyi magyarság, amely Nagybockótól Husztig a Tisza mentén lakik, és amely évszázadokon keresztül magyarságát megtartotta, ne magyar vezetés alá kerüljön, hanem valamely nemzetiségi önkormányzat alárendelt része legyen”.²⁰ Hasonló természetű memorandumot készített e napokban a Felvidéki Szövetség nevében Tahy Endre, egykori Ung vármegyei főjegyző is.²¹

Teleki végül is annyiban engedett, hogy Nagyszöllőst, Técsőt, Faluszlatinát és Aknaszlatinát az önkormányzati területből kivételte, s Ugocsa, illetőleg Máramaros vármegye területéhez csatoltatta.²² Ez az intézkedés azonban Kárpát-Ukrajna új kormányzói biztosának máris súlyos gondokat okozott: „Nagyszöllős elcsatolásával a nagyszöllősi járás Kárpátalján maradt területe, és ezen kívül részben a kárpátaljai területen fekvő egész ilosvai járás, elveszítette kereskedelmi gócpontját... Még súlyosabb és következményeiben beláthatatlan Técső elcsatolása. Az egész Tarac völgye, és részben a Talabor völgye is, gazdaságilag Técsőre gravitál... Ezen területek gazdasági irányítására, a gazdasági élet fejlődésére és a gazdasági jólétére nem tudok felelősséget vállalni” – írta Teleki-nek.²³

A kárpát-ukrajnai autonómia megígérését sokan szerencsétlen, de most már

¹⁹ BÖLÖNY JÓZSEF: *A Kárpátaljai Vajdaságról és annak önkormányzatáról szóló törvényjavaslat bírálata*. Bp. 1940.

²⁰ OL ME Nemzetiségi o. 74. cs. H 16252/1940.

²¹ Kozma György levele Kozma Miklóshoz. Budapest, 1940. szept. 5. OL Kozma-iratok. 41. cs.

²² 7800/1940. ME sz. rendelet.

²³ Kozma Miklós levele Telekihez. Ungvár, 1940. nov. 7. OL ME Nemzetiségi o. 80. cs. L 21087/1940.

visszavonhatatlan lépésnek tekintették, amelynek a szeparatista törekvéseket elősegítő veszedelmes következményeit más úton-módon kell ellensúlyozni próbálni. Pálffy Géza felsőházi tag 1940. október 30-i memorandumában arról írt, hogy „a fiatal rutén nemzedék már sohasem lesz lojális magyar állampolgár, bármit is fognak velük tenni, és bármit is fognak nekik nyújtani. A beígért rutén autonómia aligha lesz alkalmas arra, hogy ezt a fanatikusan szított pánszláv tüzet lelohassza.” E terület kárpátukrán lakosságának a Szovjetunió iránti vonzalmára utalva kijelentette: „Tisztában kell lennünk azzal, hogy ha a kárpátaljai területet kizárólagosan átengedjük a ruténségnek, semmilyen eszközzel nem fogunk tudni gátat vetni a szeparatistikus mozgalom állandó erősödésének. Feltétlenül elő fogja ezt mozdítani a beígért és így meg is adandó autonómia.” Nem lát más megoldást, mint földnélküli, túlnépesedett székelyek áttelepítését Erdélyből a kárpát-ukrajnai zsidó birtokokra: „A betelepített székelyek minden nyomás nélkül elmagyarosítának rövid időn belül az alapjában jóindulatú, de veszedelmesen fanatizált rutén tömegeket, anélkül, hogy ez a szándék különösebben feltűnnék.”²⁴

Kozma azonban irreálisnak nyilvánította ezt az elgondolást: a kárpát-ukrajnai zsidóbirtokok túlságosan is szétszórtak ahhoz, hogy azokon zárt telepítést lehetne végezni, azonkívül ezeket a kormány intenciói szerint egyrészt a kárpát-ukrajnai szórványmagyarok részére kívánják igénybe venni, másrészt ide szándékoznak áttelepíteni „azokat a ruténeket is, akik a csehek jóvoltából sík magyar vidéken kaptak kolóniákat”. Különben is a székely „népfelesleg” magyarságot erősítő telepítésére magában Erdélyben „nagyobb szükség van, mint Kárpátalján”.²⁵

Az autonómia szűkítésére, elsőkélyesítésére, ellensúlyozására irányuló különféle törekvések mellett nem volt hiány az autonómiát kereken elutasító megnyilatkozásokban sem. A debreceni egyetem közjogi professzora, Haendel Vilmos, előadásában kitért a kárpát-ukrajnai autonómia-javaslatra, s teljesen feleslegesnek nyilvánította azt. „Piszkosnak, műveletlennek mondotta a ruténeket, akiknek még egy rendes költőjük sincs; krumplit és zabkenyeret esznek, minek hát nekik az autonómia.” Szavai mélyen sértették a debreceni egyetemre irányított kárpát-ukrán diákok nemzeti önértését.²⁶

Voltak azután, akik egyenesen felajánlották szolgálataikat a kormánynak a tekintetben, hogy megfelelő támogatás ellenében leszerelik a kárpátukrán autonómia-követeléseket. Így Kurucz Mihály, aki a katonai közigazgatás idején a perecsényi járás főszolgabírája volt, most ajánlkozott, hogy mivel „ismeri jól a kárpátaljai nép lelkét, meg tudná szervezni azt a munkatábort, amelynek segítségével az össz-ruténséget rá tudná venni arra, hogy az önkormányzatról önként mondjon le”.²⁷

Bródy és hívei továbbra is kitartottak a széles körű autonómiára vonatkozó eredeti követeléseik mellett, s Telekit küldöttségileg felkeresve arra kérték, hogy

---

²⁴ OL Kozma-iratok. 32. cs. 195. sz.

²⁵ Kozma Miklós levele Ince Péter miniszteri tanácsoshoz. 1940. nov. 8. OL Kozma-iratok. 32. cs. 196. sz.

²⁶ Kozma Miklós levele Hómanhoz. 1940. dec. 8. OL Kozma-iratok. 33. cs. 406. sz.

²⁷ OL ME Nemzetiségi o. 80. cs. L 20769/1940

vonja vissza az általa betervezett törvényjavaslatot, amely őket egyáltalán nem elégíti ki.²⁸ Mint Bródy vezércikke – hetilapjának, a Ruszkoje Szlovo 1940. november 3-i számában – leszögezte, a magyar kormánytól elvárják, hogy egyenlő partnerként tárgyaljon velük a kárpátukrán autonómia kérdéséről. A kárpát-ukrajnai pártpolitikai harcok tekintetében Bródy állást foglalt mind a kormánypárt, mind az ellenzéki pártok, különösen a Hubay–Vágó-féle nemzeti-ségi javaslattal és földreform-ígérettel agitáló Nyilaskeresztes Párt térhódítási törekvéseivel szemben, kijelentve, hogy „orosz” embereknek nem lehet más pártban helyük, mint egy egységes „orosz” pártban. Mivel pedig ilyen párt még nincs, azt tanácsolja, hogy egyelőre „félreállva, helyezkedjünk a csendes szemlélő álláspontjára”.²⁹ A kárpát-ukrajnai magyarok igen ingerülten reagáltak a „szeparatizmus” ezen újabb jelére, s Bencze képviselőt, aki Bilkén ellenszegült annak, hogy kárpátukránokat a MÉP-be szervezzenek, nemzethűség elleni vádakkal feljelentették a képviselőház elnökénél.³⁰

Bródyék magatartásával egybevetve még inkább kitűnt Fenczik lojalitása. November 28-i parlamenti felszólalásában³¹ a kárpát-ukrajnai autonómia Teleki-féle értelmezése mellett foglalt állást; a kormánnyal szembeni követeléseit leszűkítette a kárpát-ukrajnai „zsidókérdés” radikális megoldására; s beszédében a hangsúlyt a Poprádig terjedő kelet-szlovákiai területek, mint „kárpátorosz föld” iránti igény hangoztatására tette. Kijelentette, hogy „a Szlovákiában élő kárpátorosz nép mártír, az ottani kárpátoroszok egyhangúlag ide akarnak jönni vissza Magyarországhoz”, hogy „az úgynevezett magyar járomban 600%-kal jobb, mint ott abban a szlovák paradicsomban”, s hogy „ezeréves elnyomatásról csak az beszélhet, akinek a történelemtől fogalma sincs”. Demagóg szavait rendkívül nagy tetszéssel fogadták a magyar parlamentben. Hokky Károly, „felvidéki” képviselő, félretette a kisebbségi múltból származó ellenérzését Fenczikkal szemben, s kijelentette: „Mindig örülök, amikor Saulusból Paulus lesz.”³²

A Kisgazdapárt nevében Bajcsy-Zsilinszky Endre méltatta Fenczik mérsékletét az autonómia kérdésében: „Szívesen kapcsolódom Fenczik tisztelt képviselőtársam tegnapi igazán nagyvonalú értékes beszédéhez, és csak biztosíthatom a tisztelt képviselő urat, hogy ez a szegedi stílusú fajvédelem, amelyet húsz esztendő óta hirdetek és vallok, és amelyet vall a Kisgazdapárt is, semmiképpen sincs ellentétben az ország bármely nemzetiségének jogos kulturális kívánságaival és autonómiájával... A mi oldalunkon is azt valljuk, hogy az autonómiát meg kell adni bizonyos mértékig a nemzetiségeknek, addig a mértékig, ameddig ez az autonómia nem veszélyezteti a magyar politikai nemzetnek, főleg pedig a magyar államnak egységét, öncélúságát, és függetlenségét. Ezeket a kereteket túl nem mehetünk a nemzetiségi kérdésben, és én boldogan vettem tudomásul, hogy Fenczik igen

²⁸ Magyar Nemzet. 1940. okt. 29. 5. l.

²⁹ OL ME Nemzetiségi o. 72. cs. E 21854/1940., és OL BM Res. 1940–3–15361.

³⁰ Ifj. Orbán Sándor bilkei református egyházközség elnöke levele a képviselőház elnökéhez. Bilke, 1940. szept. 12. OL BM Res. VII. 1940–8–14017.

³¹ KN 1939/VIII. 1025–1029. l.

³² KN 1939/VIII. 1049. l.

tisztelt képviselő úr ezek között a keretek között maradt.”³³ Maga Teleki is igen pozitívan ítélte meg, hogy akkor, amikor egyesek „a rutén–magyar ellentétet is szítják”, Fenczik „ebben a tekintetben elismerte a magyarság jóakarátát és jó törekvéseit”.³⁴

A parlamenten kívül is nagy hatása volt Fenczik beszédének. A Felvidéki Szövetségben „el vannak ragadtatva”, és szükségesnek vélik a beszéd szövegének a kárpátukrán nép közti terjesztését. Kozma kormányzói biztos önérzetesen jegyezte meg: „Fenczik beszédje az én szobámban született meg Ungváron.” A beszédet teljes terjedelmében közölte Fenczik lapja, a Karpato-Ruszköje Holosz.³⁵

Ha a kárpát-ukrajnai autonómiáról Teleki által beterjesztett törvényjavaslatot a nyári szünet után nem is tüzték már ki vitára, sokszor szóba került a parlament őszi és téli ülésein. A nyilas képviselők újra és újra támadták Teleki javaslatát, amely azáltal, hogy a területi autonómia elvét fejezi ki, szerintük „megtépázása a szentistváni palástnak”; szembeállították vele a nyilas nemzetiségi törvényjavaslatot, s tiltakoztak annak szerzői, Hubay és Vágó, mandátumuktól való megfosztása ellen.³⁶

Teleki kárpát-ukrajnai autonómia-javaslatát azonban nemcsak a nyilasok támadták. Bajcsy-Zsilinszky ugyan pártja, a kisgazdapárt nevében foglalt állást a mérsékelt autonómia Teleki-féle javaslata mellett, de hogy valójában korántsem fejezte ki ebben a kérdésben a kisgazdapárt egységes véleményét, mutatja Vásáry István felszólalása a költségvetési vitában: „Kifogást emelek a kárpátaljai kormányzó-biztosság és ennek másfélmillió pengős költsége ellen. Az országnak ez a területe az egységes Magyarországból soha területileg kiszakítva nem volt. Semmiképpen sem tudom honorálni a kormány intézkedését, amely most ezt a területet kiszakítja az ország testéből. Itt a vármegyei rendszer beállítását kívánom, és ezzel valóban az országhoz kapcsolását ennek a területnek. Meg vagyok róla győződve, hogy a vármegyei szervek éppen úgy el fogják tudni látni a munkákat, mint a kormányzó-biztosság, és ez sokkal kevesebbe fog kerülni.”³⁷

Korláth Endre, akit Telekinek a kárpát-ukrajnai autonómiával kapcsolatos törekvései ellen lázító, szélsőséges sovíniszta magatartása miatt kizártak a MÉP-ből, a parlamentben továbbra is egyre azt hangsúlyozta, hogy a kárpát-ukrajnai autonómia „szeparatizmust jelenthet valamikor, és esetleg a magyar élettér visszaszorítását jelentheti”.³⁸ Hiába fejtegette Vlagyimir Homicskó, hogy a „kárpátoroszkok” „egy nemzetnek töredéke... egy másik államban, anélkül,

³³ KN 1939/VIII. 1031. l.

³⁴ KN 1939/VIII. 1186. l.

³⁵ Kozma György levele Kozma Miklóshoz. 1940. dec. 5., és Kozma Miklós válasza, dec.14. OL Kozma-iratok. 31. cs. Vegyes politikai tartalmú levelezés.

³⁶ Csia Sándor felszólalása. 1940. nov. 13. KN 1939/VII. 281–282. l., és Palló Imre felszólalása. 1940. dec. 3. KN 1939/VIII. 1161. l.

³⁷ Vásáry István felszólalása. 1940. nov. 19. KN 1939/VII. 573. l.

³⁸ Korláth Endre felszólalása. 1941. febr. 19. KN 1939/IX. 431. l.

hogy politikailag egyesülni akarna a szomszéd állammal, ahol az ő fajtestvérei vannak”,³⁹ – szavai nem győzték meg az autonómia miatt aggódókat. Egy Kárpát-Ukrajnával kapcsolatos helyzetjelentés szerint „nincs ma felelős államférfi, aki teljes biztonsággal állíthatná, hogy a ruszinságnak adott eme jogok lazítani vagy erősíteni fogják-e a ruszin lakosság ragaszkodását a szentistváni állameszméhez”. Mindenesetre úgy véli, hogy „a ruszinok faji, nyelvi és vallási különállása a magyarság zömétől – minden egyébtől eltekintve – komoly megfontolásra készítetnek”.⁴⁰

Amitől legkevésbé lehetett eltekinteni, az a Szovjetunió szomszédsága, s ennek a ténynek Kárpát-Ukrajna népére gyakorolt nagy hatása volt. Volóci kárpátukrán vasutasok például arról beszéltek, hogy „a jövő a Szovjeté, és ami ott történik, az a világ jövője”.⁴¹ Az ilyenfajta megnyilvánulások nemcsak a bíróságoknak adtak sok dolgot, hanem a legélénkebben foglalkoztatták mindazokat a szerveket, amelyek részt vállaltak a „nemzetvédelem” nagy munkájából. Így a hírhedt Etelközi Szövetség elnöke, báró Feilitzsch Berthold, az igen nyugtalanítónak talált kárpát-ukrajnai értesülések miatt ismételt felvilágosítást kért Kozma kormányzói biztostól. Kozma válasza a Kárpát-Ukrajnával kapcsolatos szovjet magatartásra vonatkozó különböző híresztelések ellentmondásosságára világított rá: „Igaz, hogy azt a hírt is terjesztik, hogy Oroszország Kárpátját be akarja kebelezni. Az is igaz, hogy mások azt a hírt terjesztik, hogy Oroszország Magyarország barátja, és nem akarja bekebelezni.” Tény az – amit Fenczik emlékezetes parlamenti beszédébe is bevitetett –, hogy „az új szomszéd korrektül viselkedik, semmiféle agitációt nem fejt ki Kárpátján az odacsatlakozás érdekében”. Egy kárpát-ukrajnai kommunista mozgalom létezését elismerte, de jelentőségét igyekezett kisebbíteni, hogy ezáltal is kiemelje: teljesen ura a helyzetnek: „Kommunista propaganda Kárpátján annyiban van, amennyiben a proletár elemek között az egész világon mindenütt van.” Nevetségesnek tartotta azt az aggodalmat, hogy a németek viszont ukrán propagandát fejtenek ki Kárpát-Ukrajnában: „ennek a Berlinből irányított, Prága helyi központú, komoly pénzzel és segítséggel dolgozó irányzatnak” éle nem ellenünk irányul, hanem célja „az orosz kolosszus nemzetiségekre való megbontása”. Amennyiben itt-ott nyoma mutatkozik Kárpát-Ukrajnában annak, hogy ez a Szovjetunió ellen irányított, egyre erősödő „ukrán” propaganda e területen is kihatna az ukrán öntudat erősödésére, rögtön megteszi, mint ahogy eddig is megtette, a szükséges intézkedéseket.⁴² A németek azonban, mint Teleki figyelmeztette, szovjetellenes akcióikba a nagyorosz irányzatot is bekapcsolták: „Varsó központtal cári orosz propaganda indul, melynek itt kétségtelenül hatása lesz”, annál is inkább, mert „a magyar kormánypolitika az első másfél év alatt hamis volt, mert a Fenczik –

³⁹ Homicskó felszólalása. 1941. febr. 5. KN 1939/IX. 144. l.

⁴⁰ Kiss Vilmos helyzetjelentése. Miskolc, 1941. febr. 5. OL ME Nemzetiségi o. 79. cs. L 18945/1940.

⁴¹ Vádemelési indítvány. Kassa, 1940. dec. 29. OL ME Nemzetiségi o. 93. cs. G 15530/1941.

⁴² Kozma Miklós levele Feilitzsch Berthold m. kir. titkos tanácsoshoz. 1940. okt. 4. OL Kozma-iratok. 32. cs. 73. sz., és 1941. febr. 21. Uo. 34. cs. 830. sz.

Bródy-féle nagyorosz irányt pártfogolta, márpedig itt az elv csak egy lehet: se nem ukrán, se nem nagyorosz, hanem rutén.”⁴³

„Az én álláspontom az, hogy a rutén népben a rutén népi, a Kárpátoktól északra semmit sem kereső öntudatot kell kifejleszteni, s ennek következtében perhorreszkáló minden innen kiinduló orosz kapcsolatot” – nyilatkozta ki Kozma;⁴⁴ nyomatékosan hangsúlyozva, hogy „a rutén szláv, de se nem nagyorosz, se nem ukrán, tehát sem kultúrában, sem nyelvben, sem politikában nem tendálhat kifelé”. Büszkén hangoztatta, hogy az ő nevéhez fűződik az új politikai vonal kialakítása Kárpát-Ukrajnában, amely felhagy az „orosz” irányzat hibás „délgetésével”, s szembefordulva az „orosz” területi autonómia létrehozása érdekében kifejtett, szinte rögeszmés erőfeszítésekkel, megfelelő intézkedések sorozatával az egész autonómia-javaslatot feledésbe meríti.⁴⁵

Az első lépés Bródy sajtójának megrendszabályozása volt. A cenzúra kíméletlenül töröltette a különböző kérdések egész sorában ellenzéki hangot megütő cikkeket; kényszerítették Bródyt a szerkesztőség személyi összetételének megváltoztatására. Ő ekkor Sztojka püspökkel próbált szövetkezni, aki javadalmazását és közéleti méltánylását keveselve szintén hajlott a pártütésre; a kormányzói biztonság főtanácsadóját, Ilniczkyt pedig azzal az ijesztgetéssel igyekezett maga mellé állítani, hogy az új helyzetben a kormány őt hamarosan elejti. Kozma azonban néhány gesztussal mihamar megnyugtatta, és Bródytól könnyen elválasztotta remélt szövetségeseit.⁴⁶

Kozma 1941 februárjában kormányrendeletet eszközölt ki, amely értelmében az ungvári királyi ügyészség ezentúl előzetes sajtóellenőrzést fog gyakorolni a nem magyar nyelvű kárpát-ukrajnai sajtótermékek fölött. Mint leszögezték, „indokoltá teszi ennek a rendelkezésnek a bevezetését az is, hogy Kárpátalja területén a Magyarországtól való elszakadást célzó törekvések nyelvi harc formájában jelentkeznek; az egységes rutén nyelv érvényesülése pedig csak a sajtóellenőrzésnek egy kézben való egyesítése útján biztosítható.”⁴⁷ Az a törekvés, amely mind az ukrán, mind az orosz irodalmi nyelvvel szemben a kárpát-ukrajnai „helyi nyelv”elütő sajátosságainak ápolását tűzte ki feladatul, különösen Fencziket hozta nehéz helyzetbe, aki a kultúra és a nyelv vonalán „nagyorosz intellektuel irányban angazsálta magát”, mégpedig rendkívül szenvedélyesen és erősen. Hiába méltányolták tehát Fenczik feltűnő politikai lojalitását, – az orosz irányzat ellen is kemény harcot hirdető Kozmának az volt a véleménye: „Neki is, nekem is köny-

⁴³ Kozma Miklós levele Telekihez. 1941. ápr. 2. OL Kozma-iratok. 34. cs. 1112. sz.

⁴⁴ Kozma Miklós levele Rácz Kálmán képviselőhöz. 1940. dec. 8. OL Kozma-iratok. cs. 384. sz. Rácz egy orosz–magyar árucsereforgalmi kft. alakítása miatt fordult Kozmához, aki azonban arra kérte, hogy az orosz kapcsolatok ügyében ne lépjen érintkezésbe kárpát-ukrajnai tényezőkkel.

⁴⁵ Kozma Miklós levele Bárdossy külügyminiszterhez. 1941. márc. 12. OL Kozma-iratok. 34. cs. 987. sz.

⁴⁶ Kozma Miklós levele Telekihez. Ungvár, 1941. jan. 11. OL ME Nemzetiségi o. 90. cs. D 16009/1941.

⁴⁷ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1941. febr. 28.

nyebb lenne, ha most egy időre innen eltűnnék.” Javasolta, hogy a kormány küldje ki Amerikába, megfelelő instrukciókkal az ott élő kárpátukránok közti tevékenykedésre. Fencziket teljesen megbízhatónak tartotta erre a feladatra; abban pedig nem volt biztos, hogy a Teleki által Amerikába küldött Eckhardt „kapott-e megfelelő instrukciókat a rutén kérdésben”? Mint Bárdossy külügyminiszterrel közölte, félős, hogy Eckhardt nincs kellően informálva „az általam elindított új, és véleményem szerint egyetlen helyes politikai és kulturális irányról”, márpedig „ezt az ideológiát kellene mindenkinek képviselni”.⁴⁸

Kozma kezében más irányt kapott a kárpát-ukrajnai pártviszonyok tervezett rendezése is. Teleki elképzelése eredetileg az volt, hogy a Kárpát-Ukrajnában élő magyarokat a MÉP-be, a különböző kárpátukrán politikai erőket pedig egy olyan egységes kárpátukrán pártba fogja össze, amely hordozója lehetne a kárpátukrán autonómiának, s amely ugyanakkor az országos politikát tekintve szorosan kapcsolódna a kormánypárthoz. Ezzel szemben a Kozma által 1941 elején szervezni kezdett Kárpátaljai Párt nem a kárpátukránoké, hanem az ott élő kárpátukránok és magyarok közös pártja; „új pártalakulás, amelyhez mindenki csatlakozhatik, aki Kárpátalja felvirágoztatásáért a szentistváni gondolat jegyében dolgozni akar.”⁴⁹ Az új párt a szentistváni gondolat olyanfajta értelmezésének alapján áll, amely e terület „felvirágoztatását” az autonómia mellőzésével véli a magyar birodalmi érdekeknek legmegfelelőbbben megvalósítani. Bródyékra, Fenczikékre, az ismert autonomista politikusokra az új párt nem tartott igényt; a párt elnökévé Riskó Bélát, a máramarosi közigazgatási kirendeltség vezetőjét szemelték ki.⁵⁰

Ugyancsak fontos politikai feladatnak mutatkozott, hogy azokat a kárpátukránokat, akik annak idején fegyverrel támogatták a Kárpát-Ukrajna magyar uralom alá vételét célzó szabadsapatos akciókat, vagy egyéb magyarérdekű, csehszlovák-, illetve ukránellenes tevékenységet fejtettek ki, s ezért esetleg üldözöttest, börtönt is szenvedtek, kivonják Bródy és Fenczik befolyása alól, és közös bajtársi szövetségbe tömörítsék a magyar szabadsapatosokkal. A Kárpátaljai Bajtársak Bercsényi Szövetsége 1941. március 17-i ungvári alakuló gyűlésén, amely „A magyarságot és a ruténséget nem lehet többé soha elválasztani!” jelszó jegyében folyt le, a tagok száma meghaladta a másfél ezret.⁵¹

Fontos beavatkozás történt Kárpát-Ukrajna kulturális életébe is. Az ukrán irányzatú Prosvita kultúregyesületet ugyan rögtön szétzúzta a magyar megszálló hatalom, az orosz irányzatot képviselő Duchnovics Társaság azonban formálisan fennállt Perényi kormányzói biztossága alatt is. Kozma most ehelyett Kárpátaljai Tudományos Társaság néven alapított egyesületet, Zorja (Hajnal) című folyóirattal, s e társaság feladatává tette, hogy elvégezze azokat a grammatikai és szótári munkálatokat, amelyek a kárpát-ukrajnai helyi nyelvet most már nemcsak az

⁴⁸ Kozma Miklós levele Bárdossy külügyminiszterhez. 1941. márc. 12. OL Kozma-iratok. 34. cs. 987. sz.

⁴⁹ Interjú Kozma Miklóssal, a Suboticán megjelenő Napló 1941. márc. 15-i számában 7. l.

⁵⁰ Magyar Nemzet, 1941. márc. 1. 6. l.

⁵¹ Nemzeti Újság, 1941. márc. 18. 5. l.

ukrán, hanem az orosz irodalmi nyelv „bűvköréből” is kivonják, és az ezektől elzárkózó önálló fejlődés medrébe szorítják.⁵² Az új irányzatnak megfelelő népművelési feladatok ellátására később, 1941 őszén, a Kurtyák Iván Kulturális Egyesület alakult meg. Tőle elsősorban az ifjúságnak a „magyar–ruszin sorsközösség” szellemében való átnevelését várták.⁵³

Mindennél sürgősebb feladatnak tűnt ezen a vonalon a kárpátukrán értelmiségi fiatalság „kigyógyítása” az autonómia gondolatának „fertőzéséből”. Teleki halála után, Bárdossy miniszterelnök már 1941. április 30-án nyilatkozatot vett át a Kozma által „ránchaszedett” fiatalok öt felkereső küldöttségétől: ez „a startot jelenti ahhoz, hogy a ruszin intelligencia véglegesen és visszavonhatatlanul magyar irányban orientálódjék”.⁵⁴

Kozma erőfeszítései, hogy az autonómia „szeparatista” gondolatát száműzze, olyan új politikai és kulturális szerveket hozzon létre, amelyek a kárpátukránokat a magyarokkal elválaszthatatlan közösségbe forrasztják, nemcsak kárpátukrán részről találtak ellenállással, hanem nehézségeket támasztott vele szemben a Kárpát-Ukrajna területén élő magyarság nagy része is,⁵⁵ amely nemcsak az autonómiának volt első számú ellensége, hanem még attól is irtózott, hogy egyáltalán valamiféle közösséget vállaljon a kárpátukránokkal. Ezek azt követelték, hogy lakóterületeiket kapcsolják le „Kárpátalja” területéről és olvasszák be közvetlenül az „anyaországba”. Nagyszöllös és Técső esetében – mint láttuk – ez már 1940 novemberében meg is történt; 1941 márciusában azonban a rahói járás,⁵⁶ májusban a szobranci járás leválasztását követelték.⁵⁷ Kozma az ilyen lecsatolásoknak, illetve arra irányuló törekvéseknek – mint már ugyancsak láttuk – egyrészt gazdasági okokból ellene volt. Ezen kívül úgy gondolta, a kárpátukránokkal vegyesen lakott területek leválasztása annyira túlfeszítené a húrt, hogy annak politikai következményeiért sem vállalhatná a felelőséget. De főleg arra figyelmeztetett, hogy az effajta mentalitás „nem szolgálja a nagymagyar imperialista gondolatot”, „a Kárpátok medencéjét teljesen kitöltő nagymagyar imperialista politikát”. Mint megállapította: „a húsz éven át annyit sanyargatott, és sok mindenféle viszontagságon keresztül ment magyarság részben még nem tudta levetkőzni kisebbségi érzését és érzékenységét, olyankor is, amikor az teljesen felesleges”, pedig „még előforduló hibák esetén is a többséget jelentő, a nemzeti erőt képviselő, és a politikailag felelős magyarság az, amelynek okosabbnak, nyugodtabbnak, tapintatosabbnak kell lennie... mert Magyarországnak 1918-

⁵² Kozma Miklós levele Kozma Györgyhöz, Budapest, 1940. dec. 14. OL Kozma-iratok. 31. cs. Vegyes politikai tartalmú levelezés.

⁵³ KOZMA MIKLÓS: *A magyar–ruszin sorsközösség*. Nemzeti Újság, 1941. szept. 17.

⁵⁴ Kozma Miklós levele Bárdossyhoz. Ungvár, 1941. ápr. 21. OL Kozma-iratok. 35. cs. 1280. sz.

⁵⁵ Kozma Miklós levele Baranyai Lipóhoz. Budapest, 1941. febr. 8. OL Kozma-iratok. 34. cs. 767. sz.

⁵⁶ Kozma Miklós levele Keresztes-Fischer belügyminiszterhez. 1941. márc. 11. OL Kozma-iratok. 34. cs. 974. sz.

⁵⁷ Siménfalvy Árpád Ung megyei főispán levele Kozmához. Ungvár, 1941. május 17. OL Kozma-iratok. 35. cs. 1417. sz.

ban elég volt egyszer elpusztulnia korábban követett nemzetiségi politikája miatt.”⁵⁸

Ezeknek a gondolatoknak nagy nyomatékot adott Kozma a Magyar Élet Pártjában, 1941. május 1-én Kárpát-Ukrajna helyzetéről tartott előadásában is. „Egy jó értelemben vett nagymagyar imperialista gondolat jegyében, a szentistváni gondolat jegyében kell politikát csinálnunk” – mondotta. A kárpát-ukrajnai magyarságnak „minél előbb fel kell szabadulnia egy téves kisebbségi érzés hamis komplexuma alól, mert ha nem szabadul fel, nem tudja azt a szerepet és feladatot betölteni, amely rá itt a Kárpátok koronáján belül, éppen a nyelvi peremvidékeken vár. A magyarságnak vezető szerepét áldozatokkal is, és komoly megértéssel, sokszor elnézéssel is kell vinnie, mert ha ezt nem teszi, nem fogja tudni a nemzetiségeket lélekben is magához csatolni... A magyarság jövőjének ellenségei nem árthatnak annyit, mint saját fiai közül azok, akik szűkkeblű és rövidlátókörű kismagyar sovén szempontokat érvényesítenek, elválasztó hatással a nagy átfogó, felölelő, nagymagyar, – a történelmi – szentistváni szempontok helyett.”⁵⁹

Kozma nagy hátrányát érezte annak, hogy kárpát-ukrajnai politikáját nem tudta megfelelő gazdaságpolitikával alátámasztani. Azt akarta bebizonyítani, hogy Kárpát-Ukrajna népe jobban jár, ha autonómia nélkül, szorosabban kapcsolódik az „anyaországhoz”,⁶⁰ de az maga is közellátási nehézségekkel küzdött már ekkor, s a minisztériumok lélektelen bürokratizmusa, amely nem sok érzéket mutatott a kárpát-ukrajnai politikai célok gazdasági alátámasztása iránt, az 1941. január 25-e óta Kárpát-Ukrajnában a közellátási kormánybiztosi tisztelet is betöltő Kozmát rendkívül kellemetlen helyzetbe hozta, olyannyira, hogy júniusban már lemondással fenyegetődzött.⁶¹

Érdekes, hogy Kozma, aki a katonai vezető körök bizalmából és támogatásával foglalta el kényes kárpát-ukrajnai posztját, 1941 tavaszán maga is súrlódásba került a Kárpát-Ukrajnában egyre önállóbban és határozottabban fellépő katonai és nemzetvédelmi szervekkel. A Szovjetunió megtámadására készülő német hadvezetés már 1940 novembere óta igyekezett bevonni a vezető magyar katonai köröket a szovjetellenes előkészületekbe,⁶² s ha a támadásban való fegyveres részvételről ekkor nem is volt szó, fokozott gondot fordítottak mint német-magyar közös érdekre, Kárpát-Ukrajna katonai és politikai biztosítására. Ennek során a magyar katonai és nemzetvédelmi szervek Kárpát-Ukrajnában mint „állam az államban” rendezkedtek be; a kormányzói biztosság hatáskörét nem tisztelték, Kozma politikai elképzeléseivel nem törődtek, különleges és titkos

⁵⁸ Szarvas Zoltán (Kozma titkára) Kozma nevében írt levele Fürst László debreceni református igazgatótanítóhoz. 1941. máj. 31. OL Kozma-iratok. 35. cs. 1388. sz.

⁵⁹ Előadás a MÉP-ben Kárpát-Ukrajna helyzetéről. 1941. máj. 1. OL Kozma-iratok. 31. cs.

⁶⁰ Kozma Miklós levele Zsindely Ferenc államtitkárhoz. Ungvár, 1941. márc. 8. OL Kozma-iratok. 34. cs. 955. sz.

⁶¹ Kozma Miklós levele Incze Péter miniszteri tanácsoshoz. Ungvár, 1941. jún. 7. OL Kozma-iratok. 35. cs. 1369. sz.

⁶² *A Nagy Honvédő Háború története*. I. 349. l.

megbízásokra hivatkozva mindenbe beleártották magukat, önálló intézkedéseket tettek, letartóztatásokat foganatosítottak, jelentéseket küldözgettek.⁶³ „Biztonsági okokból” drákói rendszabályokat követeltek Kárpát-Ukrajna nagyszámú zsidósága ellen; Kozma azzal védekezett, hogy „80 000 embert éhenhalatni nem lehet”; az összes életlehetőségektől való megfosztás még csak „veszélyesebbé” tehetné őket Kárpát-Ukrajna biztonságára.⁶⁴

1941 tavaszán a cárizmus által 1849-ben zsákmányolt honvédszászlók ünnepélyes átadásával a szovjet kormány impozáns gesztussal juttatta ismét kifejezésre Magyarországgal szembeni barátságos szándékait. A Szovjetunió eddigi magatartása e kérdésben szintén arra utal, hogy a kárpátukrán nép felszabadításának kérdését ebben az időszakban alárendelték a döntő szempontnak: Magyarország németekkel való szoros szovjetellenes együttműködése elhárításának.

A titkos együttműködés a németekkel május–június folyamán azonban már egyre intenzívebbé vált. Kárpát-Ukrajna magyar katonasággal volt tömve; német megbízottak érkeztek – így Fritsche őrnagy és egy Tulch nevű propagandista –, akik innen készítették elő az ukrajnai ukránoknak a német támadást támogató szovjetellenes megmozdulását.⁶⁵ Kozma ebben az időszakban is megállapította, hogy a kárpát-ukrajnai kommunista mozgalmakban „oroszsországi irányítás nincs”, viszont „van igenis, nagyon intenzív orosz kémkedés a legutolsó hetekben, melynek célja azt megállapítani, hogy a németek itt vannak-e már Kárpátalján, és mi hogyan mozgattuk csapatainkat”.⁶⁶

Június 22-én bekövetkezett a német támadás, másnap Kozma levelet intézett régi személyes ismerősehez, Frick német birodalmi belügyminiszterhez. Ebben emlékeztette az orosz kérdésről még 1936-ban, majd azóta folytatott beszélgetéseikre, amelyekben mindig annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy a német–orosz összecsapásnak előbb-utóbb be kell következnie. Tegnap beköszöntött végre ez a várva várt nap – írta; a német fegyverek óriási veszélytől fogják Európát megmenteni. Ő, mint Kárpát-Ukrajna kormányzói biztosa, most már nyugodt; végre nyugodtan alhat.⁶⁷

A német támadást június 27-én követte Magyarország szovjetellenes hadbalépése. Ennek következményeit, indokait sokoldalúan megvilágította már a marxista magyar történettudomány.⁶⁸ Ezeket a megállapításokat érdemes kiegészíteni egy további tényezővel, a kárpát-ukrajnai magyar uralom „biztonságának” szempont-

⁶³ Kozma Miklós levele Ullein-Reviczky Antal rendkívüli követ és meghatalmazott miniszterhez. 1941. máj. 29. OL Kozma-iratok. 35. cs. 1463. sz.

⁶⁴ Kozma Miklós levele Feilitzsch Bertholdhoz. 1941. febr. 21. OL Kozma-iratok. 34. cs. 830. sz., valamint előadása a MÉP-ben. 1941. máj. 1. OL Kozma-iratok. 31. cs.

⁶⁵ Kozma Miklós levele Bárdossy miniszterelnökhöz. Ungvár, 1941. júl. 10. OL Kozma-iratok. 36. cs. 1653. sz.

⁶⁶ Kozma Miklós levele Keresztes-Fischer belügyminiszterhez. 1941. máj. 10. OL Kozma-iratok. 35. cs. 1345. sz.

⁶⁷ Kozma Miklós levele Frick német birodalmi belügyminiszterhez. 1941. jún. 23. OL Kozma-iratok. 36. cs. 1553. sz.

⁶⁸ RANKI: *Emlékiratok és valóság...* 130–150. l.

jávai: a szovjethatalom eltávolítása a határoktól, úgy hitték, egyszerűen szétvágja a kárpát-ukrajnai bonyolult helyzet kibogozni, megoldani nem tudott gordiusi csomóját.

Frick július 17-i válaszában tehát már annak az örömeinek adhatott kifejezést, hogy a magyarok együtt harcolnak a németekkel az orosz bolsevizmus ellen.⁶⁹ Kárpát-Ukrajna nemcsak a magyar katonai támadásnak volt kiindulópontja, hanem ezen a területen keresztül vonultak fel az olasz fasiszta csapatok is (mintegy 100 000 ember) a frontra.⁷⁰ Basch volksbundista vezér kárpát-ukrajnai látogatása, melynek során felvirágozott nyitott autójában a sofőr mellett állva, Hitler módjára köszöntötte királymezei híveit, aláhúzni kívánta e harc jelentőségét.⁷¹

A szovjet területre történt benyomulás megteremtette a „nemkívánatos elemek” kitelepítésének lehetőségét. Elsősorban azokról az ukránokról, zsidókról és cigányokról volt szó, akik az elmúlt évtizedekben Galíciából vándoroltak be. Kozma megbeszélte a teendőket Bartha hadügyminiszterrel, Szombathelyi vezérezredessel, az új vezérkari főnökkel, és Kárpát-Ukrajnából, de kisebb mértékben az ország más részeiből is, megkezdődött a kitelepítés:⁷² szeptember 15-én már 18 000 a Dnyeszter vidékére kitelepített zsidók száma. A visszaszökés megakadályozására Kozma tanácsára a magyar katonai és csendőri szervek a megfelelő német szervekkel közös intézkedéseket tettek.⁷³

„Vadmagyar” körökből ugyanekkor a kárpátukrán őslakosság kitelepítésére is javaslatot tettek. Kozma e törekvésekkel szemben Bárdossy miniszterelnöktől azonnali intézkedést kért.⁷⁴ A kérdés súlyát az adta meg, hogy ezek az elképzelések szerves részét képezték a vezető katonai körök – a kormánynak memorandumokban is tudomására hozott – programjának, amelyet a háború utáni európai rendezésre vonatkozó német tervekkel egybehangzónak állítottak.⁷⁵

A kárpátukrán lakosságban a német–szovjet megütközés első hírei bizakodó hangulatot váltottak ki: „a németek most azt gondolják, hogy az oroszokkal bírnak, pedig az oroszok majd elintézik őket; csak segítené is az isten őket, hogy idejönnének Kárpátaljára.”⁷⁶ Az elszenvedett szovjet vereségek, és a nagyarányú német előnyomulás azonban elnémitotta a bizakodó hangokat, és egyelőre mély

⁶⁹ Kozma-iratok. 36. cs. 1553. sz.

⁷⁰ Szarvas Zoltán levele Kozmához. Ungvár, 1941. aug. 3. OL Kozma-iratok. 36. cs. 1800. sz.

⁷¹ Kozma Miklós levele Bárdossy miniszterelnökhöz. Ungvár, 1941. szept. 22. OL Kozma-iratok. 31. cs. sz. n.

⁷² Kozma Miklós levele Bárdossyhoz. Ungvár, 1941. júl. 10. OL Kozma-iratok. 36. cs. 1653. sz., és Szarvas Zoltán levele Kozmához. Ungvár, 1941. aug. 5. OL Kozma-iratok. 36. cs. 1805. sz.

⁷³ OL ME Nemzetiségi o. 96. cs. J 21725/1941.

⁷⁴ Kozma Miklós feljegyzései a miniszterelnökkel megbeszélendőkről. (Dátum nélkül.) 1941. szeptemberről. OL Kozma-iratok. 36. cs. 1811. sz.

⁷⁵ Bárdossy levele Horthyhoz, Werthnek a kormány ügyeibe való illetéktelen beleavatkozásáról. 1941. aug. 26. *Horthy Miklós titkos iratai*. 300–307. l.

⁷⁶ Ignatij Maródi kárpátukrán földműves kijelentése Kereckén. 1941. júl. 1. OL ME Nemzetiségi o. 94a. cs. G sz. n./1941.

levertség lett úrrá a nép lelkén.⁷⁷ A kárpátukrán politikusok, így Bródy a képviselőház külügyi bizottságának ülésén, a tengelypolitika mellett foglaltak állást, és hangsúlyozták, hogy a „magyarországok” hazája csak a magyar állam lehet.⁷⁸

Kozma elégedetten állapította meg, hogy az autonómiáról már senki sem beszél, s csak azért aggódott, hogy az ungvári magyarok meg-megújuló „vad-magyar” megnyilvánulásai fel ne ébresszék a kárpátukránoknál az általa már-már sikeresen „elaltatott” gondolatot.⁷⁹ Teleki autonómia-tervéről már legfeljebb csak egyes exkluzív folyóiratok emlékeztek meg, mint olyan kísérletről, amelynek sikertelenségét maga a nagy tudós is belátta.⁸⁰

---

⁷⁷ Siménfalvy főispán jelentése. Ungvár, 1941. aug. 14. OL ME Nemzetiségi o. 95. cs. H 15398/1941.

⁷⁸ Bárdossy levele Kozmához. Budapest, 1941. okt. 2. OL Kozma-iratok. 37. cs. sz. n.

⁷⁹ Kozma Miklós levele Bárdossyhoz. Ungvár, 1941. okt. 17. OL Kozma-iratok. 37. cs. sz. n. Siménfalvyhoz 1941. okt. 22. OL Kozma-iratok. 37. cs. 2102. sz. és Keresztes-Fischerhez. 1941. nov. 8. OL Kozma-iratok. 37. cs. 2320. sz.

⁸⁰ FODOR FERENC: *Teleki Pál geopolitikája*. Magyar Szemle, 1941. jún. 337–343. l.

KÁRPÁT-UKRAJNA GAZDASÁGI, SZOCIÁLIS, KULTURÁLIS VISZONYAI
A MAGYAR URALOM ELSŐ ÉVEIBEN

Amikor a magyar kormány Kárpát-Ukrajna népét a Magyarországhoz való csatlakozásra csábította, propagandájában élénken kiszínezte azokat a gazdasági előnyöket, amelyekkel szerinte ez a lépés járna. A kárpát-ukrajnai hegyvidék szűkösen tengődő szegény lakóit a magyar Alföld fehér kenyérével és vastag szalonnájával kápráztatta; a síkvidéki gazdag aratások bőséges munkaalkalmat ígértek a munkanélküliek kárpát-ukrajnai nagy tömegének.¹ Sokan hittek is ezeknek az ígéreteknek, s a magyar uralomtól sorsuk jobbra fordulását remélték. A magyar uralom azonban Kárpát-Ukrajna népét még annál is rosszabb gazdasági körülmények közé juttatta, mint amilyenek közt a csehszlovák uralom alatt élt.²

A kárpát-ukrajnai munkaalkalmak az útépitések, vízszabályozások, fakitermelési munkák nagyarányú leállása folytán jelentősen megcsappantak; akik ennek ellenére munkához jutottak, eddigi bérük harmadát tudták csak elérni az akkordbérezés bevezetése miatt. Az akkordmunkától való idegenkedés azt eredményezte, hogy „anyaországi” munkaerő kezdett felszívódni a kárpátukrán területre, feszültséget támasztva a rosszabbul kereső, vagy éppen munkanélküli kárpátukrán tömegekben.³

Baj volt a magyar Alföldön remélt munkaalkalmakkal is. Kiderült, hogy a 3 millió koldus országában az aratási munkák elvégzéséhez bőven elég a hazai munkaerő-kínálat; a birtokosok már a télen megkötötték az aratási szerződéseket a mezőgazdasági munkavállalókkal, s az alföldi aratásra számító, az aratórészből csa-

---

¹ „Kárpátalja és a nagy Magyar Alföld elválaszthatatlanok egymástól. Egyiknek a jó, vagy a balsorsa szervesen összefügg a másikéval ... Kárpátalja népének jó része évről-évre lement a múltban a dúsan termő nagy magyar rónára aratási és egyéb mezőgazdasági munkára, s testben és lélekben megerősödve és felfrissülve tért vissza a nagyszerű »weekendről« szerényebb viskóiba, az ózondús fenyvesek közé.” ORTUTAY TIVADAR: *Cseh világ a Kárpátokban*. 2. kiad. Ungvár, 1941. 8. l.

² Jurij Volosin kárpátukrán földműves levele James Volosinhoz, Brooklinba. Nagylucska, 1940. szept. 18. „Nagyon nehéz itt a helyzet. Eleinte azt hittük, hogy a magyarok alatt jobb dolgunk lesz, mint a csehek alatt, pedig most ezerszer rosszabb, mint a cseheknél, mert azok fene emberek voltak, a mostaniak azonban egyenesen ördögök. Hogy ez milyen sokáig fog tartani, azt nem tudhatjuk...” OL ME Nemzetiségi o. 94. cs. G 16838/1941.

³ Feljegyzés Flachbarttól. „Egyes magyarorsz. országgyűlési képviselők panaszai.” Budapest, 1939. szept. 28. OL ME Nemzetiségi o. 61. cs. L 19282/1939. Fenczik kárpát-ukrajnai helyzetjelentése. Ungvár, 1939. aug. 16. OL ME Nemzetiségi o. 65. cs. P 18623/1939.

ládja egész évi kitartását remélő 60–80 000 kárpátukrán közül mindössze 2–3000 talált alkalmazást, alacsony bérért, szégyenletes ellátás és megalázó bánásmód mellett; még útiköltségük is alig térült meg. A következő években sem változott a helyzet: néhány ezer kárpátukrán mezőgazdasági munkás alkalmazására a birtokosoknak csak azért volt szükségük, hogy ezáltal leszoríthassák a mezőgazdasági munkabéreket. Itt is fennállt a feszültség, amely nemegyszer a magyar és kárpátukrán aratók összeverekedéséhez vezetett.⁴

Az „anyaországi” mezőgazdaság inkább csak a mindennél olcsóbb gyermekmunkát igényelte Kárpát-Ukrajnából, a kárpátukrán nép megsegítésének nemes mezébe öltöztetve. A „testvérközség-mozgalomban” résztvevő „anyaországi” községek megírták kárpát-ukrajnai testvérközségüknek: „A felnőttebb munkaképes fiatalembereket és lányokat házi és mezőgazdasági cselédeknek szívesen fogadjuk meg; ezeket írják össze és értesítsenek bennünket. De dolgozni kell, mert nálunk még a gyermekek is igen komoly munkát végeznek.”⁵ Gróf Batthyány János sopronnémeti birtokos javaslata is az volt, hogy 10–14 éves kárpátukrán gyermekeket kell elhelyezni az őket igénylő gazdáknál: „aszerint, hogy fiú-e vagy lány, akár a baromfiőrzés, akár az állatok legeltetése körül hasznos segítségére lesz a családnak.”⁶

A kárpát-ukrajnai munkanélküliség növekedéséhez az ipari üzemek, bányák termelésének redukálása is hozzájárult. Az „anyaország” népe azt hitte, hogy Kárpát-Ukrajna birtokbavételével bővében lesz sónak, fának, de csalódnia kellett, mert a kartellek a magas árak fenntartása érdekében a termelés csökkentésére határozták el magukat.⁷ A munkanélküliség növekedése annál súlyosabbnak bizonyult,⁸ mivel munkanélküli-segélyben, mely magyar vélemény szerint a csehszlovák uralom alatt tunyaságra nevelte a népet, többé senki nem részesülhetett.⁹

Iparcikkekben, főleg textíliákban, 200–300 százalékos áremelkedés következett be; különösen méltánytalanul drága volt a Kárpát-Ukrajnában általánosan használt bocskorbőr; de az élelmiszerek, így a szegény nép számára döntő fontosságú kukoricaliszt is.¹⁰ A legfelháborítóbb a só árának felemelése volt; a drágulás miatti elkeseredett zúgolódást a csendőrök a legkegyetlenebbül megtorolták: „Borkúton egy asszonyt a csendőrök azért, mert azt a kijelentést tette, hogy itt

⁴ „Ruszin munkások ügye.” OL FM Ált. ir. 62. tétel, 130147/1939. sz.

⁵ A kunhegyesi küldöttség beszámolója kárpát-ukrajnai útjáról a képviselőtestület előtt. Kunhegyes, 1939. dec. 20. OL Kozma-iratok. 34. cs. 825. sz.

⁶ „Előterjesztés Teleki gr. miniszterelnök részére a magyarorosz kérdés szociális és demográfiai megoldása ügyében.” (Dátum nélkül.) 1939 végéről. OL ME Társadalompolitikai o. 4. cs. sz. n.

⁷ Matolcsy Mátyás interpellációja. 1939. jún. 21. KN 1939/I. 69–70. 1. Bajcsy-Zsilinszky Endre felszólalása. 1939. nov. 16. KN 1939/III. 140. 1.

⁸ A rendőrség vidéki főkapitányának jelentése. Budapest, 1939. dec. 4. OL BM Res. 1939–1–16508.

⁹ Ungvár polgármesterének jelentése. Ungvár, 1940. jún. 8. OL Küm. Sajtó o. 487/4–a.

¹⁰ A kereskedelmi minisztérium kiküldöttjeinek jelentése kárpát-ukrajnai tanulmányútról. Budapest, 1939. aug. 8. OL ME Nemzetiségi o. 61. cs. L 19548/1939.

van a szánkban a só és mégis kétszer annyit kell fizetni érte, mint a csehek alatt, úgy elverték, hogy lepedőben kellett hazavinni.”¹¹ Végül is a kormány „politikai szempontból” kívánatosnak látta a só árának – Kárpát-Ukrajnára korlátozódó – maximálását.¹²

A korábbi csehszlovák árszínvonalhoz való kénytelen-kelletlen alkalmazkodással találkozunk a kárpát-ukrajnai kisgazdáknak juttatott tavaszi vetőmagkölcson esetében is, a „felszabadulás” első évében.¹³ A műtrágyaellátást azonban már nem hogy a csehszlovák uralom idején szokásban volt kedvezményes áron, hanem egyáltalán nem tudták biztosítani.¹⁴

A kárpát-ukrajnai mezőgazdaságban viszonylag kis részarányú földművelés terén az „anyaországi” érdekek védelmében bevezetett termeléskorlátozás a dohánytermelésben mutatkozott meg elsősorban. Nagyszöllős, Fancsika, Tiszásásvár, Tiszaújhely, Tiszaszirma gazdáinak kölcsöntökével épített dohányszárító pajtái 1940-ben már üresen álltak; Magyarkomját, Nagycsongova és más községek dohányt ugyan nem termelő, de más községek dohányföldjein eddig munkát talált dolgozói ugyancsak válságos körülmények közé jutottak.¹⁵

Az állattenyésztő hegyvidéki lakosság számára súlyos csapás volt az állatértékesítési lehetőségek összeszűkülése, az állatarak csökkenése.¹⁶ A magyar „anyaország” mindössze heti 300 darab élőállat átvételére volt hajlandó, alacsony áron.¹⁷ A Hangya felvásárlói csendőrökkel zavartatták el a vásárokról azokat, akik az általa tartott alacsony áraknál többet ígértek.¹⁸

Hasonlóan súlyos probléma volt a kárpát-ukrajnai gyümölcsstermés értékesítésének megoldatlansága, a csehországi és szlovákiai piac elvesztése, majd a szomszédossá vált Szovjetunióval szembeni elzárkózás következtében. A magyar „anyaországnak” nem kellett a kárpát-ukrajnai gyümölcs; ellenkezőleg, maga látta el ingyenes alma- és szőlőakciók keretében a kárpát-ukrajnai iskolás gyermekeket a

¹¹ Az ungvári rendőrkapitányság jelentése. Ungvár, 1939. júl. 11. OL BM Res. 1939–2–7834.

¹² OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1939. okt. 20. Az ármegállapítással igyekeztek csínján bánni, mert „a só árának Kárpátalja területén való túlzott leszállítása esetleg indokul szolgálhat a trianoni ország gazdaközönségének árleszállítási kérelmek előterjesztésére”. Ezért az étsó árát Kárpát-Ukrajnában 25 fillérben, a marhasóét 15 fillérben állapították meg, szemben a csehszlovák uralom alatti 23–26, ill. 12–13 filléres árakkal.

¹³ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1939. máj. 23. A zab, árpa, kukorica vetőmag mázsájának árát egységesen 16,50 pengőben állapították meg, szemben a budapesti tőzsdei 22,50, 17,50 és 17 pengős árral.

¹⁴ A Földművelésügyi Minisztérium ungvári mezőgazdasági kirendeltségének havi jelentései. 1939. júl.–aug., 1940. jan. OL ME Nemzetiségi o. 74. cs. H 15220/1940.

¹⁵ OL ME Nemzetiségi o. 78. cs. L 17901/1940.

¹⁶ Fenczik helyzetjelentései. 1939. aug. 16. és 1940. ápr. 3. OL ME Nemzetiségi o. 65. cs. P 18623/1939. és 84. cs. P 17060/1940.

¹⁷ Flachbart feljegyzése. Budapest, 1939. szept. 28. OL ME Nemzetiségi o. 61. cs. L 19282/1939.

¹⁸ R. Vozáry Aladár levele Kozmához. Munkács, 1941. jan. 8. OL Kozma-iratok. 33. cs. 580. sz.

saját feleslegével, hogy e „szociális” tétével – a gyümölcs és szőlőárak hazai csökkenését megakadályozhassa.¹⁹

A terményfelvásárlás, értékesítés, hitelellátás „anyaországi” szervei (Futura, Hangya, Országos Központi Hitelintézet) már a magyar uralom első hónapjaiban javarészt magukba olvasztották a kárpát-ukrajnai önálló szövetkezeteket, s biztosították monopolhelyzetüket, amelyben a lakosság érdekeit semmibe véve diktálhatták az alacsony felvásárlási és magas fogyasztói árakat.²⁰ A leplezetlen profitéhség számos szemérmetlen visszaéléshez is vezetett: a kárpát-ukrajnai lakosság számára a helyi közigazgatási hatóságok által igényelt, és a lakosság által előre befizetett kukoricának a fuvarozás és a szétosztás során előállt tetemes súlyhiányaiért például a Hangya nem volt hajlandó felelni.²¹

A közellátási problémák 1941 tavaszától még súlyosabbá váltak Kárpát-Ukrajnában. Lisztből 24 kilogramm havi fejadagot állapítottak meg, a valóságban azonban átlagban csak havi 1 kilogrammot tudtak biztosítani, azt is rendszertelenül. Nehézségekbe ütközött Kárpát-Ukrajna havi 200 vagon kukoricaszükségletének biztosítása is; az őrlési engedélyek kiadása, a kukoricaliszt értékesítése terén panamák történtek.²² Nem volt többé szalonna; minimális volt és egyre akadozott a bocsorbőr kiutalás, „az emberek kaszát-kapát és gazdasági szerszámot nem tudnak vásárolni”.²³ A közellátási szervektől „kiszivárgott az a központi álláspont, hogy a magyarok a nemzetiségekkel szemben előnyben részesítendőek”. A magyarlakta vidékek közellátásának romlását az ország nem magyar népei közellátásának rovására igyekeztek fékezni.²⁴

Kárpát-Ukrajna népe sokat szenvedett már az Erdély megszerzésére irányuló katonai készülődések idején is a katonaság rekvirálásaitól, a szűkös élelmiszerkészletek, takarmánykészletek – többnyire beváltatlanul maradt nyugták ellenében történt – meg-megújuló igénybevétele miatt. Mindezek a terhek mérhetően felfokozódtak a Szovjetunió elleni támadás idején.²⁵

Általános panasz volt, hogy a magyar uralom az adóterhek jelentékeny növekedését eredményezte: „pengőben több az adó, mint cseh koronában volt, holott a cseh koronát 7:1 arányban váltottuk be pengőbe.”²⁶ Jellemző a helyzetre,

¹⁹ Feljegyzés. 1940. jan. 20. OL Küm. Békeelőkészítő o. XXVI–2.

²⁰ OL ME Nemzetiségi o. 55. cs. H 6596/1939., és Kárpáti Magyar Gazda, 1939. ápr. 9.: „...a fent említett három nagy gazdasági szerv ránk rohant, hogy elnyeljen...”

²¹ A kereskedelmi minisztérium kiküldöttjeinek jelentése kárpát-ukrajnai tanulmányútkról. Budapest, 1939. aug. 8. OL ME Nemzetiségi o. 61. cs. L 19548/1939.

²² Kozma Miklós levele és feljegyzése Keresztes-Fischer belügyminiszterhez. 1941. ápr. 17. OL Kozma-iratok. 35. cs. 1179. és 1231. sz.

²³ Kozma Miklós levele Hápká Péter miniszteri tanácsoshoz. 1941. ápr. 24., és Laky Dezső közellátási miniszterhez. 1941. máj. 13. OL Kozma-iratok, 35. cs. 1236. sz.

²⁴ Kozma Miklós levele Bárdossy miniszterelnökhöz. Ungvár, 1941. szept. 22. OL Kozma-iratok. 31. cs. sz. n. és levele Győrffy-Bengyel Sándor közellátási miniszterhez. 1941. szept. 22. OL Kozma-iratok. 36. cs. 1909. sz.

²⁵ Kozma Miklós levele Pataky Tibor miniszterelnökségi államtitkárhoz. Budapest, 1940. márc. 27. OL ME Nemzetiségi o. 77. cs. L 16759/1940. R. Vozáry Aladár levele Kozmához. Munkács, 1940. okt. 18. OL Kozma-iratok, 32. cs. 219. sz. Kozma Miklós levele Győrffy-Bengyelhez. OL Kozma-iratok. 36. cs. 1909. sz.

hogy egyedül Bereg-Ugocsa megyében 93 községben kellett a jegyzőket és a bírákat anyagi felelősség terhe alatt szorítani az adóhátralékok behajtására.²⁷

Kárpát-Ukrajna területének több mint fele erdőbirtok, részben közvetlenül az erdőkincstár, részben a Latorca Rt. (egykori Schönborn-uradalom) kezén volt. A hegyvidéki kis kárpátukrán falvak lakossága megélhetés szempontjából ezekre az erdőkre volt utalva:²⁸ erdei gyümölcs, gomba, gyógynövények gyűjtése szolgáltatta keresetét; hullott gally a tüzelőjét; juhait az erdőkön át hajtotta fel a havasi legelőkre, kis erdei kaszálókról gyűjtött téli takarmányt tehenének. Ennek a gyakorlatnak a magyar uralom egyszerűen véget vetett. Eltiltották az erdei gyűjtögetést, s annak jogát gróf Andrássy Mihály földbirtokosnak adták bérbe, aki az erdei gyümölcsök feldolgozására Bustyaházán üzemet létesített.²⁹ A gallyszerzésre is vonatkozó tilalmat a minisztertanács közbelépése ellenére sem függesztették fel az erdőkincstár emberei. Az eddig kedvezményes áron kapható épületfa kiszolgáltatása elől is mereven elzárkóztak. A havasi legelőkre felhajtott állatok elkerülhetetlen kártételére kemény bírságokat róttak ki; az erdei kaszálók használatát megvonták. Mindez azért történt, mert a vadgazdasági, vadászati szempontokat mindenek, még a nép megélhetésének is elébe helyezték.³⁰

A minisztertanács Kárpát-Ukrajnában két vadászterületet, összesen 58 000 katasztrális hold terjedelemben, egyenesen Horthy Miklós kormányzó számára ajánlott fel.³¹ Az erdősegek vadjait nem volt szabad erdei gyűjtögetéssel háborítani; a havasi legelőkről a juhokat idő előtt le kellett hajtani, nehogy a szarvasbőség zavartassék. A legértékesebb vad, a medve háborítatlansága érdekében a verhovinai havasi legelőket nem is adták bérbe, halálra ítélve ezzel e vidék lakossága egyedüli termelési lehetőségét, a juhtenyésztést. Az erdei legelők és kaszálók megvonása lehetetlenné tette a tehentartást, „jóllehet ezen a vidéken tej nélkül aligha lehet kihúzni a telet”.³²

A vadállomány féltése miatt, de politikai óvatosságból is, a kárpátukrán lakosságtól teljes mértékben megvontak mindennemű fegyvertartási engedélyt. Ennek az lett a következménye, hogy a lakosság állatállománya éppúgy, mint veteményei, védtelenül ki lettek téve a vadak kártevéseinek. Mivel még csapdát sem volt szabad alkalmazni, nem hogy esetleg mérget, – a farkascsdorák hihetetlenül elszaporodtak, s szinte a házak küszöbéig merészkedtek. Elszaporodtak a medvekárok is. A vadkárokért az erdőkincstár legfeljebb pénzben fizetett valamelyes kártérítést; a károsultak hasztalan követeltek elvesztett állatjuk helyett másik állatot, szarvas

²⁶ Bencze György felszólalása. 1941 febr. 14. *KN* 1939/IX. 376. l.

²⁷ OL ME Nemzetiségi o. 80. cs. L 20626/1940.

²⁸ *ORTUTAY* i. m. 32–33, 158–159. l.

²⁹ Kozma Miklós levele Andrássy Mihályhoz. Budapest, 1941. jún. 14. OL Kozma-iratok. 31. cs. sz. n.

³⁰ „Az erdőkincstárral szemben támasztott kívánságok.” Ungvár, 1940. okt. 7. OL Kozma-iratok. 32. cs. sz. n.

³¹ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1939. aug. 4.

³² Kozma Miklós levele Bárdossy László miniszterelnökhöz. Ungvár, 1941. szept. 22. OL Kozma-iratok. 31. cs. sz. n.

és vaddisznó által tönkretett kukorica- vagy krumplifölddecskéjükért a megélhetéshez nélkülözhetetlen kukoricát, illetve krumplit.³³

Hasonló volt a helyzet a halászat terén. A nép számára halászati tilalom volt Kárpát-Ukrajnában, az urak azonban vígan éltek halászszenvedélyüknek, s egy-egy szép zsákmányuk még Horthy asztalára is felkerült.³⁴ A pisztrángok kímélése végett tilos volt a folyami kavics kitermelése; ezt a tilalmat a javításra szoruló utak sínylették meg.³⁵

A munkaalkalmak teremtése, a terményértékesítési és közellátási problémák, erdő- és vadgazdálkodási, valamint legelőrendezési kérdések mögött jóval kisebb szerepet játszott a kárpát-ukrajnai földkérdés.³⁶ A magyar kormány nézete szerint a csehszlovák földreform, amely Kárpát-Ukrajnában 37 587 katasztrális hold kiterjedésű ingatlant osztott ki 24 667 katasztrális hold kisjuttatás, 10 891 katasztrális hold közületi juttatás, 2029 katasztrális hold ún. maradékirtok formájában – e téren már teljesen kimerített minden lehetőséget. A csehszlovák földreform kárpát-ukrajnai vonatkozásban is elrendelt magyar revíziója nem került ugyan végrehajtásra a Szovjetunió megtámadása után kialakult körülmények miatt,³⁷ de tendenciái kiütköztek az ideiglenesen foganatosított intézkedésekből is: az elhagyott telepes- és maradékirtokokat magyar kézre adták;³⁸ a bátyui, nagykaposi stb. kárpátukrán telepéseket „önkéntes” távozásra igyekeztek bírni;³⁹ a csehszlovák földreform kárpátukrán és magyar kisjuttatottjait is gyanús és megbízhatatlan, a földet meg nem érdemlő elemeknek tekintették,⁴⁰ Dobóruszskán kivették a lakosok kezéből az egykori Majláth-féle erdőbirtokot.⁴¹

Az iparigazolványok és kereskedői jogosítványok felülvizsgálata a zsidók gazdasági szerepének korlátozására irányult Kárpát-Ukrajnában is, azzal a különbséggel, hogy itt a speciális viszonyokra való tekintettel a kormánynak türelemre kellett intenie a radikális lépéseket sürgetőket. Itt még a második zsidótörvény által megadott százalékarány érvényesítése is olyan tömegeket juttatott volna egzisztenciális válságba, hogy az biztonsági szempontból is meggondolandó volt a kormány számára; egyes iparágakban pedig, különösen a kovácsiparban, egyenesen pótolha-

³³ „Az erdőkincstárral szemben támasztott kívánságok.” Ungvár, 1940. okt. 7. OL Kozma-iratok. 32. cs. sz. n.

³⁴ Kozma Miklós levele Darányi Bélához, a Futura alelnök vezérigazgatójához. 1940. nov. 11. OL Kozma-iratok, 32. cs. 208. sz.

³⁵ „Az erdőkincstárral szemben támasztott kívánságok.” Ungvár, 1940. okt. 7. OL Kozma-iratok. 32. cs. sz. n.

³⁶ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1940. okt. 11. Kozma kormányzói biztos beszámolója Kárpát-Ukrajna általános helyzetéről.

³⁷ „A Kárpátalján végrehajtott csehszlovák földreform, és felülvizsgálata.” OL Küm. Békeelőkészítő o. II.–4. 32. sz.

³⁸ OL ME Nemzetiségi o. 61. cs. L 20129 és 20570/1939; továbbá 79. cs. L 20472/1940.

³⁹ Platthy Gyula előadói jelentése. Ungvár, 1939. aug. 5. OL FM Felvidéki földbirtokrendezési kormánybiztosság általános iratai. 1. cs. 2660/1939., továbbá Földesi parlamenti felszólalása. 1941. febr. 20. KN 1939/IX. 473. l.

⁴⁰ Kaminszky felsőházi felszólalása. 1939. dec. 14. FN 1939/I. 161–162. l.

⁴¹ OL ME Nemzetiségi o. 78. cs. L 18559/1940.

tatlanok voltak a zsidó munkások.⁴² Az iparendedély, a kereskedői jogosítvány megvonásával büntették aki elmulasztotta cégtáblájáról a cirillbetűs feliratot levenni.⁴³

1940 márciusában, tehát a birtokbavétel után egy évvel indult meg Kárpát-Ukrajnában a tisztviselők és egyéb közalkalmazottak igazoló eljárása, amelynek lefolytatása további egy esztendő telt igénybe. A minisztertanács 1940. augusztus 2-i ülése végre hozzájárult ugyan a volt csehszlovák közalkalmazottak ideiglenes és feltételes kinevezéséhez,⁴⁴ de ez alapján nem változtatott azon a körülményen, hogy a legnagyobb aggodalommal tekintettek ezen eljárás elé. Kárpát-Ukrajna „vadmagyar” körei ugyanis mindent elkövettek, hogy a csehszlovák uralom alatt szolgáltakat, különösen a kárpátukránokat, a közszolgálatból kiszorítsák. Ez a társaság „anonim levelekkel és memorandumokkal árasztja el a hatóságokat; mindenki nyomoz, vádaskodik”.⁴⁵ A Turul Szövetségbe tömörült huszti Sólyom Vezér Bajtársi Törzs, amely „egyik fő céljaul tűzte ki, hogy Kárpátalját ismét magyarrá tegye”, összeállította például a huszti járásban állásban levő, s onnan szerintük eltávolítandó „ellenséges elemek” 103 nevet tartalmazó jegyzékét, amely a hatóságok és csendőri szervek részéről helyeslő egyetértésre talált.⁴⁶ Ilyen körülmények között nem csodálható, ha az igazoló eljárások során igen sok kárpátukrán nem igazoltak, vagy magyar területre helyezték át.⁴⁷ A kárpátukrán vasutasokat a kormányzó fia, Horthy István, a MÁV igazgatósága elnökének rendeletére, helyeztették át „színmagyar vidéken fekvő szolgálati helyekre”.⁴⁸

A kárpát-ukrajnai „vadmagyarok” azonban nem voltak megelégedve az igazolási eljárások eredményeivel.⁴⁹ Mint Kozma kormányzói biztos is megjegyezte, „vanak úgynevezett magyar hazafias körök, amelyek legszívesebben újra elkezdenék az egész igazolási eljárást, és nem is tudom, ki maradna életben Kárpátalján, ha az ő szájaizük szerint járnánk el”.⁵⁰ A kormány ellenállt ugyan Korláth Endre és társai követelődzéseinek, de az igazolási eljárással kapcsolatos tömeges kárpátukrán panaszok elől is elzárkózott, és a hozott döntések általános revíziója helyett csupán „kegyelmi tényekre” volt hajlandó, néhány különösen kirívó esetben.⁵¹

Az igazoló eljárások lefolytatása időszakában adták ki a belügyminiszter kez-

⁴² Perényi Zsigmond levele Telekihez. Ungvár, 1939. nov. 14. OL ME Nemzetiségi o. 86. sz. T 15384/1940., és Kozma Miklós előadása a MÉP-ben Kárpát-Ukrajna helyzetéről. 1941. máj. 1. OL Kozma-iratok. 31. cs. sz. n.

⁴³ Flachbart feljegyzése. 1939. szept. 28. OL ME Nemzetiségi o. 61. cs. L 19282/1939.

⁴⁴ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1940. aug. 2.

⁴⁵ Kozma Miklós levele Feilitzsch Bertholdhoz. 1940. okt. 4. OL Kozma-iratok. 32. cs. 73. sz.

⁴⁶ OL ME Nemzetiségi o. 84. sz. P 18217/1940.

⁴⁷ OL ME Nemzetiségi o. 60. cs. 18130. és 18133/1939.

⁴⁸ Horthy István levele Pataky Tiborhoz. Budapest, 1940. jún. 26. OL ME Nemzetiségi o. 95. cs. I 15061/1941.

⁴⁹ Korláth Endre ny. főispán levele Kozmához. Budapest, 1941. jún. 4. OL Kozma-iratok. 35. cs. 1451. sz.

⁵⁰ Kozma Miklós levele Budaváry Lászlóhoz, a Nemzeti Élet főszerkesztőjéhez. 1941. márc. 21. OL Kozma-iratok. 34. cs. 1030. sz.

⁵¹ OL Kozma-iratok. 34. cs. 1030. sz.

deményezésére az egyes minisztériumok bizalmas utasításukat, mely szerint Kárpát-Ukrajnában „a közszolgálati alkalmazottak idegen hangzású nevei, minél nagyobb számban, megfelelő magyar nevekkal cseréltessenek fel”. Az utasítás, amely kimondja, hogy „minden kényszer látszatának gondos elkerülésével” kell a kárpát-ukrajnai névmagyarosítási akciót lebonyolítani, kétségkívül számításba vette az állásvesztéstől, áthelyeztetéstől, visszaminősítéstől való félelem ösztönző hatását a névmagyarosítás „önkéntes” vállalására.⁵²

Az elbocsátott, vagy az „anyaországba” áthelyezett kárpátukrán tisztviselők, közalkalmazottak helyébe fölös számú „anyaországit” irányítottak Kárpát-Ukrajnába. Például a huszti pénzügyigazgatóságtól elbocsátottak 10 kárpátukrán tisztviselőt, s ugyanakkor felvettek oda 45 „anyaországi” magyart.⁵³ Míg az elbocsátások indoka sok esetben az volt, hogy az illető nem bírja kellően a magyar nyelvet, s nem adtak időt, módot annak elsajátítására – addig a kárpátukrán nyelv ismerete nem volt feltétel az „anyaországiak” tömeges kárpát-ukrajnai elhelyezésénél; az annak bizonyos időn belül szükséges elsajátítását kimondó rendeletek gyakorlati végrehajtására pedig sohasem került sor.⁵⁴ Az összes hivatalokban minden magyar nyelven folyt, jóllehet a nép nagy része egyáltalán nem tudott magyarul.⁵⁵ Az „anyaországból” jött tisztviselők „bikkfa-nyelvnek” gúnyolták a lakosság nyelvét,⁵⁶ és a legnagyobb szeretetlenséggel bántak a néppel.⁵⁷ Hamarosan kitűnt korrupszáguk: „az emberek széltében-hosszában rémítő dolgokat sugdosnak vesztegető cégekről, megvesztegetett hivatalos személyekről, közvetítőkről, a vesztegetésre fordított összegekről, és arról, hogy azokból mennyi maradt Beregszászban és mennyi ment Budapestre.”⁵⁸ Közmegbotránkozást keltett ezeknek „a politikailag iskolázatlan magyar elemeknek felesleges hetykélkedése, éjszakai berúgásai, a dorbézolások, brutalizálások, még egyenruhás személyeknek is túrhetetlen túlkapasai, és hasonlók”.⁵⁹

⁵² Radocsay László igazságügyminiszter levele Kozmához. Budapest, 1940. dec. 17. OL Kozma-iratok. 33. cs. 404. sz.

⁵³ Flachbart Ernő feljegyzése. 1939. szept. 28. OL ME Nemzetiségi o. 61. sz. L 19282/1939.

⁵⁴ Fenczik helyzetjelentése. 1939. aug. 16. OL ME Nemzetiségi o. 65. cs. P 18623/1939.

⁵⁵ A kárpát-ukrajnai hatóságok és hivatalok tisztviselői kárpátukrán nyelvtudásának úgyszólván teljes hiányát a magyar vezetőkörökkel jó kapcsolatot tartó és nekik jó szolgálatokat tevő Macartney is kifogásolta 1940 tavaszán tett kárpát-ukrajnai látogatása során. OL ME Nemzetiségi o. 77. cs. L 16794/1940.

⁵⁶ ORTUTAY i. m. 171–172. l.

⁵⁷ Egy példa: Subert Elek ökörmézői lakos 1939. aug. 21-én panaszlevelet intézett Teleki miniszterelnökhöz a csendőrök és hatóságok durva bánásmódja ellen: „körjegyző úr baromnak hívja a népet; azt kijelentette, hogy te nem való vagy csak a jászolhoz kötéllal kötni, mint az ökröt.” A panaszlevéllel kapcsolatban kikérték Marina véleményét. Eszerint a panasztevő „a legnagyobb gazember, zseniális szélhámos, mindig okvetetlenkedő, a hatóságokat molesztáló, és minden kis dolgot felfújni szerető ember”. E véleményezés alapján a panaszbejelentést ad acta tették. OL ME Nemzetiségi o. 65. cs. P 18765/1939.

⁵⁸ Benda László igazgató főmérnök helyzetjelentése. Beregszász, 1939. nov. 25. OL ME Nemzetiségi o. 61. cs. L 20570/1939.

⁵⁹ Kozma Miklós levele Feilitzsch Bertholdhoz. 1940. okt. 4. OL Kozma-iratok. 32. cs. 73. sz.

Különösen súlyos volt a magyar uralom alá került Kárpát-Ukrajnában a pedagógusok sorsa.⁶⁰ Ezeket eleve megbízhatatlanoknak tekintették, s egy részük egyenesen az internáló táborban kezdte a magyar uralommal való ismerkedését. A kárpátukrán tanítók közül sokan még a polgári közigazgatás idején is állandó rendőri vagy csendőri felügyelet alatt álltak. Ritkaságszámba ment, ha valaki lakóhelyén taníthatott; sorozatos áthelyezésekkel céltudatosan akadályozták, hogy a tanítóknak szorosabb kapcsolatuk alakulhasson ki a lakossággal. Övéiktől elszakítva, igen szűkös volt megélhetésük, és családjuk eltartása a legnagyobb nehézségekbe ütközött. Működési helyüket még hozzátartozóik meglátogatására sem hagyhatták el, mert a csendőrök mint valami elfogott gonosztevőt, összekötözött kezekkel kísérték őket vissza.

A kárpátukrán falvakban a tanító legfőbb üldözője az „anyaországból” küldött jegyző és leventeoktató volt. Ezek gyakran maguk is tetteleg is bántalmazták a kárpátukrán tanítót, akit a nép szeretete övezett, szemben azzal a gyűlölettel, amely a nyelvüket nem értő, velük erőszakoskodó magyar jegyző és leventeoktató ellen irányult. De általában a csendőröket uszították rája, hogy megalázzák, összeverjék, megfélemlítsék, pedagógusi munkáját zavarják, lehetetlenné tegyék. Az sem volt ritka eset, hogy a csendőrök fegyveresen benyomultak az iskolába, hogy ellenőrizzék: a kárpátukrán tanító nem „államellenesen” tanít-e? A magyar csendőrök egy szót sem értettek ugyan, de durva közbeszólásokkal minduntalan zavarták a tanítást. Vagy pedig azt találták ki, hogy a csendőrségen irodai munkára fogták a tanítót, s annak tartamára huzamosan szünetelt a tanítás.

A kárpátukrán pedagógusok „átnevelése” érdekében minden eszközt igénybe vettek. Kárpát-Ukrajna kormányzói biztos megegyezett Sztójka püspökkel, hogy a tanítóságot évente – több csoportban – lelkigyakorlatnak vetik alá.⁶¹ A tanév végeztével öthetes magyar nyelvtanfolyamra rendelték a kárpátukrán pedagógusokat az „anyaország” különböző városaiba. Egerben, Miskolcon, Debrecenben, Szegeden, Jászberényben, Pápán folytak e tanfolyamok, amelyek végeztével katonai behívó várta őket, hogy gondoskodás történjék „megfelelő kézbentartásukról” a szünet végéig.

A kárpátukrán népből való pedagógus utánpótlás kereteit megszorították; a tanítói képesítő vizsgákon magyar nyelvből és irodalomból olyan követelményeket támasztottak a magyarul alig tudó kárpátukrán jelöltekkel szemben, hogy azok 60 százaléka elbukott. Ugyanakkor Kecskemétről és Nádudvarról helyeztek fel Kárpát-Ukrajnába magyar tanítókat, akik egy szót sem értettek az ottani lakosság

---

⁶⁰ E kérdést az alábbiakban Fleischmann Gyula tanügyi főtanácsos azon jelentései alapján tárgyaljuk, amelyeket a kárpát-ukrajnai pedagógusok részére 1940 nyarán rendezett tanfolyamok résztvevőivel folytatott beszélgetései nyomán készített. OL Küm. Békeelőkészítő o. XXVI–2.

⁶¹ Sztójka püspök levele Kozmához. Ungvár, 1941. febr. 8. OL Kozma-iratok. 33. cs. 756. sz. „Természetesen kerülnünk kell az ügy sikere érdekében a hivatali diktátumot; amint tavaly, úgy az idén is úgy lesz a dolog beállítva, hogy ezen lelkigyakorlatok a tanítóság kérelmére lesznek megtartva, amit az Egyházmegyei Főhatóság a maga részéről a legnagyobb készséggel vállal el, s azt a Nagyméltóságú Kormányzói Biztosság is támogatja.”

nyelvén.⁶² Ezek csak tolmács útján tudtak érintkezni a gyermekekkel. A szegény kárpátukrán falvakban nem tudtak megfelelő lakáshoz, ételmezéshez jutni,” némelyiküknek naponta több kilométert kellett gyalogolnia sivár lakhelyétől a nem kevésbé sivár, levegőtlen, egészségtelen iskolához. Őket nyáron Ungvárra rendelték „rutén” nyelvtanfolyamra; de eszük elsősorban azon járt, hogyan szökhetnének meg Kárpát-Ukrajnából, ahol „valóságos büntetés szolgálni”.⁶³

A magyar kormány kárpát-ukrajnai iskolapolitikája magyarosító tendenciájú volt. A kárpátukrán pedagógusokat fokozatosan fel akarta váltani a kárpátukrán nyelvet is tudó magyar pedagógusokkal; a kárpátukrán tannyelvű iskolákban már 10 magyar gyermek esetén is párhuzamos magyar osztályokat létesített, s ezekbe a magyar osztályokba igyekezett ingyenes tanszerellátással s más kedvezményekkel becsábítani a kárpátukrán gyermekeket is. Még szüleik kifejezett ellenkezése ellenére is a magyar osztályokba kényszerítették azokat a kárpátukrán gyermekeket, akik nevük után ítélve „magyarok, csak elruténeselek”.⁶⁴ Azokban a vegyes lakosságú falvakban, ahol nem akadt 10 magyar gyermek, hogy egy párhuzamos „magyar” osztály magvát képezhesse, vegyes tanítási nyelvet írtak elő, s az órarend útján biztosítottak túlsúlyt a magyar nyelvű oktatásnak, a kárpátukrán nyelv és az azon előadott más tárgyak tanóráinak rovására.⁶⁵

A tiszta kárpátukrán lakosságú falvak tekintetében a kormány türelemre intett: az „anyaországgal” való kapcsolatok elmélyülése során „bizonyosan elkövetkezik az az idő, amikor az érdekelt szülők az iskolarendszerváltozást – a tisztán magyar nyelvű oktatás bevezetését – önmaguk fogják kérelmezni”.⁶⁶ Teleki elharmarkodottnak és ezért károsnak tartotta, hogy a magyar jegyzők és leventeoktatók csalással vagy erőszakkal aláírásokat gyűjtöttek a szintiszta kárpátukrán falvakban is a magyar iskolázást sürgető kérvényekre; felszólalt ez ellen, egyes konkrét esetekben sikerrel közbe is avatkozott,⁶⁷ általában azonban a jegyző és leventeoktató csendőrszuronyok által nyomatékosított akarata érvényesült Kárpát-

⁶² Kozma Miklós levele Bárdossy miniszterelnökhöz. Ungvár, 1941. szept. 22. OL Kozma-iratok. 31. cs. sz. n. „Általában véve meg kell említeni egy határozottan érezhető budapesti, illetve belsőországi tendenciát, amely igyekszik igen gyorsan, majdnem provokálóan magyarosítani.”

⁶³ Megjegyzések Vincze Ferenc vk. alezredes 1940. jún. 5–15-i jelentéséhez. Kozma-iratok. 32. cs. 45. sz.

⁶⁴ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Eln. D ügyosztályának véleménye a kárpát-ukrajnai iskolák megszervezéséről. Budapest, 1940. nov. 25. OL Küm. Békeelőkészítő o. XXVI–2.

⁶⁵ Št. A. v Košiciach. Kassai tankerületi főigazgatóság iratai. 10. doboz, 4022–1/1939–41.

⁶⁶ Št. A. v Košiciach. Kassai tankerületi főigazgatóság iratai. 10. doboz, 4022–1/1949–41.

⁶⁷ Teleki miniszterelnök levele Perényi kormányzói biztoshoz. Budapest, 1940. márc. 31. OL ME Nemzetiségi o. 72/a. cs. G 15853/1940. A tiszta kárpátukrán lakosságú Klenova községben a magyar tanítási nyelv erőszakolása ellen fellépő iskolaigazgatót és szülőket büntető eljárás alá akarták vonni. Ezt Teleki megakadályozta: „A m. kir. igazságügyminiszter úrral közölt állásfoglalásomnál figyelemmel voltam arra a körülményre, hogy tiszta rutén községben a magyar tanítási nyelv szorgalmazása nyilvánvalóan egyike volt azoknak az oktatási túlbuzgalomból eredő egyéni akcióknak, amelyekkel szemben legutóbb Kassán tartott beszédemben is kénytelen voltam nyomatékosan állást foglalni.”

Ukrajnában: „Így azután hiába nyilatkozik szépen a miniszterelnök, mert a helyi hatóságok az ellenkezőt csinálják.”⁶⁸

Nemcsak magyar iskolák, hanem magyar óvodák egész sorát is szervezték a kárpátukrán községekben. A nagybereznai főszolgabíró javaslata szerint is a gyermekeknek „napközi otthonokat kellene felállítani, ahol 1-től 7 éves korig, reggeltől estig, nap mint nap, magyar dajkák és óvónők keze alatt magyar nyelven nevelődnének. Ezután iskolába kerülve már nem ruszin nyelvű, hanem magyar nyelvű iskolába kíváncznának természetesen”.⁶⁹ A Kárpát-Ukrajnába irányított női munkatáborok tevékenysége is ebbe az irányba mutatott.⁷⁰

Az autonómia-kérdés elaltatására fontosnak mutatkozott a kárpátukrán intelligencia visszaszorítása.⁷¹ Részben a tandíjak magassága, részben a kárpátukrán-ellenes sovíniszta légkör, már középiskolai szinten erősen érezte a tanulók létszámát apasztó hatását. Az 1939–40-es tenévre a munkácsi kárpátukrán gimnázium első osztályába mindössze 18-an iratkoztak be az előző évi 240-hez képest; az ungvári kárpátukrán gimnázium első osztályába 16-an, az előző évi 180-hoz képest. A polgári iskolák – a kormányzói biztos iskolaügyi tanácsadója, Marina kijelentése szerint – „nagyobbrészt likvidálva lesznek”.⁷²

A mintegy 600 kárpátukrán egyetemi hallgatóból mindössze 150-et helyeztek el az „anyaországi” egyetemeken, elsősorban Debrecenben, de Budapesten, Pécsen és a soproni erdőmérnöki karon is. A fel nem vettek közül sokan külföldre szöktek; egyesek Prágába, mások viszont a szovjet Lembergbe.⁷³ A magyar egyetemeken tanuló kárpátukránok számára a Bródy befolyása alatt állott Központi Orosz Diákszövetség helyébe új diákszervezetet hívtak létre, amelynek keretében „pénzzel, diáknyomorenyhítés jelszava alatt” besúgókat szerveztek be a minden gyanús jelenségről való azonnali informálásra.⁷⁴

Teleki, aki autonómia-elképzeléséhez ragaszkodva, egy – természetesen magyar-hű – ruszin értelmiség alapos kiképzését komolyan vette, kárpátukrán nyelvi és irodalmi tanszék, valamint kárpátukrán etnikai intézet létesítését sürgette a debreceni egyetemen. „Arra is jó volna gondolni, hogy neveljünk egy akár magyar, akár ruszin történészt, aki a ruszinok történetével foglalkozik” – írta Kozmának. Fontosnak tartotta, hogy a debreceni egyetem világtörténész professzora speciálisan is foglalkozzék Kelet-Európa és Oroszország történetével, „amelyet nem baj, ha a magunk beállításában hallanak a hallgatók”.⁷⁵

⁶⁸ Fleischmann Gyula jelentése. Bp. 1940. júl. 14. OL Küm. Békeelőkészítő o. XXVI–2.

⁶⁹ Nagy Kálmán nagybereznai főszolgabíró összefoglaló jelentése Kárpát-Ukrajna helyzetéről (1940. aug.). OL BM Res. 1940–8–15884.

⁷⁰ IFJ. ERŐDI-HARRACH i. m. Szociális Szemle, 1940. évf. 3. sz.

⁷¹ Kozma Miklós levele Hóman Bálint kultuszminiszterhez. Ungvár, 1941. márc. 11. OL Kozma-iratok. 34. cs. 975. sz.

⁷² OL ME Nemzetiségi o. 65. cs. P 18623/1939.

⁷³ Andriáj Monajló „Közállapotaink a Kárpátalján” c. beadványa. Budapest, 1939. nov. 29. OL ME Nemzetiségi o. 61. cs. L 20528/1939.

⁷⁴ Kozma György levele Kozma Miklóshoz. Budapest, 1940. szept. 19. OL Kozma-iratok. 31. cs. sz. n.

⁷⁵ Teleki Pál levele Kozmához. Budapest, 1940. dec. 16. OL Kozma-iratok. 34. cs. 910. sz.

„A magunk beállítása” szerint a kárpátukrán nép nyelvében és etnikumában éppúgy, mint történelmi fejlődésében olyan sajátosságot képvisel, amely megkülönbözteti Kárpátokon túli nyelv- és vérrokonaitól, s eltéphetetlen kötelekekkel fűzi a magyarsághoz, amellyel egy évezreden keresztül együtt élt. A történelmi kapcsolatok kidomborítását illetően Teleki személyesen sürgette „a Rákóczi-kultusz teljes kiépítését, magyarorosz szabadsághősök tetteinek feldolgozását, a Munkács–Zrínyi Iona motívum kiaknázását, a kárpátaljai végvárak történetének feldolgozását, és hasonló egyéb felmerülő eszmék értékesítését” – mind a tankönyvekben,⁷⁶ mind a rádió műsorában.⁷⁷

A nyelvi kérdésben a magyar kormány fellépett a kárpátukrán nép nyelvét „tűzzel-vassal” kiirtani akaró sovínisztákkal szemben, akik befolyására az iskolai és községi könyvtárakból úgyszólván az összes cirillbetűs könyvet kiselejtezték,⁷⁸ és kezdettől fogva annak önálló nyelvvé fejlesztése mellett foglalt állást – „ami a szláv vonatkozásban szükséges »divide et impera« elv előmozdítását jelentené”.⁷⁹ Azokkal a nyelvi törekvésekkel, amelyek a kárpátukrán nép nyelvét, mint ukrán nyelvet akarták fejleszteni,⁸⁰ már a magyar uralom kezdetén rövid úton leszámolt; de a Bródyra építő autonómia-terv készülése idején a kárpátukrajnai sajtóban éppúgy, mint Marina grammatikájában, felismerhető volt az orosz irodalmi nyelvhez való bizonyos igazodás.⁸¹ Az orosz nyelvi irányzatot a leghatározottabban Fenczik képviselte,⁸² de a korábban a helyi nyelven író Bródy is – négyszemközt bevallva, hogy „ez a nép kisorosz eredetű, és közelebb áll az ukránhoz, mint az oroszhoz” – arra az álláspontra helyezkedett, hogy az „ukrán határ következtében helyesebb, ha oroszosítunk”.⁸³ Kozma kormányzói biztossága alatt azonban felszámolták az orosz nyelvi irányzatot is, s Harajda új nyelvtana már a kárpátukrán nép nyelvének teljes elszigetelése, „önállósítása” jegyében készült el, mint a megalakult Kárpátaljai Tudományos Társaság első terméke.⁸⁴

⁷⁶ Feljegyzés. Budapest, 1939. aug. 23. OL ME Nemzetiségi o. 55. cs. G 19005/1939

⁷⁷ Cs. Szabó László feljegyzése. Budapest, 1939. okt. 12. OL Kozma-iratok. 10. cs. Adatgyűjtemény. II. 1939.

⁷⁸ OL ME Nemzetiségi o. 76. cs. L 16568/1940.

⁷⁹ „Gondolatok Kárpátukrajnával kapcsolatban.” OL Kozma-iratok. 10. Adatgyűjtemény. I. 1939.

⁸⁰ Brascasjko és Dolinay beadványa a VKM-hez, a kárpátukrajnai nyelvhasználat ügyében. Budapest, 1939. jún. 19. OL ME Nemzetiségi o. 60. cs. L 18582/1939.

⁸¹ Ennek ellenére Perényi kormányzói biztos Telekihez intézett 1940. jún. 15-i levelében Marina grammatikájának jelentőségét éppen abban jelölte meg, hogy „akadályt emel a külföldi orosz (ukrán, nagyorosz) nyelvnek használata következtében érezhető elidegenítő hatásnak, és így előmozdítja a rutén nép hazai, magyar szellemű műveltségének és közfelfogásának kifejlődését”. OL ME Nemzetiségi o. 84. cs. P 18459/1940.

⁸² A magyar kormánynak a kárpát-ukrajnai nyelvi kérdésben elfoglalt álláspontját „az orosz nyelv elnyomorításának” minősítette. MTI híryanag. Ungvár, 1939. szept. 6. OL ME Nemzetiségi o. 66. cs. P 19098/1939.

⁸³ Kozma Miklós levele Bárdossy miniszterelnökhöz. 1941. okt. 28. OL Kozma-iratok. 31. cs. sz. n.

⁸⁴ Az 1941. január 26-án alakult társaság elnöke Hodinka Antal egyetemi tanár, alelnöke Irinej Kontratovics ördarmai gör. kat. esperes, ügyvezető igazgatója Ivan Harajda volt. OL ME Nemzetiségi o. 95. cs. H 15398/1941., és OL Kozma-iratok. 35. cs. 1466. sz.

A népművelési tevékenység a magyar uralom alá került Kárpát-Ukrajnában hosszú ideig szünetelt. Az ukrán irányzatú Prosvitát feloszlatták,⁸⁵ az orosz irányzatú Duchnovics Egyesület újjáéledési kísérleteit lehetőség szerint akadályozták.⁸⁶ Teljes pangás volt az egykor oly élénk Kárpátaljai Magyar Kultúregyesületben is. Az „anyaországi” egyesületek, így a MANSz (Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége) kárpát-ukrajnai térhódítási kísérletei általában csődöt mondtak; a beregszászi „nemzetvédelmi” előadásorozatot „vérszegény kezdet után, közönség és előadók hiányában rövidesen be kellett szüntetni”.⁸⁷ Még a Magyar Cserkészszövetség kárpát-ukrajnai tevékenysége járt a legtöbb sikerrel. Teleki úgyis, mint „főcserkész”, személyesen foglalkozott a kárpátukrán nyelvű cserkészkiadványok ügyével.⁸⁸ Magyarok és kárpátukránok összefogására a népművelő munkában először az Illiczky vezette Kárpátaljai Rákóczi Kultúrszövetség tett kísérletet,⁸⁹ majd a Kozma által létesített Kurtyák Iván Kulturális Egyesület.⁹⁰ A társadalmi szervek népművelő munkájának támogatására 1940-ben vezetőképző tanfolyamokat rendeztek kárpát-ukrajnai tanítók és tanítónők 25–25 fős csoportjai részére az „anyaországban”.⁹¹ Ugyanebben az évben Iván Sándor magyar színtársulata mellett működési engedélyt kapott Kárpát-Ukrajnában a Lugos-féle, kárpátukrán „Nemzeti Színháznak” nevezett vándorszíntársulat is, a kormány azon reményében, hogy működésével az „együvértartozás szellemét” fogja szolgálni.⁹²

A magyar uralom alatti Kárpát-Ukrajna viszonyairól felvázolt kép korántsem lenne teljes, ha nem térnénk ki a vallási kérdésre is, amely meglehetősen kiélezett volt a magyar uralom első fél esztendejében. A görög katolikus klérus, amelynek régi, igen szoros kapcsolatai voltak a magyar revíziós erőkkel, most a megszálló

---

⁸⁵ ME Nemzetiségi o. 83. cs. P 15672/1940.

⁸⁶ Az egyesület jóváhagyásra beterjesztett módosított alapszabályával kapcsolatban aggályosnak mutatkozott „a külföldiek tagsága, vagy ilyen tagsággal való megtiszteltetés programba vétele”, mert ez „esetleg politikai hatásokat válthat ki, vagy éppen erre irányuló, nem engedett célokat szolgálhat”. Az egyesületnek az a kívánsága pedig, hogy testnevelési szerveket is fenntarthasson különösen gyanús megvilágításba került az alapszabálytervezet azonkitételével kapcsolatban, hogy „a tagok tartoznak tevőlegesen segédkezni az egyesületet vagy annak célkitűzéseit fenyegető veszélyek elhárításában”. OL ME Nemzetiségi o. 76. cs. L 15486/1940. Kozma betiltotta Duchnovics Fenczik által megzenésített „Kárpátorosz himnusz”-át. OL Kozma-iratok. 33. cs. 728. sz. Nem járult hozzá, hogy Budapesten egy „ruszin” irodalmi est keretében Duchnovics költészetéről előadás hangozzék el. OL Kozma-iratok. 34. cs. 769. sz.

⁸⁷ Benda László helyzetjelentése. Beregszász, 1939. nov. 25. OL ME Nemzetiségi o. 61. cs. L 20570/1939.

⁸⁸ OL Kozma-iratok. 33. cs. 572. sz., és OL ME Nemzetiségi o. 87. cs. T 18341/1940.

⁸⁹ OL ME Nemzetiségi o. 68. cs. T 18789/1939.

⁹⁰ Az egyesület 1941. szept. 14-én alakult meg Szerednyén. Az ünnepségen felszólaló Hápká Péter ny. miniszteri tanácsos (Técső) autonómiaellenes szellemben nyilatkozott meg: „A ruszin nép egyáltalán nem kívánja azt, hogy privilegizált jogok alapján Magyarország területén belül egy különálló, és bármikor is esetleges külföldi aspirációkra alkalmas terület keletkezzék.” Nemzeti Újság, 1941. szept. 17.

⁹¹ OL ME Nemzetiségi o. 87. cs. T 17668/1940.

⁹² OL ME Nemzetiségi o. 83. cs. P 15221/1940., ill. 87. cs. T 18935/1940.

magyar katonaság és a katonai közigazgatás támogatásával kísérletet tett arra, hogy a görögkeleti hiten levőket „az ősi görög katolikus egyházba” visszatérítse.⁹³ A csehszlovák kormány ugyanis annak idején a magyar revíziós erőkkal összejátszó görög katolikus klérus gyengítésére lehetővé tette a görög katolikus hitről a görögkeletire való tömeges áttérést, amelynek következtében a görögkeletiek száma két évtized alatt másfélezerről 110 ezer fölé emelkedett! Jóllehet a tömeges áttérés alapvető oka a görög katolikus papi kizsákmányolás súlyos terhei alól az igénytelenebb görögkeleti egyház felé való orientálódás volt – a görög katolikus klérusnak sikerült arról meggyőznie a magyar megszálló hatalmat, hogy az áttérések magyarellenes politikai állásfoglalást jelentettek.⁹⁴ Sikerrel terjesztették azt a nem új keletű vádat is, hogy a pravoszlávok „muszkavezetők”, ők képezik az „orosz hídfőt”, a „nyitott orosz kaput” a Kárpát-medence belseje felé. Az a megdöbbenés, hogy „a 35 milliós Ukrajnában mindössze 6–7 millió a görög katolikus, a többi görögkeleti”, a kárpátukránok elszigetelése szempontjából a magyar megszálló hatalom előtt plauzibilissé látszott tenni, hogy „a kárpátaljai görögkeletieket sürgősen vissza kell terelni a görög katolikus egyház kebelébe”.⁹⁵ Így történt, hogy magyar katonák és csendőrök vállalták magukra a „hittérítők” szerepét: a pravoszláv papokat és családjukat durván bántalmazták, elkergették, a templomokból a pravoszláv imakönyveket összeszedték, a híveket a görög katolikus hitre való visszatérésre vonatkozó nyilatkozat aláírására kényszerítették.⁹⁶

A polgári közigazgatásra való áttérés és a Szovjetunióval szomszédossá válás nyomán azonban változás következett be a vallási kérdések megítélése és kezelési módja tekintetében is.⁹⁷ Megállapították, hogy a pravoszláv veszélyt nem helyes eltúlozni, mert a vallás kérdésében elfoglalt szovjet álláspont ismeretében kizártnak kell tartani pravoszláv kapcsolatok politikai felhasználását; ez a veszély tulajdonképpen csak akkor válna aktuálissá, ha sikerülne a szovjet rendszert megdönteni.⁹⁸ Fenntartással kell fogadni a görög katolikus klérus vádaskodásait, hiszen annak „magyarhűségén” az ukrán irányzattal való együttműködés ejtett

⁹³ Emellett foglalt állást a Magyarországi Ruszinszkóiak Szervezete. OL ME Nemzetiségi o. 65. cs. P 17242/1939, és MORVAY ZSIGMOND röpirata: *Milyen legyen a ruszin autonómia?* (h. é. n.)

⁹⁴ Annak a szemléletnek megfelelően, hogy „a pravoszlávra nem vallás, hanem politikai állásfoglalás”, többeket el akartak bocsátani állásukból azzal az indokolással, hogy „a magyar állameszmével ellentétben álló pravoszláv vallásúnak vallotta magát”. OL ME Nemzetiségi o. 59. cs. L 17846/1939.

⁹⁵ „Az ukrán kérdés Kárpátalján.” OL Kozma-iratok. 31. cs. sz. n.

⁹⁶ A görögkeletieknek Árok, Alsókalinalva, Sósfa és más helységeken történt terrorizálására lásd Vladimir Rajić püspök levelét Hómanhoz. Munkács, 1939. ápr. 27. OL Küm. Békeelőkészítő o. XXVI–2. Az Árok helységi görögkeleti egyházközség panaszbeadványa Telekihez. 1939. máj. 26. OL ME Nemzetiségi o. 55. cs. H 17354/1939. Hóman Bálint levele Telekihez. Budapest, 1939. szept. 23. OL ME Nemzetiségi o. 66. cs. P 19384/1939.

⁹⁷ „Feljegyzés a ruszin megbeszélésekről.” 1939. okt. 12. OL Kozma-iratok. 10. cs. Adatgyűjtemény. II. 1939.

⁹⁸ Ezt a nézetet magáévá teszi ORTUTAY is: i. m. 9–10. l.

itt-ott nem csekély makulát.”⁹⁹ A kormány nem vállalhatja magára a görög katolikus klérusnak a szkizma tűzzel-vassal való megszüntetésére, az áttértek maradéktalan visszatérésére irányuló programját, ha Kárpát-Ukrajnában konszolidációt kíván.

Smiljanić jugoszláv külügyminiszter-helyettes Kozma 1940 márciusi belgrádi látogatásakor tett azon ajánlata, hogy a kárpát-ukrajnai 110 ezer görögkeleti lakost „nem volna-e jó jugoszláviai magyarokkal kicserélni”, reagálás nélkül maradt, mert Teleki erre „nem bácskai, hanem szerémségi magyarok ellenében” lett volna csak hajlandó, akiknek „visszatérésében” nem reménykedhetett.¹⁰⁰ Maradt tehát az az álláspont, hogy a kárpát-ukrajnai pravoszláviát nem mindenáron felszámolni, hanem csupán – minden eshetőségre felkészülve – elszigetelni kell. Ennek a célnak pedig leginkább egy önálló magyarországi pravoszláv egyház szervezése felelne meg.¹⁰¹

A kárpát-ukrajnai vallási kérdésekben tanúsított magyar kormányfelfogás alakulásába az autonómia „elaltatását” célul kitűző időszakban azután belejátszott még egy körülmény: a görögkeleti papság ugyanis a görög katolikus klérussal szembeni ügyes sakkhúzásként, határozottan autonómiaellenesnek nyilatkoztatta magát, s ezzel sikerült a bizalmat megnyernie.¹⁰²

Csehszlovákiában kezdetben az összes görögkeletiek egyetlen autonóm egyházmegyét alkottak, amelyet a konstantinápolyi patriarchátus fennhatósága alá tartozó prágai görögkeleti érsek, Savatij kormányzott. Ehhez tartoztak a kárpát-ukrajnai görögkeletiek is. Később azonban a kárpát-ukrajnai görögkeleti lelkészek nagy részét a belgrádi szerb patriarchátus fennhatósága alá rendelt munkácsi görögkeleti egyházmegyébe szervezték, amelynek élére szerb püspök került.¹⁰³ A magyar uralom alatt először elsősorban Savatij papjait üldözték, de azután arra a felismerésre jutottak, hogy a Rajiç-féle szerb irányzat a veszedelmesebb. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium erőfeszítései 1940 elejétől fogva arra irányultak, hogy Rajiç püspököt valami úton-módon eltávolítsák, Kabalyuk archimandritát pedig, az egykori híres szkizma-pör vádlottját, megnyerjék, és segítségével a szerb irányzatú papokat áthozzák a létesítendő görögkeleti magyar egyházba.¹⁰⁴ E terv-

⁹⁹ Különösen a görög katolikus Szent Bazil-rend szerzetesei kompromittálták magukat az ukrán irányzat mellett. Ezért megszületik a határozat: „Teljesen el kell magyarosítani a kárpátaljai noviciusokat, a jövőben a bazilitákat. Ez a cél akként érhető el, ha a rend noviciusait a jövőben nem a csernekhegyi kolostorban, hanem a rend hajdúdorogi rendházában, ízig-vérig kipróbált szerzetesek fogják képezni, nevelni.” OL ME Nemzetiségi o. 97. cs. L 16442/1941., és 98. cs. L 19489/1941.

¹⁰⁰ Kozma Miklós naplója. 1940. márc. 8. és márc. 19. OL Kozma-iratok. 11. cs. „Horvátországot mi sohasem kapjuk vissza, és nem is akarjuk komplikálni a dolgokat” – mondta Teleki.

¹⁰¹ OL ME Nemzetiségi o. 70. cs. D 15293, 16608, 1277/1940.

¹⁰² Kozma György levele Kozma Miklóshoz. Budapest, 1940. szept. 5. OL Kozma-iratok. 41. cs. sz. n.

¹⁰³ PLURIMUS: *A keleti ortodoxia Magyarországon*. Magyar Szemle, 1941. évf. 5. sz. 285–291. l.

¹⁰⁴ Jeszenszky Sándor miniszteri tanácsos (VKM) levele Kozmához. Budapest, 1940. szept. 16. OL Kozma-iratok. 32. cs. sz. n.

hez további indítékot adott az a körülmény, hogy a második bécsi döntés alapján bekövetkezett kelet-magyarországi és erdélyi területgyarapodás a magyarországi görögkeletiek számát ugrásszerűen megemelte.¹⁰⁵ A kormány súlyos ezresekét áldozott a görögkeleti papság „megdolgozására”, megfelelő papi gyűlések rendeztetésére. Végül is a belgrádi egyházi kapcsolatok szétszakítására – 1941 tavaszán – a Jugoszlávia elleni támadást használták fel. Rajíc püspököt internálták, s június 1-én Munkácson M. Popov nagyprépostot már mint Savatij érseki helynökét iktatták be – azzal a perspektívával, hogy rövidesen püspökké szentelik.¹⁰⁶

Kárpát-Ukrajna magyar uralom alatti első éveinek viszonyait áttekintő fejezetünk lezárására két egykorú megállapítás szembeállításra kínálkozik. Az egyik Kárpát-Ukrajna kormányzói biztosától, Kozma Miklóstól származik: „Amióta a Kárpátok felmerültek az őstengerből, azóta Kárpátalján az embereknek sohasem volt olyan jó dolguk, mint most.”¹⁰⁷ A másik egy egyszerű sztrabicsói kárpátukrán földműves, Andrij Melyika elkeseredett szavai: „Ezerszer is mondjuk, hogy így nem lesz és nem maradhat; a magyarok itt nem maradhatnak.”¹⁰⁸ A kárpátukrán nép, amely nem találta meg boldogulását sem a csehszlovák, mégkevésbé a magyar uralom alatt, sorsa jobbra fordulását egyre inkább a Szovjetunióval való kapcsolat lehetőségétől várta.

---

¹⁰⁵ A magyarországi görög katolikusok számához hasonlóan most már a görögkeletiek száma is mintegy félmilliót tett ki. OL ME Nemzetiségi o. 97. cs. L 15320/1941.

¹⁰⁶ OL ME Nemzetiségi o. 90. cs. D 16015/1941.

¹⁰⁷ KOZMA i. m. Nemzeti Újság, 1941. szept. 17.

¹⁰⁸ OL ME Nemzetiségi o. 73/a. G 18171/1940.